

ISSN 2616-3853 (print), ISSN 2616-4167 (online)

DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12

УНІВЕРСИТЕТ
імені АЛЬФРЕДА НОБЕЛЯ

МІЖНАРОДНИЙ
БЛАГОДІЙНИЙ ФОНД
«ПЛАНЕТА
АЛЬФРЕДА НОБЕЛЯ»

НОБЕЛІВСЬКИЙ ВІСНИК

Виходить 1 раз на рік

№ 1 (12) 2019

Заснований у вересні 2008 р.

ДНІПРО
2019

РЕДАКЦІЙНА РАДА

**Голова редакційної ради – Б.І. ХОЛЮД,
доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).**

*Заступник голови редакційної ради – А.О. Задоя,
доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).*

Члени редакційної ради

*Вакарчук С.Б., доктор фізико-математичних наук,
професор (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
В.А. Павлова, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
Петков С.В. – доктор юридичних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
А.А. Степанова, доктор філологічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
О.Б. Тарнопольський, доктор педагогічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

*Головний редактор – Б.І. Холод,
доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).*

*Заступник головного редактора – А.О. Задоя,
доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).*

*Відповідальний секретар – Л.В. Пилипчак
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).*

Члени редколегії

*Т.М. Болгар, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
Г.Я. Глуха, доктор економічних наук, доцент
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
О.І. Жилинська, доктор економічних наук, професор
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка).
Г.О. Крамаренко, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
С.В. Кузьмін, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
О.О. Меліх, доктор економічних наук, доцент
(Одеська національна академія харчових технологій).
В.Є. Момот, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
В.А. Павлова, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
І.В. Тараненко, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
В.А. Ткаченко, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
С.Б. Холод, доктор економічних наук, доцент
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).*

EDITORIAL COUNCIL

**Head of Editorial Council – BORYS KHOLOD,
Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).**

*Deputy Head of Editorial Council – Anatolii Zadoia,
Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).*

Members of Editorial Council

*Sergiy Vakarchuk, Doctor of Physical and Mathematical
Sciences, Full Professor (Alfred Nobel University, Dnipro).
Valentyna Pavlova, Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).
Sergiy Pietkov, Doctor of Law, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).
Anna Stepanova, Doctor of Philology, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).
Oleg Tarnopolsky, Doctor of Pedagogy, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).*

EDITORIAL BOARD

*Chief Editor – Borys Kholod,
Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).*

*Deputy Chief Editor – Anatolii Zadoia,
Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).*

*Executive Assistant – Liudmyla Pylypchak
(Alfred Nobel University, Dnipro).*

Editorial Board Members

*Tetiana Bolgar, Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).
Ganna Glukha, Doctor of Economics, Associate Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).
Oksana Zhylynska, Doctor of Economics,
Full Professor (Taras Shevchenko
National University of Kyiv).
Galyna Kramarenko, Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).
Sergiy Kuzminov, Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).
Olena Melikh, Doctor of Economics, Associate Professor
(Odessa National Academy of Food Technologies).
Volodymyr Momot, Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).
Valentyna Pavlova, Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).
Iryna Taranenko, Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).
Volodymyr Tkachenko, Doctor of Economics,
Full Professor (Alfred Nobel University, Dnipro).
Sergiy Kholod, Doctor of Economics, Associate Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).*

МІЖНАРОДНА РЕДАКЦІЙНА РАДА

К.С. Айнабек, доктор економічних наук, професор
(Казахстан).
Л.М. Самбієва, доктор економічних наук, професор
(Казахстан).
В. Сова, PhD (Польща).
Б. Шлюсарчик, доктор економічних наук, професор
(Польща).

INTERNATIONAL EDITORIAL COUNCIL

Kuandyk Ainabek, Doctor of Economics, Full Professor
(Kazakhstan).
Liazzat Sembiyeva, Doctor of Economics, Full Professor
(Kazakhstan).
Bożena Sowa, PhD (Poland).
Boguslav Shlusarchik, Doctor of Economics, Full Professor
(Poland).

*Затверджено до друку і до поширення через мережу Інтернет
за рекомендацією вченої ради Університету імені Альфреда Нобеля
(протокол від 19 грудня 2019 р. № 8).*

Програмні цілі: дослідження та узагальнення актуальних тенденцій циклічної і кризової динаміки світової економічної системи, визначення перспектив її розвитку у цивілізаційному вимірі.

Матеріали публікуються українською, російською, англійською, польською, шведською, німецькою, іспанською, французькою, італійською (змішаними) мовами.

**Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 22732-12632ПР від 14.06.2017 р.**

**«Нобелівський вісник»
включено до Переліку наукових фахових видань України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 11 липня 2017 р. № 996).**

**Журнал «Нобелівський вісник»
zareєстровано у міжнародних наукометричних базах і директоріях Ulrich's Periodicals
Directory, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Index Copernicus, РИНЦ,
індексується в Google Scholar та інформаційно-аналітичній системі Національної бібліотеки
України імені Вернадського.**

Усі права застережено. Повний або частковий передрук і переклади дозволено лише за згодою авторів і редакції. При передрукуванні посилання на *«Нобелівський вісник»* обов'язкове.

ЗМІСТ

<i>Вареник В.М., Шпуряка О.В.</i> Фінансовий контролінг на підприємстві: інструменти та оцінка результативності DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-1	6
<i>Górka M., Ślusarczyk B., Woźniak A., Baran J., Brągiel E.</i> Selected issues concerning quality management in the company DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-2	14
<i>Задоя О.А., Терещук А.В.</i> Ретроспективний аналіз становлення фондового ринку України: проблеми та перспективні шляхи розвитку DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-3	23
<i>Кожубекова А.А.</i> Современные модели и типы государственного аудита DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-4	32
<i>Литвиненко О.М.</i> Аудит знань як засіб підвищення конкурентоспроможності підприємства за умов невизначеності та прискорення інтеграційних процесів DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-5	40
<i>Магдич А.С., Лимонова Е.М.</i> Асиметрія інформації: сфери виникнення та ефекти DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-6	50
<i>Македон В.В., Валіков В.П., Рябик Г.Є.</i> Розвиток світового ринку ділових інтелектуальних послуг під впливом економіки 4.0 DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-7	59
<i>Момот В.Є.</i> Формування політики управління фондоозброєністю промислових підприємств на основі використання апарату виробничих функцій DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-8	73
<i>Onishchenko V.Y., Holovchenko Y.Y.</i> Appels d'offres électroniques comme un pas pour la formation d'un espace économique unique DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-9	88
<i>Пестова О.А., Бензарь А.С.</i> Інформація як фактор виробництва та інструмент інновацій в управлінні підприємством DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-10	95
<i>Ślusarczyk B., Sowa B., Kalita N.</i> Kondycja polskiego rolnictwa i czynniki warunkujące jego konkurencyjność DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-11	105

CONTENTS

<i>Varenyk V., Shpuryaka O.</i> Financial controlling on enterprises: tools and effectiveness evaluation DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-1	6
<i>Górka M., Ślusarczyk B., Woźniak A., Baran J., Brągiel E.</i> Selected issues concerning quality management in the company DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-2	14
<i>Zadoia O., Tereschuk A.</i> Retrospective analysis of the stock market situation of ukraine: problems and prospective ways of development DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-3	23
<i>Kozhubekova A.</i> Modern models and types of state audit DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-4	32
<i>Lytvynenko O.</i> Knowledge audit as a tool of improving the competitiveness of the enterprise under environmental uncertainty conditions and the integration processes acceleration DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-5	40
<i>Mahdich A., Llymonova E.</i> Asymmetry of information: areas of arising and effects DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-6	50
<i>Makedon V., Valikov V., Ryabik H.</i> The development of the global market for business intellectual services under the influence of economy 4.0 DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-7	59
<i>Momot V.</i> Policy management formation of industrial enterprises fundamentals on the basis of use of production functions DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-8	73
<i>Onishchenko V., Holovchenko Y.</i> Electronic tendering as a step for the formation of a single economic space DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-9	88
<i>Piestova O., Benzar A.</i> Information is a factor of production as a tool of innovation in enterprise management DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-10	95
<i>Ślusarczyk B., Sowa B., Kalita N.</i> Polish agriculture condition and factors that determine its competitiveness DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-11	105

Редактори: О.О. Шевцова, М.С. Кузнецова
Комп'ютерна верстка А.Ю. Такій

Адреса редакцій та видавця: 49000, м. Дніпро,
вул. Січеславська Набережна, 18.
Університет імені Альфреда Нобеля.

Тел./факс: (056) 720-71-54, **e-mail:** rio@duan.edu.ua

Підписано до друку 20.12.2019. Формат 70×100/16.
Ум. друк. арк. 9,67. Тираж 300 пр. Зам. № .

Віддруковано у ТОВ «Роял Принт».
49052, м. Дніпро, вул. В. Ларіонова, 145.
Тел. (056) 794-61-05, 04
Свідоцтво ДК № 4765 від 04.09.2014 р.

УДК 336.64:658.5
DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-1

В.М. ВАРЕНИК,
кандидат економічних наук, доцент
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)

О.В. ШПУРЯКА,
магістрант
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)

ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛІНГ НА ПІДПРИЄМСТВІ: ІНСТРУМЕНТИ ТА ОЦІНКА РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ

Обґрунтовано необхідність використання підприємством фінансового контролінгу. Для стабільного розвитку підприємства необхідне запровадження такої системи, яка б гарантувала високі економічні результати. Одним з дійових напрямів удосконалення системи управління є впровадження контролінгу, що дозволяє охопити всі сфери діяльності підприємства.

Основною метою здійснення фінансового контролінгу суб'єктами господарювання можна вважати: формування стратегій та пріоритетів розвитку, аналіз та контроль поточної діяльності, формування оперативних та перспективних планів, прогнозів, кошторисів і бюджетів, аналітичне дослідження причин відхилень фактичних результатів.

У статті розглянуто дійовий інструмент фінансового контролінгу – SWOT-аналіз, за допомогою якого в системі фінансового контролінгу можна визначити пріоритетні напрями розвитку підприємства в умовах фінансової кризи та економічного спаду, а також виявити ті проблеми, які стосуються фінансової, операційної та інвестиційної діяльності підприємства.

Серед основних способів удосконалення системи фінансового контролінгу на підприємствах можна виділити: скорочення часу подання інформації та прийняття рішень, прозорість і достовірність даних, використання новітніх технологій, стратегічне планування, організація служби контролінгу.

Подано механізм застосування моделі зрілості контролінгу на підприємстві.

Для ефективності фінансового контролінгу необхідно оцінювати його якість і удосконалювати інструменти і методiku. Оцінювання ефективності контролінгу можна проводити за шістьма вимірами: «Етичність контролера», «Компетентність контролера», «Мотивація контролера», «Інформаційне забезпечення контролінгу», «Організація контролінгу», «Функціональність контролінгу». Розглянуто рівні зрілості контролінгу на підприємстві за організаційними та фаховими напрямками контролерів. За кожним виміром виділено основні напрями, за якими здійснюється оцінка. Результатом є створення анкети, за якою проводиться анкетування власників і менеджерів усіх рівнів управління підприємства, далі отримана інформація узагальнюється та підраховується відповідний рівень зрілості контролінгу за кожним напрямом згідно із запропонованою шкалою.

Серед основних рівнів зрілості контролінгу запропоновано виокремити такі: незадовільний, задовільний, помірний, високий. Результативною оцінкою ефективності функціонування контролінгу на підприємстві є розрахунок рівня зрілості шляхом визначення суми балів за всіма вимірами.

Ключові слова: фінансовий контролінг, оцінка, ефективність, зрілість контролінгу, SWOT-аналіз, рівні зрілості.

Для стабільного розвитку підприємства необхідно введення такої системи, которая бы гарантировала высокие экономические результаты. Одним из действенных направлений совершенствования системы управления является внедрение контроллинга, что позволяет охватить все сферы деятельности предприятия.

Основной целью осуществления финансового контроллинга субъектами хозяйствования является: формирование стратегий и приоритетов развития, анализ и контроль текущей деятельности, формирование оперативных и перспективных планов, прогнозов, смет и бюджетов, аналитическое исследование причин отклонений фактических результатов.

Представлен механизм применения модели зрелости контроллинга на предприятии.

Среди основных уровней зрелости контроллинга предложено выделить: неудовлетворительный, удовлетворительный, умеренный, высокий. Результативной оценкой эффективности функционирования контроллинга на предприятии является расчет уровня зрелости путем определения суммы баллов по всем измерениям.

Ключевые слова: *финансовый контроллинг, оценка, эффективность, зрелость контроллинга, SWOT-анализ, уровни зрелости.*

Постановка проблеми. Дуже часто низький рівень розвитку менеджменту стає причиною виникнення кризових ситуацій на підприємствах, оскільки некваліфіковані та помилкові дії керівництва можуть призвести до банкрутства. Контролінг є саме тим інструментом, що дозволяє передбачити всі можливі несприятливі економічні ситуації та уникнути їх.

Фінансовий контролінг використовується підприємством для отримання необхідної інформації, на основі якої будуть у подальшому прийматися управлінські рішення. Тому коли вже на підприємстві діє налагоджена система контролінгу, її постійно необхідно моніторити й удосконалювати.

Враховуючи вищевикладене, питання щодо розробки механізму, який дозволить оцінити ефективність фінансового контролінгу на підприємстві, не може розглядатися без детального аналізу проблем та окреслення можливих перспектив їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання сутності, методів та необхідності фінансового контролінгу дедалі частіше привертають увагу як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. І.В. Радзівіло [1] визначає необхідність удосконалення процесів управління власною фінансово-економічною діяльністю та впровадження новацій у механізми менеджменту на підприємствах з акцентом на вдосконаленні системи фінансового менеджменту за рахунок розробки та впровадження фінансового контролінгу. Автор виявляє проблеми практичного та теоретичного характеру на шляху впровадження фінансового контролінгу на українських суб'єктах підприємницької діяльності і обґрунтовує необхідність розробки концептуальних засад фінансового контролінгу на підприємстві. С.В. Приймак [2] присвячує дослідження діагностиці фінансового стану підприємства в системі контролінгу, в якому аналізує теоретико-методичні аспекти фінансової діагностики підприємств як складової системи інформаційної підтримки прийняття управлінських рішень, визначає функціональні особливості контролінгу та роль фінансової діагностики у зменшенні інформаційної асиметрії, пропонує адекватні методи оцінки якості моделей фінансової діагностики, визначає перспективи та особливості запровадження вартісного підходу до фінансової діагностики підприємств. В.Б. Дзьоба [3] розглядає основні етапи організації системи фінансового контролінгу на підприємстві, визначає фінансовий контролінг, проблеми організації управління фінансами підприємства, використання системи фінансового контролінгу на підприємстві. О.М. Савицька та А.Ю. Скляр [4] визначають актуальність формування концепції антикризового фінансового контролінгу на підприємстві в контексті розвитку інформаційної економіки, яка передбачає необхідність формування візії компанії в умовах трансформаційних змін у системі її управління, формують програму впровадження інформаційно-комунікаційних технологій та інтеграції інформаційних потоків на підприємстві з метою оперативного реагування на фактори зовнішнього та внутрішнього середовища організації. О.О. Коковихіна [5] досліджує та обґрунтовує можливості застосування фінансового моделювання як методу фінансо-

вого контролінгу в системі управління підприємствами залізничного транспорту. М.В. Тарасюк [6] розглядає методологічні основи контролінгу та розробляє практичні рекомендації щодо його впровадження в управління торговельними мережами.

Проте потребує уваги дослідження механізм проведення оцінки якості фінансового контролінгу.

Метою статті є дослідження мети і завдань фінансового контролінгу, інструментів його проведення, визначення способів удосконалення системи фінансового контролінгу на підприємствах, запропонувати модель визначення якості фінансового контролінгу і як результат, запропонувати підсумкову шкалу, яка дозволить оцінити ефективність існуючої системи фінансового контролінгу на підприємстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні використання контролінгу на підприємстві є тим засобом, який дозволяє керівництву й акціонерам отримати необхідну інформацію. Прийняття управлінських рішень користувачами фінансової інформації відбувається шляхом інтеграції процесів її збору, обробки, підготовки, аналізу та інтерпретації.

Метою здійснення фінансового контролінгу в діяльності суб'єктів господарювання можна вважати формування стратегій та пріоритетів розвитку, аналіз та контроль поточної діяльності, формування оперативних та перспективних планів, прогнозів, кошторисів і бюджетів, аналітичне дослідження причин відхилень фактичних результатів.

Основними цілями фінансового контролінгу можуть бути:

- забезпечення оптимального рівня ліквідності;
- підтримка платоспроможності в довгостроковому періоді;
- забезпечення рентабельності.

Підприємство може одним з основних завдань контролінгу вважати забезпечення належного рівня рентабельності при збереженні його ліквідності. Тому спеціалістам з контролінгу необхідно визначати, чи існує залежність між показниками поточної ліквідності та рентабельності власного капіталу.

Підприємства можуть організовувати контролінг по-різному: виокремлювати відділ контролінгу, групу у складі фінансового відділу або створювати тимчасову групу, яка буде виконувати функції контролінгу. Частіше підприємства не виділяють окремі відділи контролінгу, а функції покладають на працівників фінансово відділу, які просто використовують інструменти фінансового контролінгу.

Одним з дійових інструментів фінансового контролінгу є досить популярний та ефективний метод – SWOT-аналіз. Цей метод дозволяє визначити:

- сильні сторони як переваги будь-якого підприємства серед інших господарських суб'єктів;
- слабкі сторони як недоліки підприємства серед інших господарських суб'єктів;
- можливості – фактори зовнішнього середовища, використання яких позитивно впливатиме на діяльність підприємства;
- загрози – фактори зовнішнього середовища, які можуть погіршити діяльність підприємства [7].

За допомогою SWOT-аналізу в системі фінансового контролінгу можна визначити пріоритетні напрями розвитку підприємства в умовах фінансової кризи та економічного спаду, а також виявити ті проблеми, які стосуються фінансової, операційної та інвестиційної діяльності підприємства.

На сьогодні існує проблема неефективності системи контролінгу, яка вказує на нездатність за допомогою існуючих інструментів контролінгу впоратися з поставленими завданнями. Тому для уникнення небажаних результатів пропонуємо керівництву підприємств звертати увагу на способи вдосконалення системи фінансового контролінгу (табл. 1).

**Способи вдосконалення системи фінансового контролінгу
на підприємствах**

Спосіб	Характеристика
Скорочення часу подання інформації та прийняття рішень	Підприємству слід перейти на щомісячне порівняння запланованих і фактичних показників діяльності, а також вести окремий облік стану справ на підприємстві для того, щоб була можливість щодня приймати необхідні рішення, виходячи з поточного стану справ
Прозорість і достовірність даних	Для того, щоб система фінансового контролінгу вдосконалювалася, необхідно, щоб цифрові дані відповідали дійсності
Використання новітніх технологій	Запровадження нової інформаційної системи, яка б мала модуль «фінансовий контролінг», що сприятиме наданню інформації – від планування бізнесу до аналізу результатів діяльності
Стратегічне планування	Упровадження стратегічного контролінгу, який на основі планування дасть можливість прогнозувати різні явища і процеси
Організація служби контролінгу	Це може бути окрема людина у фінансовому відділі, яка буде виконувати функції контролера, що користуватиметься методологією фінансового контролінгу

Отже, бачимо, що контролінг є важливим компонентом у цілісній системі управління підприємством, оскільки є його ефективним інструментом. Він є окремою системою, що з економічної точки зору розглядається як динамічний процес перетворення та трансформації наявних методів, аналізу, обліку, планування, бюджетування та контролю в єдину систему отримання, опрацювання інформації для прийняття управлінських рішень, орієнтованих на досягнення всіх завдань, що стоять перед підприємством.

Слід зазначити, що розглянуті особливості впровадження системи фінансового контролінгу на підприємстві можуть бути розширені та конкретизовані за програмами упровадження, розробленими для інших вітчизняних підприємств, що є актуальною темою для подальших наукових досліджень.

Для того щоб фінансовий контролінг був ефективним, необхідно постійно моніторити його якість і удосконалювати інструменти і методику.

Тому пропонуємо застосовувати модель зрілості контролінгу, базовану на анкетуванні власників і менеджерів усіх рівнів управління. Оцінювання ефективності контролінгу пропонується проводити за шістьма вимірами («Етичність контролера», «Компетентність контролера», «Мотивація контролера», «Інформаційне забезпечення контролінгу», «Організація контролінгу», «Функціональність контролінгу» [8]) з використанням параметрів оцінювання за такою шкалою: контролінг не здійснюється – 0 балів, контролінг здійснюється частково – 5 балів, контролінг здійснюється максимально ефективно – 10 балів. Керівництво розробляє анкету, що складається з питань за кожним рівнем зрілості. У табл. 2 подано приблизний перелік напрямів, за якими проводиться оцінка етичності, компетентності і мотивації контролера.

Таблиця 2

**Оцінювання рівня зрілості контролінгу на підприємстві
за напрямками фаховості контролерів**

Етичність контролерів	Компетентність контролерів	Мотивація контролерів
Переконливість і зрозумілість	Своєчасність виконання розпоряджень	Межі прогнозованого рівня витрат
Повага контролера	Фаховість наданих консультацій	Витрати на утримання одного контролера
Поведінка під час дискусії	Сприяння впровадженню інноваційних методів управління	Зростання продуктивності праці контролера
Комерційна таємниця	Підвищення кваліфікації контролером	Щомісячна або періодична мотивація
Об'єктивність до співробітників	Постійне навчання	Легальність заробітної плати
Уникнення внутрішніх корпоративних конфліктів	Атестація контролерів	Організація програм навчання та підвищення кваліфікації контролерів
Визнання помилок	Достатність досвіду практичної роботи	Чи беруть контролери участь у прибутках підприємства?

У табл. 3 подано приблизний перелік напрямів, за якими проводиться оцінка інформаційного забезпечення контролінгу, організації контролінгу і функціональності контролінгу.

Таблиця 3

**Оцінювання рівня зрілості контролінгу на підприємстві
за організаційними напрямками контролінгу**

Інформаційне забезпечення контролінгу	Організація контролінгу	Функціональність контролінгу
Моніторинг зовнішнього середовища підприємства	Положення про організацію діяльності служби контролінгу	Регламент планування і бюджетування
Цілісна система управлінського обліку	Посадові інструкції контролерів	Методики діагностики та аналізу відхилень показників фінансово-господарської діяльності підприємства
Стан автоматизації роботи служби контролінгу	Регламенти основних і допоміжних бізнес-процесів	Консультаційна допомога керівникам усіх структурних підрозділів підприємства
Задовільність управлінсько-облікової інформаційної системи	Порядок і методика контролінгу	Узгодженість цільових показників, планів і бюджетів
Стан оновлення програмного забезпечення	Порядок і методика оцінки ефективності контролінгу	Альтернативні варіанти управлінських рішень

Анкетування проводиться серед власників і менеджерів усіх рівнів управління підприємства, далі отримана інформація узагальнюється та підраховується відповідний рівень зрілості контролінгу за кожним напрямом згідно зі шкалою (табл. 4).

Шкала визначення рівнів зрілості контролінгу

Рівень зрілості контролінгу	Шкала оцінювання, бали
Незадовільний	0–25
Задовільний	26–50
Помірний	51–75
Високий	76–100

Оцінку ефективності функціонування контролінгу на підприємстві пропонуємо розраховувати шляхом визначення суми балів за всіма вимірами:

$$M = \sum_{i=1}^6 a_i, \quad (1)$$

де M – рівень зрілості контролінгу;

a_i – кількість балів за i -м виміром.

Рівень розвитку контролінгу на підприємстві пропонується визначати шляхом зіставлення розрахованого рівня зрілості контролінгу з такою шкалою:

- від 0 до 200 балів – низький рівень;
- від 201 до 400 балів – середній рівень;
- від 401 до 600 балів – високий рівень [8].

Як цільове значення ефективності функціонування контролінгу на підприємстві пропонуємо використовувати зростання рівня зрілості контролінгу за всіма вимірами та доведення його до максимального рівня (600 балів) [8].

Висновки. Фінансовий контролінг являє собою цілісну систему методів планування, обліку, аналізу та контролю, що оперує кількісними показниками і забезпечує підтримку фінансового менеджменту на підприємстві для досягнення мети його діяльності при максимально ефективному використанні фінансових ресурсів. Одним з дійових інструментів фінансового контролінгу, що використовується у практиці підприємств, є метод SWOT-аналізу, що дає можливість підприємству визначити сильні та слабкі сторони діяльності підприємства, а також можливості та загрози. Цей метод є доволі простим і зручним у використанні.

Основними способами вдосконалення системи фінансового контролінгу визначено: скорочення часу подання інформації та прийняття рішень, прозорість і достовірність даних, використання новітніх технологій, стратегічне планування, організація служби контролінгу.

Для того щоб фінансовий контролінг був ефективним, підприємствам необхідно постійно аналізувати методики його проведення, оцінювати якість існуючої системи контролінгу та за необхідності постійно удосконалювати інструменти і методику. Тому запропоновано застосовувати модель зрілості контролінгу, в основі якої лежить анкетування власників і менеджерів усіх рівнів управління. Результати опитування дадуть можливість підрахувати бальні оцінки і визначити рівень зрілості контролінгу. Можливі чотири варіанти рівня зрілості: незадовільний, задовільний, помірний і високий.

Запропонований підхід до розрахунку й оцінки ефективності функціонування контролінгу допоможе керівництву підприємства визначити й оцінювати ефективність контролінгу і встановлювати рівень розвитку контролінгу за напрямками, вчасно виявляти слабкі й сильні сторони контролінгу на підприємстві.

Список використаної літератури

1. Радзівіло І.В. Концептуальні засади фінансового контролінгу на підприємстві [Електронний ресурс] / І.В. Радзівіло, І.В. Сіліна // Ефективна економіка. – 2015. – № 11. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_11_46

2. Приймак С.В. Діагностика фінансового стану підприємства в системі контролінгу: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.08 [Електронний ресурс] / С.В. Приймак. – К., 2007. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe
3. Дзьоба В.Б. Вдосконалення управління на підприємствах машинобудівної промисловості з використанням інструментів контролінгу [Електронний ресурс] / В.Б. Дзьоба. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/vdoskonalennya-upravlinnya-na-pidpriemstvakh-mashinobudivnoyi-promislovosti-z-vikoristannyam-instrumentiv-kontrolingu>
4. Савицька О.М. Передумови формування концепції антикризового фінансового контролінгу на підприємстві в контексті розвитку інформаційної економіки [Електронний ресурс] / О.М. Савицька, А.Ю. Скляр. – Режим доступу: <http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/18367/1/38Savytska.pdf>
5. Коковіхіна О.О. Фінансове моделювання як метод фінансового контролінгу на підприємствах залізничного транспорту [Електронний ресурс] / О.О. Коковіхіна. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/15229339>
6. Тарасюк М.В. Контролінг в управлінні торговельними мережами: теорія, методологія, практика: монографія / М.В. Тарасюк. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. – 548 с.
7. Череп А.В. SWOT-аналіз діяльності малого підприємництва у період економічної кризи [Електронний ресурс] / А.В. Череп, І.Ю. Нагасць. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekpr/2009_25/cherep.htm
8. Червякова В.В. Оцінювання ефективності контролінгу на підприємствах автосервісу на основі моделі зрілості / В.В. Червякова // Управління проектами, системний аналіз і логістика. Технічна серія. – 2013. – Вип. 12. – С. 343–353. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Upsal_2013_12_41

References

1. Radzivilo I.V. (2015). *Kontseptual'ni zasady finansovoho kontrolinhu na pidpriemstvi* [Conceptual principles of financial controlling at the enterprise]. An efficient economy, no. 11. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_11_46
2. Pryjmak S.V. (2007). *Diahnostyka finansovoho stanu pidpriemstva v systemi kontrolinhu Kand. Diss.* [Diagnosis of the financial state of the enterprise in the controlling system. Kand. Diss.]. Kiev. Available at: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe
3. Dz'oba V.B. *Vdoskonalennia upravlinnia na pidpriemstvakh mashynobudivnoi promyslovosti z vykorystanniam instrumentiv kontrolinhu* [Improvement of management at the enterprises of machine-building industry with the use of controlling tools]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/vdoskonalennya-upravlinnya-na-pidpriemstvakh-mashinobudivnoyi-promislovosti-z-vikoristannyam-instrumentiv-kontrolingu>
4. Savyts'ka O.M., Skliar A.Yu. *Peredumovy formuvannia kontseptsii antykrizovoho finansovoho kontrolinhu na pidpriemstvi v konteksti rozvytku informatsijnoi ekonomiky* [Prerequisites for Forming the Concept of Anti-Crisis Financial Controlling at an Enterprise in the Context of Information Economy Development]. Available at: <http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/18367/1/38Savytska.pdf>
5. Kokovikhina O.O. *Finansove modeliuвання iak metod metod finansovoho kontrolinhu na pidpriemstvakh zaliznychnoho transportu* [Financial Modeling as a Method of Financial Controlling at Railway Undertakings]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/15229339>.
6. Tarasiuk M.V. (2010). *Kontrolinh v upravlinni torhovel'nyh merezhamy: teoriia, metodolohiia, praktyka* [Controlling in the management of trade networks: theory, methodology, practice]. Kiev, NTEU, 548 p.

7. Cherep A.V. *SWOT-analiz diial'nosti maloho pidpriemnytstva u period ekonomichnoi kryzy* [SWOT-analysis of small business activity in the period of economic crisis]. Available at: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekpr/2009_25/cherep.htm

8. Cherviyakova V.V. (2013). *Otsiniuvannia efektyvnosti kontrolinhu na pidpriemstvakh avtoservisu na osnovi modeli zrilosti* [Assessing the effectiveness of controlling at car service enterprises based on the maturity model]. Project management, system analysis and logistics. Technical series, no. 12, pp. 343-353. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Upsal_2013_12_41

FINANCIAL CONTROLLING ON ENTERPRISES: TOOLS AND EFFECTIVENESS EVALUATION

Viktorii M. Varenyk, Alfred Nobel University, Dnipro (Ukraine).

E-mail: v.var@duan.edu.ua

Olena V. Shpuryaka, Alfred Nobel University, Dnipro (Ukraine).

E-mail: elena180985@gmail.com

DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-1

Key words: *financial controlling, evaluation, efficiency, maturity controlling, SWOT analysis, maturity levels.*

The necessity to use financial controlling by the enterprise is substantiated in the paper. For stable development, businesses need a system that is conducive to development and guarantees high economic results. One of the effective directions of improving the management system is the introduction of controlling, which allows to cover all areas of activity of the enterprise.

The main purpose of financial controlling in the activities of economic entities can be considered: the formation of strategies and priorities for development, analysis and control of current activities, the formation of operational and prospective plans, forecasts, estimates and budgets, analytical research of the reasons for deviations of actual results.

An effective financial controlling tool – SWOT analysis is considered in the paper. Using this tool in the system of financial controlling it is possible to determine the priority directions of development of the enterprise in the conditions of financial crisis and economic downturn, as well as to identify those problems that relate to the financial, operational and investment activity of the enterprise.

Among the main ways to improve the system of financial controlling at the enterprises can be identified: reducing the time of submission of information and decision making, transparency and reliability of data, use of the newest technologies, strategic planning, organization of the controlling service.

The mechanism of application of the maturity model of controlling at the enterprise is presented.

For the effectiveness of financial controlling it is necessary to evaluate its quality and to improve tools and methods. Assessing the effectiveness of controlling can be done in six dimensions: “Controller Ethics”, “Controller Competence”, “Controller Motivation”, “Controlling Information Support”, “Controlling Organization”, “Controlling Functionality”. The maturity levels of controlling at the enterprise by organizational and professional directions of controllers are considered. For each dimension of evaluation the main directions are highlighted.

The result is the creation of a questionnaire, which conducts a survey of owners and managers of all levels of enterprise management. Further the received information is generalized and the corresponding maturity level of controlling for each direction according to the proposed scale is calculated.

Among the main levels of maturity controlling it is proposed use the following: unsatisfactory, satisfactory, moderate, high. Effective assessment of the effectiveness of the enterprise controlling is to calculate the level of maturity by determining the sum of points across all dimensions.

Одержано 7.11.2019.

УДК 658.8

DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-2

MAŁGORZATA GÓRKA,

PhD Eng, Stanisław Pigoń State Higher Vocational School in Krosno (Poland)

BOGUSŁAW ŚLUSARCZYK,

Prof. UR, PhD, Stanisław Pigoń State Higher Vocational School in Krosno (Poland)

AGNIESZKA WOŹNIAK,

PhD Eng, Stanisław Pigoń State Higher Vocational School in Krosno (Poland)

JOLANTA BARAN,

PhD Eng, Stanisław Pigoń State Higher Vocational School in Krosno (Poland)

ELŻBIETA BRĄGIEL,

M. Eng, Stanisław Pigoń State Higher Vocational School in Krosno (Poland)

SELECTED ISSUES CONCERNING QUALITY MANAGEMENT IN THE COMPANY

У статті подано аналіз ключових питань, пов'язаних з управлінням якістю: починаючи з визначення поняття якості, її сутності та методу управління нею. Крім того, визначено сприйняття якості як споживачем, так і виробником, а також вплив якості на життєвий цикл товару. Встановлено, що управління якістю є важливою концепцією функціонування сучасного підприємства.

Якість продукції, що випускається на ринок, є одним з найважливіших факторів, що формують конкурентоспроможність компанії на ринку. Тому інтерес до питань управління якістю має вирішальне значення для розвитку компанії. Якість продукції є вирішальним фактором у сприйнятті покупцем як компанії, так і товару, який вона постачає, що формує позицію компанії та її бренд.

У роботі проаналізовано методи управління якістю виробництва. Зокрема виділено такі методи, як: розвиток функції якості, аналіз причин та наслідків дефектів продукції, які можуть виникати під час проектування, також метод 5S. В назві останнього зашифровано п'ять понять (японських слів), що описують ставлення до організації та управління робочим місцем.

Система управління якістю згідно з існуючими стандартами ISO 9001 є однією з обов'язкових систем управління якістю, впроваджених на підприємствах харчової промисловості. Поліпшення якості шляхом адаптації дії до процедур та інструкцій, що містяться в стандарті, позитивно впливає на підвищення престижу та якості пропонуванних товарів та послуг, покращання обігу документації, збільшення кількості заявок на замовлення та покращання внутрішньої комунікації. Через внутрішні та зовнішні переваги, що виникають внаслідок роботи системи управління якістю, сумісної з ISO 9001, її можна класифікувати як ефективний інструмент конкурентної переваги.

Ключові слова: *якість, управління якістю, споживач, виробник, життєвий цикл продукту.*

В статье представлен анализ ключевых вопросов, связанных с управлением качеством: начиная с определения понятия качества, его сущности и метода управления ним. Кроме того, определены восприятия качества как потребителем, так и производителем, а также влияние качества на жизненный цикл товара. Установлено, что управление качеством является важной концепцией функционирования современного предприятия.

Качество выпускаемой на рынок продукции является одним из важнейших факторов, формирующих конкурентоспособность компании на рынке. Поэтому интерес к вопросам управления качеством имеет решающее значение для развития компаний. Качество продукции является решающим фактором в восприятии покупателем как компании, так и товара, который она поставляет, что формирует позицию компании и ее бренд.

В работе проанализированы методы управления качеством. В частности выделены такие методы, как: развитие функции качества, анализ причин и последствий дефектов продукции, которые могут возникать при проектировании, также метод 5S. В названии последнего зашифровано пять понятий (японских слов), описывающих отношение к организации и управлению рабочим местом.

Система управления качеством в соответствии с существующими стандартами ISO 9001 является одной из необязательных систем управления качеством, внедренных на предприятиях пищевой промышленности. Улучшение качества путем адаптации действий с процедурами и инструкций, содержащихся в стандарте, положительно влияет на повышение престижа и качества предлагаемых товаров и услуг, улучшение обращения документации, увеличение количества заявок на заказ и улучшение внутренней коммуникации. Вследствие внутренних и внешних преимуществ, возникающих в результате работы системы управления качеством, совместимой с ISO 9001, ее можно классифицировать как эффективный инструмент конкурентного преимущества.

Ключевые слова: *качество, управление качеством, потребитель, производитель, жизненный цикл продукта.*

Introduction

Considerations on the subject of quality management in a company should start from the analysis of quality concept, which is not clearly specified. The first mentions of quality appeared already in ancient Greece. The issue of quality can be considered in different contexts. The paper focuses on definitions, types, consumer and producer perception of quality and quality management stages.

Concepts of quality and quality management

Quality is an important issue in today's competitive world. The concept of quality is difficult to define, because for each of us it means something completely different. Since ancient times, many experts have been developing definitions of this term, thus over the years many definitions of quality have been developed with different aspects (philosophical, economic, technical, psychological or legal). Differences in the concept's interpretation depended on the type of industry or scientific field for which they were created. According to Plato, quality is the degree to which an object of excellence is achieved. However, according to Aristotle, quality is understood as a set of features that distinguish a given object from other of the same kind. In the case of an engineer, it seems that Aristotle's definition of quality as a set of features is more useful (Wolniak and Skotnicka-Zasadyń, 2010). The definition of quality has also been developed for the purposes of quality standards, which state that quality is the degree to which a set of natural properties (physical, temporal, ergonomic, functional and other) of a product meets needs or expectations that have been established, adopted or are mandatory (PN-EN ISO 9001:2015). The characteristics associated with the quality concept are, in particular, compliance with standards, safety of use, functionality, practicality, reliability and durability. These properties are very important both from the consumer's and manufacturer's point of view (Trziszka, 2009).

Quality management is a developed discipline of management sciences. It is closely related to the quality control system of products and production processes in the company. The concept of quality management began to function in the second half of the 20th century.

One of the precursors of quality management concept was A. Feigenbaum. He is the creator of total quality control (regulation) concept, which was then developed into the total quality management concept TQM. The implementation of this concept took place in five areas of activity: formulating a company strategy in which product quality is the main objective; transforming the quality strategy into detailed technical and marketing specifications that meet the needs and requirements of the purchasers; assigning duties and responsibilities for product quality throughout the company (Ziółkowski, 2007). Another very important and modern concept of quality management is the Deming cycle used for continuous improvement in companies. This cycle consists of four stages:

1. Planning – setting the objectives and assumptions of the project, preparing the operating procedure and necessary documentation,
2. Execution – implementation of planned operations, monitoring of processes,
3. Verification – comparison of the achieved effects with the assumptions,
4. Action – identify non-compliance with the plan, specify corrective and preventive actions (Sep and Pacana, 2001).

Using this model, the company should be subject to continuous self-improvement processes, which are helpful in adapting to changes in the environment. This phenomenon is called the Deming cycle (Toruński, 2009).

J.M. Juran has also made a big contribution to the development of quality management. Many of his concepts were used in the ISO 9000 standards. The concept he created, presents a scheme of continuous improvement, which is competitive in relation to the previously developed Deming cycle. It is based on three stages:

- Quality planning – describes activities aimed at identifying the customer and his needs, improving processes responsible for creating product features attractive to the customer.
- Quality control – aimed at achieving the planned objectives in relation to the product, process and operational activities, the process should include estimation of the current status of task execution and comparison with the established principles, and then determining and taking action to eliminate these differences.
- Quality improvement – a stage consisting in improvement of processes concerning elimination and reduction of losses, it is important not only to correct the error, but also to draw conclusions in order to introduce necessary changes (Zapłata, 2009).

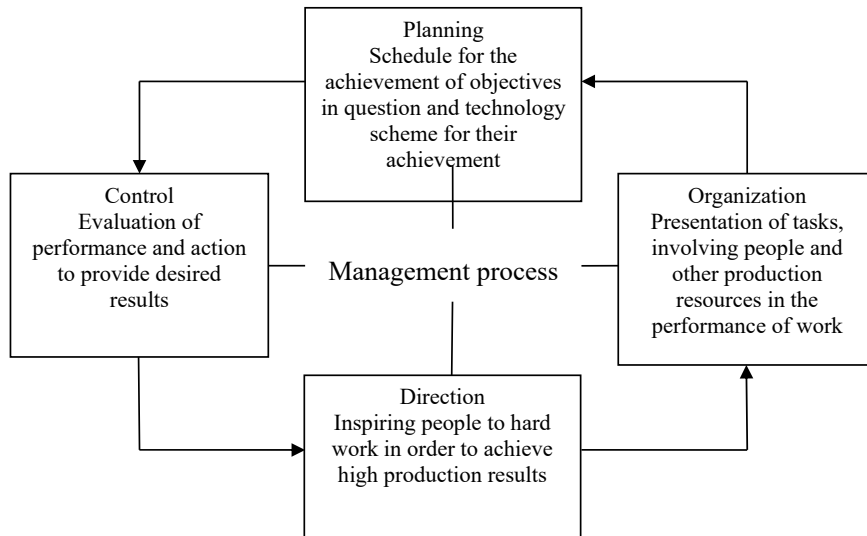
Deming and Juran's quality management concepts are based on similar principles. Both models are aimed at raising awareness of the needs and opportunities of the company, as well as defining specific objectives for improvement. When using the quality management schemes, it is important to assign problematic measures to appropriately trained employees.

It is very difficult to define quality unequivocally and universally, taking into account all aspects of life that may be relevant, even if we limit our considerations to the production company itself or even to the production process.

The essence and importance of production quality management

Management comprises four basic and core activities: planning, organization, direction and control (Fig.1). All these functions are related to decision making (Wiśniewska and Malinowska, 2011).

Production quality management processes take place within companies. Quality planning begins with identification of external and internal customers by defining their needs. It is important to determine the characteristics of the products that suit the customers. The next step is to set quality objectives that meet the needs of consumers and suppliers at the lowest possible production costs. Strategic quality planning is aimed at comparing predetermined plans with the results obtained using strictly defined measurement units, so that the information obtained can be objectively evaluated. It also aims to interpret the differences that occurred between the performed activities and assumed standard, and to establish actions in order to resolve these differences (Sikora, 2010).

Fig. 1. Four different management functions

Source: Luning P.A., Marcelis W.J., Jongen W.M.F. (2005), Food quality management: technology and management approach, Scientific and Technical Publishing House, Warsaw.

Organization is a management function that deals with creating the best conditions for people and equipment for achieving a specific goal while working together. Adequate use of human resources has an important role in production quality management. The company should enable employees to develop and use their skills to meet the company's objectives. The organization is an important function both in allocation of responsibilities to individual employees, as well as in integrating the entrusted tasks by which it shows people how to work together. In order for the organization's activities to produce the desired results in the company, they must be coordinated and verified through control reports. This ensures continuity of commands and responsibility for the execution of assigned tasks (Luning, Marcelis, Jongen, 2005).

Direction in the process of production quality management is focused on human resources of the company. This function is also called leadership and means inspiration, motivation and targeting of employees' tasks to achieve the desired goal. Management is needed to put the team in order during problematic situations and to maintain the company's position in a competitive, constantly changing market. Leadership contributes to preparing people to do their job and improving their working style. Together, these activities create loyalty and teamwork based on values and pursuit of common goals (Kiev and Sikora, 2003).

The most important function of production quality management is the control of processes and products. According to Evans and Lindsay (1996), quality control was defined as a continuous process of evaluating performance and taking corrective action when necessary. The purpose of this function is to produce a product that meets the requirements and is within the limits of a set standard. Each production quality control system consists of a measuring unit and actions related to the comparison of the obtained results with standard or requirements. Minimum deviations from the standard are acceptable. However, if there are many irregularities in the control, it is necessary to carry out accurate corrective actions. In the food industry, increased number of process controls reduces defects in the final product. It follows that the control function contributes to the improvement of food product quality (Zalewski, 2002).

Production quality management methods

In manufacturing companies, managers and employees support their quality improvement activities with methods that are an essential part of quality management. The principles of method application are universal and communicated to employees so that they can comply with them in the workplace. According to Hamrol (2007), production quality management methods can be divided into two groups according to six criteria:

Group A – criteria related to the benefits of applied method:

- Constant impact of the method on quality improvement,
- Achievement of fast quality results,
- Motivation for teamwork.

Group B – criteria related to expenditures of applied method:

- Additional time spent on applying the method in relation to the time spent by the employees on their main tasks,
- Costs to be borne by the enterprise for the recruitment of an employee to carry out the activities provided for in the method,
- Additional qualifications of existing employees required for proper, effective and efficient application of the method.

The first method of quality management is QFD, i.e. quality function development. This method is a way of translating information from the market and consumer requirements into the technical language used in the company by designers and technologists. It enables to define general and technical parameters of products and processes in which particular parts are produced. In this way, the market needs can be translated into the conditions that the company must meet when manufacturing this product in subsequent stages of production, starting from design, through production, to sales. The method focuses its activities on the customer and his needs. The condition for correct application of the method is market research aimed at identifying the consumer's needs. The basic tool of the QFD method is a diagram called a quality house due to its shape. Introduction of this quality management method in a company requires additional time and above-planned qualifications of employees, but it gives a long-term impact on quality and its effects are visible after a short time of application (Zalewski, 2008).

The second way of quality improvement in an enterprise is the FMEA method. It is based on the analysis of causes and effects of product defects, which may arise during product design. It is aimed at estimating the risk of discrepancies and errors in the product or production process. Corrective actions are developed on the basis of description of the resulting defects. The application of FMEA method is recommended for complex, multi-stage processes before the start of serial production. This ensures that the required effectiveness and efficiency of process is achieved. FMEA analysis is recommended when introducing a new product to the market, using new materials for production, operating the product in extremely difficult conditions or in case of other possibilities of product application. The analysis consists of three main procedural steps:

1. Preparation – identification of the problem and its causes
2. Proper analysis – calculation of numerical indicators for defined causes
3. Introduction and control of preventive actions.

The effectiveness of actions is based on the work of appointed team, consisting of representatives of various company departments. At each stage of the process, employees use auxiliary tools to analyse the problem, such as brainstorming, consumer opinion polls, surveys and interviews conducted among engineers and designers. Implementation of the activities should be constantly monitored. This provides the company with additional information to reduce the incidence of faults. The FMEA method, similarly to QFD, requires considerable time and competence of employees and generates additional costs. The strong point of this method is the lasting impact on the improvement of quality and mobilization of employees to teamwork (Lenik, 2011).

Another method of production quality management used by enterprises in order to improve quality is the 5S method. It refers to five Japanese words that describe the attitude

towards organization and management of workplace. The principles included in this method aim to increase productivity by reducing losses, improving and eliminating useless processes. Otherwise, these activities are referred to as effective workplace organization. A special aspect is the maintenance of order and cleanliness, as well as discipline during work. This method is characterized by five interrelated elements of practice. Selection (seiri), which concerns the elimination of unnecessary hazardous and disorderly objects from the workplace, thereby disturbing the productivity process. It is also important that the necessary items are sorted by application in a manner that is convenient for use. Systematics (seito), focusing on putting objects in the right order to shorten the time of searching for what is needed. Cleaning (seiso), consisting in maintaining cleanliness during and after work by regularly cleaning the workplace and working environment. Standardization (seiketsu), which is based on the establishment of rules for maintaining order in the form of a cleaning schedule. A clean working environment is beneficial for the well-being of employees and reduces the risk of accidents. Self-discipline (shitsuke), which is a practice that summarizes other principles. It concerns compliance with established rules and regulations that reduce the number of mistakes caused by inattention. This concept has proven its worth in different organizational structures. Thanks to skillful implementation, 5S can become not only the next rule to be followed, but also have a positive impact on interpersonal relations and better perception of the company by customers. Due to the universality of this method, it can be used not only for production workstations, but also in warehouses and offices (Myszewski, 2009).

Another method of production quality management is the Just in Time delivery system. The application of this concept enables to increase the efficiency and flexibility of production by reducing stock levels as much as possible, shortening the production cycle and harmonizing the supply with the production. The main assumption of this method is production without stockholding. It aims at complete elimination of unreasonable management and waste, by supplying the production processes with all necessary components at the right time and in the required amount. Just in Time is a system that, by eliminating all possible process losses within the company, allows for achieving the best possible quality and lowest possible costs, as well as delivering products in accordance with customer requirements and on time. Delivery of raw materials to the production line at the right time and sale of final products immediately after their production enable to avoid their storage. This in turn is associated with the reduction of costs associated with the maintenance of large warehouse space. The JiT concept comes down to seven zeroes: no shortages, no inventory, no delays, no queues, no unnecessary operations, no inactivity, no unnecessary movements. Meeting the assumptions of this idea in practice takes place through the use of short order execution cycles, launching short production runs, only when the demand for a given product increases, using the services of suppliers located in short distances from the company. The above activities contribute to the improvement of organization and work efficiency. An important aspect is also the training of executive employees to work on various positions. This allows employees to replace each other when needed. To sum up, implementation of the Just in Time method is quite a costly undertaking, but thanks to its application, the number of shortages in the production process is reduced, the number of products delivered on time is increased, the production time is shortened, stocks and costs associated with storing finished products are reduced. The entire process contributes to an increase in the profitability of production, which is the most important perspective for running a business (Zymonik and Hamrol, 2013).

Summary and conclusions

The quality of product released on the market is one of the most important factors shaping the competitiveness of a company on the market. Therefore, the interest in quality management issues is crucial for the development of companies. Product quality is a decisive factor in the customer's perception of both the company and the product it supplies, which builds the company's market position and brand.

The Quality Management System according to the existing ISO 9001 standards is one of the non-compulsory quality management systems implemented in food industry enterprises. Improvement of quality by adapting actions to the procedures and instructions contained in the standard has a positive impact on the increase of prestige and quality of offered products and services, improvement of documentation circulation, increasing the number of applications for orders and improvement of internal communication. Due to internal and external benefits that result from the quality management system compliant with ISO 9001, it can be classified as an effective tool of competitive advantage.

Bibliography

1. Hamrol A. (2007), *Zarządzanie jakością z przykładami*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
2. Kijowski J., Sikora T. (red.) (2003), *Zarządzanie jakością i bezpieczeństwem żywności: integracja i informatyzacja systemów*, Wydawnictwo Naukowo-Techniczne, Poznań.
3. Lenik P. (2011), *TQM. Instrumentarium doskonalenia jakości*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Krośnie, Krosno.
4. Luning P.A., Marcelis W.J., Jongen W.M.F. (2005), *Zarządzanie jakością żywności: ujęcie technologiczno-menedżerskie*, Wydawnictwo Naukowo-Techniczne, Warszawa.
5. Myszewski J.M. (2009), *Po prostu jakość. Podręcznik zarządzania jakością*, WAiP, Warszawa.
6. PN-EN ISO 9001:2015.
7. Sikora T. (red.) (2010), *Wybrane koncepcje i systemy zarządzania jakością*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, Kraków.
8. Toruński J. (red.) (2009), *Zarządzanie jakością w przedsiębiorstwie. Wybrane problemy*, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce.
9. Trziszka T. (red.) (2009), *Zarządzanie jakością i bezpieczeństwem żywności*, Wydawnictwo Naukowo-Techniczne, Warszawa.
10. Wiśniewska M., Malinowska E. (2011), *Zarządzanie jakością żywności. Systemy, koncepcje, instrumenty*, Difin, Warszawa.
11. Wolniak R., Skotnicka-Zasadzień B. (2010), *Zarządzanie jakością dla inżynierów*, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice.
12. Zalewski R. I. (2008), *Zarządzanie jakością w produkcji żywności*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Poznań.
13. Zapłata S. (2009), *Zarządzanie jakością w przedsiębiorstwie: Ocena i uwarunkowania skuteczności*, Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., Warszawa.
14. Ziółkowski S. (2007), *Systemy zarządzania jakością w małych i średnich firmach*, Wydawnictwo Naukowo-Techniczne, Warszawa.
15. Zymonik Z., Hamrol A., Grudowski P. (2013), *Zarządzanie jakością i bezpieczeństwem*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.

References

1. Hamrol A. (2007), *Zarządzanie jakością z przykładami* [Quality management with examples], Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
2. Kijowski J., Sikora T. (red.) (2003), *Zarządzanie jakością i bezpieczeństwem żywności: integracja i informatyzacja systemów* [Food quality and safety management: systems integration and computerization], Wydawnictwo Naukowo-Techniczne, Poznań.
3. Lenik P. (2011), *TQM. Instrumentarium doskonalenia jakości* [Quality improvement instruments], Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Krośnie, Krosno.

4. Luning P.A., Marcelis W.J., Jongen W.M.F. (2005), *Zarządzanie jakością żywności: ujęcie technologiczno-menedżerskie* [Food quality management: technology and managerial approach], Wydawnictwo Naukowo-Techniczne, Warszawa.
5. Myszewski J.M. (2009), *Po prostu jakość. Podręcznik zarządzania jakością* [Simply quality. Quality management manual], WAiP, Warszawa.
6. PN-EN ISO 9001:2015.
7. Sikora T. (red.) (2010), *Wybrane koncepcje i systemy zarządzania jakością* [Selected concepts and quality management systems], Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, Kraków.
8. Toruński J. (red.) (2009), *Zarządzanie jakością w przedsiębiorstwie. Wybrane problemy* [Enterprise quality management. Selected problems], Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce.
9. Trziszka T. (red.) (2009), *Zarządzanie jakością i bezpieczeństwem żywności* [Food quality and safety management], Wydawnictwo Naukowo-Techniczne, Warszawa.
10. Wiśniewska M., Malinowska E. (2011), *Zarządzanie jakością żywności. Systemy, koncepcje, instrumenty* [Food quality management. Systems, concepts, instruments], Difin, Warszawa.
11. Wolniak R., Skotnicka-Zasadzień B. (2010), *Zarządzanie jakością dla inżynierów* [Quality management for engineers], Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice.
12. Zalewski R.I. (2008), *Zarządzanie jakością w produkcji żywności* [Quality management in food production], Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Poznań.
13. Zapłata S. (2009), *Zarządzanie jakością w przedsiębiorstwie: Ocena i uwarunkowania skuteczności* [Enterprise quality management: Assessment and conditioning of effectiveness], Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., Warszawa.
14. Ziółkowski S. (2007), *Systemy zarządzania jakością w małych i średnich firmach* [Quality management systems in small and medium companies], Wydawnictwo Naukowo-Techniczne, Warszawa.
15. Zymonik Z., Hamrol A., Grudowski P. (2013), *Zarządzanie jakością i bezpieczeństwem* [Quality and safety management], Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.

SELECTED ISSUES CONCERNING QUALITY MANAGEMENT IN THE COMPANY

Małgorzata Górka. Stanisław Pigoń State Higher Vocational School in Krosno (Poland).
E-mail: malgosia.gorka@poczta.onet.pl

Bogusław Ślusarczyk. Stanisław Pigoń State Higher Vocational School in Krosno (Poland).
E-mail: boguslaw.slusarczyk@gmail.com

Agnieszka Woźniak. Stanisław Pigoń State Higher Vocational School in Krosno (Poland).
E-mail:

Jolanta Baran. Stanisław Pigoń State Higher Vocational School in Krosno (Poland).
E-mail:

Elżbieta Brągiel. Stanisław Pigoń State Higher Vocational School in Krosno (Poland).
E-mail:

DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-2

Key words: *quality, quality management, consumer, producer, product life cycle.*

The paper presents an analysis of key issues related to quality management; starting from the definition of quality, its essence and quality management method. Moreover, the quality perception by both the consumer and producer, as well as the influence of quality on the product life cycle were defined. It was found that quality management is an important concept for the functioning of a modern enterprise.

The quality of product released on the market is one of the most important factors shaping the competitiveness of a company on the market. Therefore, the interest in quality management issues is crucial for the development of companies. Product quality is a decisive factor in the customer's perception of both the company and the product it supplies, which builds the company's market position and brand.

The methods of production quality management are analyzed. Specifically, methods such as: development of the quality function, analysis of causes and effects of defects in production that may occur during design, are also highlighted, including the 5S method. The latter refers to five Japanese words that describe attitudes toward organizing and managing a workplace.

The Quality Management System according to the existing ISO 9001 standards is one of the non-compulsory quality management systems implemented in food industry enterprises. Improvement of quality by adapting actions to the procedures and instructions contained in the standard has a positive impact on the increase of prestige and quality of offered products and services, improvement of documentation circulation, increasing the number of applications for orders and improvement of internal communication. Due to internal and external benefits that result from the quality management system compliant with ISO 9001, it can be classified as an effective tool of competitive advantage.

Одержано 3.12.2019.

УДК 336.76(477)
DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-3

О.А. ЗАДОЯ,
кандидат економічних наук, доцент
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)

А.В. ТЕРЕЩУК,
студентка Університету імені Альфреда
Нобеля (м. Дніпро)

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ СТАНОВЛЕННЯ ФОНДОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВНІ ШЛЯХИ РОЗВИТКУ

Статтю присвячено дослідженню процесу становлення фондового ринку в Україні, сучасним проблемам та подальшим перспективам його розвитку. У ході роботи проведено аналіз стану ринку цінних паперів у роки від початку незалежного існування країни та до наших часів. З'ясовано, що фондовий ринок нашої країни є надзвичайно чутливим як до внутрішніх, так і зовнішніх економічних процесів. Амплітуда коливань показників національного фондового ринку є суттєво більшою порівняно з розвиненими ринковими країнами. На етапах підйому зростання обсягів торгів на ринку цінних паперів України значно випереджає динаміку аналогічних показників у інших країнах. Навпаки, у кризові роки падіння показників фондового ринку України є більш глибоким, ніж світові показники. Особливо реагує на стан економіки країни біржовий ринок цінних паперів. Це підтверджує аналіз ситуації у період криз 2008–2009 рр. та 2014–2016 рр.

Український ринок цінних паперів є складною системою як у функціональному, так і в інституційному сенсі, адже, з одного боку, він має механізми для розвитку та саморозвитку, а з іншого – залежить від сильного державного регулювання.

У нашій країні ринок цінних паперів ще й досі перебуває на стадії свого становлення. Основними джерелами залучення інвестицій є акції, облигації та інвестиційні сертифікати, і ситуація не змінюється вже близько десяти років.

У статті сформульовано основні пропозиції та методи подальшого розвитку фондового ринку. Основними з них можуть бути такі: залучати кошти перш за все у реальний сектор економіки; створити ефективно працюючу систему фінансових інститутів та інструментів, що сприяли б залученню вітчизняних та іноземних ресурсів; сформувати ефективну систему захисту прав суб'єктів ринку цінних паперів; створити нову систему організованої торгівлі; підвищити конкурентоспроможність українського ринку цінних паперів; узгодити політику держави з грошово-кредитною, валютною та бюджетно-податковою системами.

Ключові слова: фондовий ринок, цінні папери, аналіз, макроекономічний клімат, тенденції розвитку.

Статья посвящена исследованию процесса становления фондового рынка в Украине, современным проблемам и дальнейшим перспективам его развития. В ходе работы проведен анализ состояния рынка ценных бумаг в годы с начала независимого существования страны и до наших дней. Установлено, что фондовый рынок нашей страны является чрезвычайно чувствительным как к внутренним, так и внешним процессам. Амплитуда колебаний показателей национального фондового рынка существенно больше по сравнению с развитыми рыночными странами. На этапах подъема рост объемов торгов на рынке ценных бумаг Украины значительно опережает динамику аналогичных показателей в других странах. Напротив, в кризисные годы падение показателей фондового рынка Украины является более глубоким, чем мировые показатели. Особенно реагирует на состояние экономики страны бирже-

вой рынок ценных бумаг. Это подтверждает анализ ситуации в период кризисов 2008–2009 гг. и 2014–2016 гг. В статье сформулированы основные предложения и методы дальнейшего развития фондового рынка.

Ключевые слова: фондовый рынок, ценные бумаги, анализ, макроэкономический климат, тенденции развития.

Історія фондового ринку як економічного явища налічує не одне сторіччя. На початку свого зародження це був продаж державних цінних паперів, який міг би залучити додаткові кошти на потреби країни. На початку ж шістнадцятого століття мала місце еволюція торговельних операцій, що привело до появи фондових бірж. Однією з перших вважають фондову біржу в місті Брюгге, яка займалася обслуговуванням іноземних торговців та вважалася міжнародною. У 1592 р. на цій біржі опубліковано перший список вартості цінних паперів, що продавалися на ній. Саме цей рік вважається роком, коли фондові біржі зародилися як вид.

Датою появи перших акцій вважається сімнадцяте сторіччя. Тоді таку діяльність розпочала на Амстердамській біржі Ост-Індська компанія. У 1773 р. торгівля акціями привела до розквіту Лондонської фондової біржі. В Америці перша біржа з'явилась у 1791 р. у Філадельфії, а одна з найвідоміших та головна біржа США, Нью-Йоркська, була заснована в 1792 р. шляхом угоди двадцяти чотирьох брокерів.

У наш час у будь-якій розвинутій країні ринок цінних паперів може бути як майданчиком для додаткового заробітку, так і одним з факторів, який впливає на стан національної економіки. Звісно, на світовій фінансовій арені розвинутий фондовий ринок країни може відігравати далеко не останню роль у міжнародних відносинах.

Вивченням цього питання займалися такі українські економісти, як Н. Крилова [1], М. Нечипоренко [2], А. Охрименко [9], М. Піменова [3] та ін. Ці автори глибоко аналізували стан фондового ринку в сьогоденні, знаходили проблеми, виявляли основні шляхи розвитку та методи подальших дій. Разом з тим потребує додаткового дослідження сам процес становлення фондового ринку України, адже коріння багатьох проблем нинішнього стану виявляється саме під час такого ретроспективного аналізу.

Мета дослідження – з'ясування основних етапів становлення фондового ринку за роки незалежності України, виявлення основних проблем, а також обґрунтування шляхів їх вирішення.

Історично склалося, що Україна як незалежна держава існує досить недовгий відривок часу. Тому логічним буде зауважити, що в нашій країні фондовий ринок ще перебуває на етапі становлення та розвитку. Незважаючи на те, що за останні десятиліття країні доводилося переживати кілька ударів глибоких економічних криз (1990-ті роки, 2008–2009 рр., 2014–2015 рр.), ринок цінних паперів в Україні все ж має певні перспективи для подальшого розвитку, який неможливий без кардинальних змін та великого обсягу роботи в цьому напрямі.

Фондовий ринок – це система, яка займається продажем або купівлею цінних паперів та діє згідно з певними правилами та регламентом. Фондовий ринок виконує функцію залучення вільного капіталу та нових інвесторів, функцію біржі, регулювання та відображає стан національної економіки в цілому.

Залежно від походження цінного паперу (об'єкта купівлі-продажу на фондовому ринку) ринок поділяється на первинний і вторинний. Якщо цінний папір не мав жодного власника та потрапляє на ринок вперше, то дії над ним проводяться на первинному ринку, якщо ж документ уже мав хоча б одного власника, то він потрапляє на вторинний ринок. Дійовими особами ринку цінних паперів можуть бути інвестиційні фонди та приватні інвестори, емітенти, біржі, дилери, брокери, банки, довірчі товариства, торговці цінними паперами, реєстратори, зберігачі та інші суб'єкти. Найчастіше на фондовому ринку обертаються акції, облигації, векселі, ф'ючерсні контракти, фондові деривативи, ощадні сертифікати та приватизаційні папери.

Фондовий ринок розвинутої країни має діяти за певними принципами. Серед них варто назвати соціальну рівність та справедливість, прозорість, надійність та захист суб'єктів, які займаються діяльністю у цій галузі, регулювання та контроль державою, відповідність цивільно-правовим нормам, ефективність роботи, залучення та приєднання більшої кількості фінансових ресурсів.

Становлення фондового ринку в 1991–2000 рр.

В Україні історія становлення національного фондового ринку починається у 1991 р. з прийняттям Закону України «Про цінні папери та фондову біржу». У тому ж році заснована Українська фондова біржа. Перші торговці цінними паперами вийшли на економічну арену вже в 1992–1993 рр., давши початок появі перших українських акцій. Такі події призвели до того, що в 1992 р. на території України вже працювало двадцять дві філії Української фондової біржі. Поступово до діяльності на ринку цінних паперів приєдналися комерційні банки, інвестиційні фонди та трастові компанії.

До 1995 р. діяльність на фондовому ринку все ще залишалася незначною, а збільшення вартості угод, на жаль, відбувалося не завдяки зростанню їхньої масштабності, а через неабияку інфляцію, що охоплювала країну кожного наступного року все сильніше. Якщо ж взяти до уваги те, що головна база організаційної та законодавчої регуляції фондового ринку була закладена лише наприкінці 1994 р. (розробка «Концепції функціонування та розвитку фондового ринку України» і Закон України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні»), то можна зробити висновок, що перші декілька років фондовий ринок навіть не дійшов до стадії становлення, трохи затримавшись на етапі заснування.

Певним поштовхом до розвитку можна вважати масову приватизацію 1994–1996 рр., коли задля концентрації більшої кількості приватизаційних сертифікатів було створено досить велику кількість інвестиційних фондів та довірчих компаній: кількість останніх на 1995 р. дорівнювала майже тисячі, а інвестиційних фондів сягнула за п'ятсот.

У тому ж 1995 р. також особливо популярною була практика випуску державних цінних паперів, за рахунок продажу яких передбачалося покривати дефіцит державного бюджету [5].

Фактичне та повноцінне становлення українського ринку цінних паперів почалося тільки в 1997 р. з появою перших іноземних інвестицій у національну економіку. Це стало причиною появи вторинного фондового ринку в Україні, а також швидких темпів емісії акцій та зростання їхньої ліквідності. Але вже у 1999 р. процес масової приватизації добігає свого кінця, тому активність на фондовому ринку починає поступово падати. Подібний стан також можна було помітити і в ситуації з іноземними інвестиціями.

Розвиток українського ринку цінних паперів у 2001–2013 рр.

У 2001 р. прийнято Закон України «Про додаткові заходи розвитку фондового ринку України». Основними завданнями визначалися такі напрями майбутньої діяльності: посилити конкурентоспроможність українського фондового ринку; розвинути його інфраструктуру; зайнятися розвитком Національної депозитарної системи; посилити підготовку спеціалістів з діяльності фондового ринку та корпоративного управління.

Проблематика ринку цінних паперів, на жаль, залишається незмінною і в наш час. І якщо з початку двадцять першого століття ще можна було говорити про позитивний характер змін у цій сфері національної економіки, то криза 2008 р. фактично повернула стан українського фондового ринку десь на початок становлення.

Початок 2010 р. був не сприятливим для розвитку фондового ринку, адже на той час світ переживав наслідки так званої Великої рецесії, що почалася у 2008–2009 рр. та викликала світову кризу досить великих масштабів. Це спровокувало паніку серед західних інвесторів. Великі зарубіжні компанії почали продаж українських активів, а приватні інвестори зайняли вичікувальну позицію. Мав місце різкий вихід на ринок певної кількості продавців з відчутно великим обсягом пропозиції, що вкрай негативно впливало на стан ринку цінних паперів: пропозиція помітно зросла, а індекси демонстрували нестабільну поведінку, то опускаючись на 43%, то зростаючи на 18%. За

перші чотири місяці українські біржові індекси демонстрували підвищення на 80%, що дало їм змогу вийти на перші позиції у рейтингу зростання на поточний рік, у той час як зростання провідних світових ринків ледве перевищувало 12%. Якщо на початку року суб'єктам українського ринку цінних паперів вдавалося отримувати фіксований прибуток, то протягом року стан фондового ринку залишався нестабільним, підтверджуючи репутацію найволатильнішого та низьколіквідного. Адже будь-яка зміна цін на світовому фондовому ринку призводила до падіння індексів в Україні.

Причини такої різкої зміни стану фондового ринку України на початку 2010 р. розкриває провідний українській фінансист та інвестиційний банкір Нік Піацца. За його розрахунками, 90% фондового ринку України – це представники інтернет-трейдингу, більшість з яких є новачками у цій справі. Саме з цієї причини почалася ланцюгова реакція, що поширила паніку та обвалила ринок акцій в Україні, закріпивши за ним статус «ринку з божевільною волатильністю». Таким чином, вартість цінних паперів на стадії підйому різко зростає та ще швидше зменшується під час спаду, коли великі інвестори масово «виходять у кеш», тобто продають активи або переводять кошти у готівку. За даними провідних фінансистів, інфраструктура ринку в 2010 р. майже не змінилася порівняно з попереднім роком. Спад на 40% відбувся без відчутного обігу, у той час як російські та західні показники знизилися на 10% за досить великої зміни обсягу [6].

Підбиваючи підсумок вищесказаному, можна зазначити, що світові інвестори у 2010 р. знову впевнились у тому, що український ринок цінних паперів не є надійним майданчиком для діяльності. Наприклад, якщо порівняти фінансові показники українських підприємств та підприємств Індії або Китаю, то вітчизняні показники помітно поступаються. Тому неважко зробити висновок, що світові інвестори вирішили працювати з ними, а українські цінні папери завоювали репутацію помітно переоцінених. Стан же вітчизняного ринку цінних паперів напряму залежить від стану глобального фондового ринку.

Динаміку основних показників фондового ринку України (загальний обсяг торгів на ринку цінних паперів, обсяг біржових торгів (млрд грн) та питома вага біржового сегмента) з 1997 по 2012 р. наведено на рис. 1.

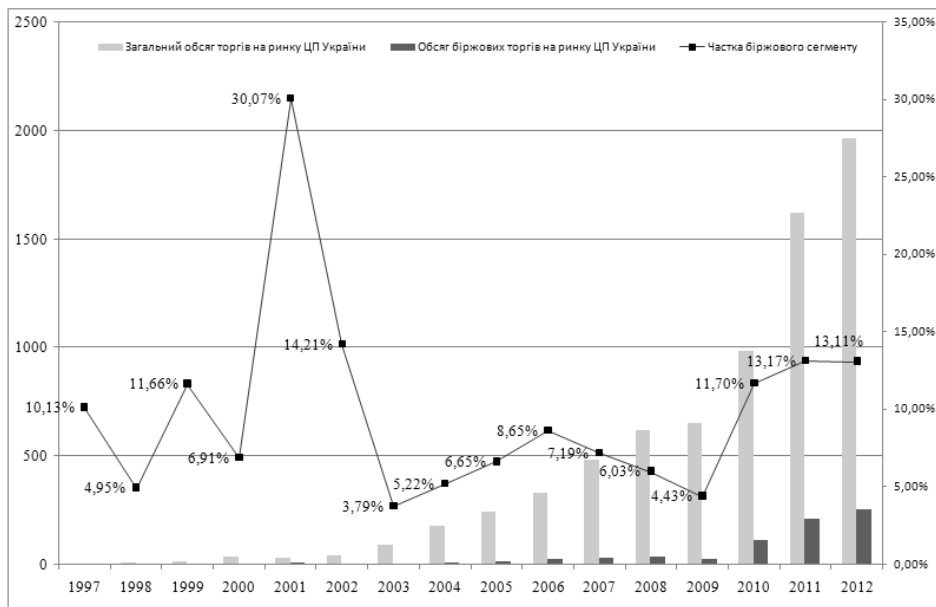

Рис. 1. Показники роботи фондового ринку від початку стабілізації до 2012 р. (розраховано авторами за [13])

Криза 2008–2009 рр. вдарила, перш за все, по біржовому сегменту фондового ринку. Якщо загальний обсяг торгівлі у 2009 р. практично не змінився порівняно з попереднім, то питома вага біржового сегмента впала до найнижчого рівня за весь період спостереження (дещо нижчою вона була лише у 2003 р., що теж було наслідком світової економічної кризи 2002–2003 рр.). У післякризовий період біржова торгівля зростала прискореними темпами, однак її питома вага залишається досить низькою порівняно з розвинутими фондовими ринками (на рівні 13%).

Проблематика розвитку фондового ринку з початком війни на сході – 2014–2017 рр.

Нестабільна політична система та початок воєнних дій на сході помітно підірвали рівень національної економіки. Адже воююча країна не є цікавою та перспективною для іноземних інвесторів.

Але, яким би дивним це не здавалося, на початку війни ні вибухи на східних підприємствах, ні проблеми в коаліції Верховної Ради, а точніше, її розвал, ні загалом нестабільність політичної та воєнної ситуації не злякали інвесторів. Багато з них діють за простим принципом – купуй європейську перспективу України. Наприклад, у липні 2014 р. фінансові показники у звіті Укрнафти значно зросли. Але навіть незважаючи на це та на той факт, що з початку 2014 р. біржовий індекс піднявся на 45%, фондовий ринок України не давав особливих надій на подальший розвиток [4].

У 2015 р. економіка країни переживала не найкращі часи свого існування, адже капіталізація у той час різко впала у декілька разів, а дві провідні біржі залишилися без ліцензії. Тоді майже всі фінансисти намагалися зрозуміти – така ситуація є початком для нового витка розвитку чи шляхом на дно світової економіки? У 2015 р. стало зрозуміло, що фондовий ринок України взагалі не виконує своїх основних функцій – постачання інвестицій для розвитку економіки та розподіл коштів між секторами. Тоді Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку очолила нова команда. Близько до кінця року на організованій частині вітчизняного ринку цінних паперів обсяг торгів знизився до приблизно 260 млрд грн. Більшість операцій, майже 87%, проводилися с державними облігаціями, на щабель нижче перебував показник корпоративних облігацій – 4,4%, третє та четверте місця поділили депозитні сертифікати НБУ та деривативи, а лише на п'ятій сходинці – акції зі скромним показником 2,1% [13].

Рис. 2 демонструє основні показники ринку цінних паперів України за 2014–2016 рр. Їх аналіз показує, що знаходить своє підтвердження попередній висновок про різну реакцію на економічні кризи біржового та позабіржового сегментів ринку. Перший з них є досить чутливим до кризових явищ та гнучко реагує на зміну економічної ситуації. Так, у 2016 р. обсяг торгів на біржовому ринку зменшився порівняно з 2014 р. у 2,6 раза і склав лише 235,41 млрд грн. Його ж питома вага у загальних обсягах ринку зменшилася з 26,6% у 2014 р. до 11,1% у 2016 р. Навпаки, позабіржовий ринок (незважаючи на кризу) навіть зріс майже на 11% (заради справедливості слід відзначити, що таке зростання відбулося за рахунок інфляційних процесів).

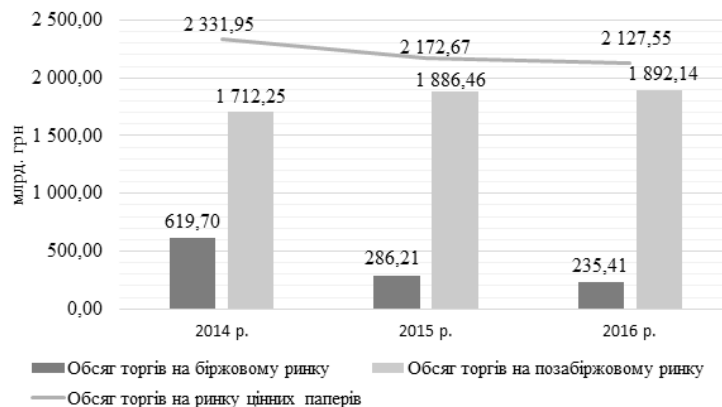

Рис. 2. Показники ринку цінних паперів України за 2014–2016 рр. (розраховано автором за [12])

На європейських майданчиках, на яких діють деякі українські компанії, цифри обсягу торгів значно більші. На Варшавській фондовій біржі за цей же період було підписано контрактів на 49 млрд євро, а на Лондонській біржі взагалі на 1,6 трлн євро [7].

Багато країн, що були змушені пережити кризу, врятували іноземні інвестиції. Але Україна станом на 2014–2015 рр. відчутно лякала інвесторів, які віддавали перевагу вичікувальній позиції або масштабним проектам з державними гарантіями. Причини цього – затягнута війна та високий рівень корупції.

Проблема в тому, що іноземним інвесторам є сенс інвестувати кошти лише у великі проекти, активи яких складають не одну сотню мільйонів та мільярдів доларів, а таких компаній у нашій країні одиниці, і у своїй більшості вони перебувають у власності місцевої олігархії, яка, у свою чергу, не дуже ділиться частинами власного бізнесу, а замість того, щоб за допомогою інвесторів залучати додаткові кошти, віддає перевагу кредитуванню.

Одним зі шляхів залучення іноземних інвесторів є приватизація, але за станом на 2015 р. уряд та Фонд державного майна особливих успіхів у цьому не мали, хоча було де розвернутися. Парламент кожного разу відкладав реформу приватизаційного законодавства.

Важливим фактором, що гальмував розвиток вторинного ринку цінних паперів, були валютні обмеження.

У цілому можна сказати, що потенціал фондового ринку України з початком війни не зник, хоча і значно звузився; ринок цінних паперів скоріше повільно розвивається, аніж стоїть на місці. Звичайно, під час ведення бойових дій будь-які інвестиції у країну є неабияким ризиком, але грамотний інвестор, що хоче отримати прибуток зі своєї діяльності, розуміє, що чим більший ризик, тим більшою може бути прибутковість справи. Це – одна із причин, з якої Україна все ж таки є цікавою для іноземних інвесторів. Звичайно, найбільш цікаві для них відкриті та зрозумілі сектори, щоб рішення щодо інвестицій у цю галузь можна було прийняти на основі аналізу загальнодоступної інформації. Але як би там не було, ситуація все одно залишається нестабільною, тому робити прогнози на цьому етапі – справа досить важка.

Сучасні проблеми фондового ринку та шляхи їх вирішення

За даними американського видання CNBC, у 2018 р. український фондовий ринок демонстрував найшвидше зростання у світі. Незважаючи на те, що основні фондові ринки у світі в 2018 р. переживали найгірший період з часів глобальної світової кризи, український показник зріс більше ніж на 80%. Для порівняння, на другому місці опинилася Македонія (+30%), на третьому – Катар (+20%). Найгірший показник очікувано отримав індекс фондового ринку Венесуели (–95%). Подібні дані ще раз доводять, що наша країна має перспективи для подальшого розвитку, аби тільки докласти необхідних зусиль [8].

Розвиток ринку цінних паперів в Україні необхідний тому, що впливає на рівень національної економіки. Але на цьому етапі фондовий ринок у нашій країні не виконує своїх прямих обов'язків. У розвинутій країні він забезпечує реалізацію національних інтересів, сприяє інвестуванню від вітчизняних та іноземних інвесторів, раціонально розподіляє фінансові ресурси та створює ефективну систему захисту прав інвесторів. Сьогодні в Україні немає інструментів фінансування, які могли б бути джерелом прибутку, тому що країна має низький рівень інвестиційної привабливості. Українські сфери капіталовкладень є нерентабельними та ненадійними, що і викликає відтік капіталу з фондового ринку.

Український ринок цінних паперів є також складною системою, як у функціональному, так і в інституційному сенсі, адже, з одного боку, має механізми для розвитку та саморозвитку, а з іншого – залежить від сильного державного регулювання.

У нашій країні ринок цінних паперів ще й досі перебуває на стадії свого становлення. Основними джерелами залучення інвестицій є акції, облігації та інвестиційні сертифікати, і ситуація не змінюється вже близько десяти років.

- Таким чином, основними проблемами ринку цінних паперів в Україні можна назвати:
1. Нестабільну економіку України.
  2. Відсутність системи захисту прав інвесторів.
  3. Недостатню кількість кваліфікованих спеціалістів.
  4. Відсутність гарантій захисту прав суб'єктів фондового ринку.
  5. Відсутність досконалого нормативно-правового забезпечення.
  6. Неліквідність та малий обсяг.
  7. Політичну нестабільність.
  8. Відсутність можливості вільного кредитування підприємства.
  9. Неоформленість ринку в макроекономічному розумінні.
  10. Відсутність розвинутої матеріальної бази, провідних технологій торгівлі, регулятивної та інформаційної інфраструктури, ресстраційної, депозитарної та клірингової систем.
  11. Недосконале державне регулювання.
  12. Великий рівень ризику (прибуткового, ризику ліквідності, політичного та законодавчого).
  13. Великий рівень технічних ризиків (неврегульованість розрахунків, ризик переведення коштів).
  14. Мала кількість великих інвестиційних інститутів з досвідом роботи та довірою.
  15. Недосконалі традиції ділової етики.
  16. Відсутність гарантій, недовіра до фондового ринку в цілому.
  17. Недосконала корпоративна культура, недостатній рівень прозорості діяльності суб'єктів.
  18. Відсутність у населення необхідного рівня знань щодо питань діяльності фондового ринку [9].

Аби дати фондовому ринку України надію на розвиток, необхідно виконати певні дії:

1. Залучити кошти у реальний сектор економіки.
2. Створити ефективно працюючу систему фінансових інститутів та інструментів, що сприяли б залученню вітчизняних та іноземних ресурсів.
3. Організувати ефективну систему захисту прав суб'єктів ринку цінних паперів.
4. Розробити нову систему організованої торгівлі.
5. Підвищити конкурентоспроможність українського ринку цінних паперів.
6. Узгодити політику держави з грошово-кредитною, валютною та бюджетно-податковою системами [10; 11].

Таким чином, наша країна має все, аби зробити власний фондовий ринок ефективною економічною структурою та підвищити рівень національної економіки, але все це можливе лише за умови роботи в цьому напрямі та розвитку цієї галузі.

Якщо уряд буде проводити реальні та корисні реформи, якщо наша країна буде наближатися до світових стандартів, якщо буде проводитися робота задля підвищення рівня знань населення про національну економіку та ринок цінних паперів, що може дати змогу підвищити зацікавленість у цьому жителів держави та залучити їх до розвитку цієї галузі, наша країна зможе стати повноцінним учасником міжнародного фондового ринку.

Список використаної літератури

1. Крилова Н. Впливання макроекономічних тенденцій на динаміку фондового ринку України / Н. Крилова // Фондовий ринок. – 2003. – № 48.
2. Нечипоренко М. Український фондовий ринок [Електронний ресурс] / М. Нечипоренко. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/>
3. Піменова М. Фондовий ринок України: Проблеми та перспективи розвитку [Електронний ресурс] / М. Піменова. – Режим доступу: <http://global-national.in.ua/archive/16-2017/154.pdf>

4. Фондовый рынок, реалии сегодняшнего дня [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.minfin.com.ua/>
5. Річний звіт Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку. – 1995. – 11 с.
6. Чего ждать от украинского фондового рынка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://news.finance.ua/ru/news/-/199448/chego-zhdad-ot-ukrainskogo-fondovogo-rynka>
7. Фондовый рынок України [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://economics.unian.net/>
8. Фондовый рынок Украины признан лучшим за 2018 год [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.aif.ua/money/economy/fondovyy_rynok_ukrainy_priznan_luchshim_za_2018_god
9. Охрименко А. Как воскресит фондовый рынок Украины? Электронный ресурс / А. Охрименко. – Режим доступа: <https://112.ua/mnenie/kak-voskresit-fondovyy-rynok-ukrainy-465182.html>
10. Т. Хромаєв [інтерв'ю журналу Forbes Ukraine] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://forbes.net.ua/nation/1427827-timur-hromaev-iz-vseh-evropejskih-stran-tolko-ukraina-ne-imeet-polnocennogo-regulyatora-cennyh-bum>
11. Фондовый рынок: без явных перспектив, но с нормативной базой [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://fdk.net.ua/article/fondovyy-rynok-bez-yavnyh-perspektiv-no-s-normativnoy-bazoy>
12. Річний звіт за 2016 рік Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ssmc.gov.ua/user_files/content/58/1499943860.pdf
13. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ssmc.gov.ua/fund/analytics>

References

1. Krylova N. (2003). *Vplyvannya makroekonomichnykh tendentsiy na dynamiku fondovoho rynku Ukrainy* [Influence of macroeconomic tendencies on the dynamics of the stock market of Ukraine]. *Fondovyy rynek* [The stock market], no. 48.
2. Nechiporenko M. *Ukrayins'kyi fondovyy rynek* [The Ukrainian stock market]. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/> (Accessed 28 November 2019).
3. Pimenova M. *Fondovyy rynek Ukrainy: Problemy ta perspektivy rozvytku* [The stock market of Ukraine: Problems and prospects for development]. Available at: <http://global-national.in.ua/archive/16-2017/154.pdf> (Accessed 2 December 2019).
4. *Fondovyy rynek, realiyi s'ohodnishn'oho dneya* [The stock market, the realities of today]. Available at: <http://www.minfin.com.ua/> (Accessed 3 December 2019).
5. State Commission on Securities and Stock Market (1995). *Richnyy zvit Derzhavnoyi komisiyi z tsinnykh paperiv ta fondovomu rynku* [Annual report of the State Commission on Securities and Stock Market], 11 p.
6. *Chego zhdad' ot ukrainskogo fondovogo rynku* [What to expect from the Ukrainian stock market]. Available at: <https://news.finance.ua/ru/news/-/199448/chego-zhdad-ot-ukrainskogo-fondovogo-rynka> (Accessed 29 November 2019).
7. *Fondovyy rynek Ukrainy* [The stock market of Ukraine]. Available at: <https://economics.unian.net/> (Accessed 25 November 2019).
8. *Fondovyy rynek Ukrainy priznan luchshim za 2018 god* [The stock market of Ukraine recognized as the best for 2018]. Available at: http://www.aif.ua/money/economy/fondovyy_rynok_ukrainy_priznan_luchshim_za_2018_god (Accessed 5 December 2019).
9. Okhrimenko A. *Kak voskresit' fondovyy rynek Ukrainy?* [How to revive the stock market of Ukraine?]. Available at: <https://112.ua/mnenie/kak-voskresit-fondovyy-rynok-ukrainy-465182.html> (Accessed 2 December 2019).

10. Khromaev T. *Interv'yu, zhurnal Forbes Ukraine* [Interview, magazine Forbes Ukraine]. Available at: <http://forbes.net.ua/nation/1427827-timur-hromaev-iz-vseh-evropejskih-stran-tolko-ukraina-ne-imeet-polnocennogo-regulyatora-cennyh-bum> (Accessed 12 November 2019).

11. *Fondovyy rynek: bez yavnykh perspektiv, no s normativnoy bazoy* [Stock market: without clear prospects, but with a regulatory framework]. Available at: <http://fdk.net.ua/article/fondovyy-rynek-bez-yavnyh-perspektyv-no-s-normativnoy-bazoy> (Accessed 17 November 2019).

12. *Richnyy zvit za 2016 rik Natsional'noyi komisiyi z tsinnykh paperiv ta fondovoho rynku* [National Bank of Ukraine Securities and Stock Market Annual Report 2016]. Available at: http://www.ssmc.gov.ua/user_files/content/58/1499943860.pdf (Accessed 27 November 2019).

13. *Natsional'na komisiya z tsinnykh paperiv ta fondovoho rynku* [National Securities and Stock Market Commission]. Available at: <http://www.ssmc.gov.ua/fund/analytics>, (Accessed 2 December 2019).

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF THE STOCK MARKET SITUATION OF UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTIVE WAYS OF DEVELOPMENT

Oleksandr A. Zadoia. Alfred Nobel University, Dnipro (Ukraine).

E-mail: o.zadoia@duan.edu.ua

Anastaciia V. Tereschuk. Alfred Nobel University, Dnipro (Ukraine).

E-mail: teranvik1224@gmail.com

DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-3

Key words: *stock market, securities, analysis, macroeconomic climate, development trends.*

The article is devoted to the research of the process of stock market formation in Ukraine, modern problems and further prospects. In the course of the work the analysis of the state of the securities market in the years from the beginning of the independent existence of the country to the present time is conducted. The study found that the stock market of our country is extremely sensitive to both internal and external economic processes. The amplitude of fluctuations in national stock market performance is much higher than in developed market countries. At the stages of lifting the volume of trading in the securities market of Ukraine significantly outstrips the dynamics of similar indicators in other countries. On the contrary, in the crisis years, the fall of the stock market of Ukraine is deeper than the world. The stock market of securities especially responds to the state of the economy of the country. This confirms the analysis of the situation during the crisis period 2008–2009 and 2014–2016.

The Ukrainian securities market is a difficult system, both functionally and institutionally, because, on the one hand, it has mechanisms for development and self-development, and on the other – it depends on strong state regulation.

In our country, the securities market is still under development. The main sources of investment attraction are stocks, bonds and investment certificates, and the situation has not changed for about ten years.

The article describes the main proposals and methods of further development of the stock market. The main ones can be: to attract funds primarily to the real economy; to create an effective working system of financial institutions and instruments that would help attract domestic and foreign resources; to create an effective system of protection of the rights of the subjects of the securities market; create a new organized trading system; increase the competitiveness of the Ukrainian securities market; to align the state's policy with the monetary, monetary and fiscal systems.

Одержано 7.11.2019.

СОВРЕМЕННЫЕ МОДЕЛИ И ТИПЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО АУДИТА

Розглянуто теоретичні основи, моделі і типи державного аудиту в Республіці Казахстан. У цілому питання ефективності державного управління в сучасних умовах залишається найактуальнішим для будь-якої країни, у тому числі і для Казахстану, що безпосередньо залежить від ефективної роботи інститутів фінансового контролю, зокрема державного аудиту.

Казахстан є першою серед країн Співдружності незалежних держав, що починала здійснення аудиту на основі міжнародних стандартів, тим самим зберігши лідерство як у Центральній Азії, так і в СНД. Зроблено певні кроки щодо вдосконалення системи державного аудиту відповідно до норм світового стандарту.

Казахстанська Рахункова палата у 2000 р. була прийнята до Міжнародної федерації бухгалтерів і аудиторів. Рахунковий комітет став вищим координуючим органом суб'єктів державного аудиту, який перебуває у прямому підпорядкуванні президента Казахстану. Створено регіональні органи зовнішнього державного аудиту – ревізійні комісії міст республіканського значення, областей.

Однак питання вдосконалення моделі, яка була б оптимальною та відповідала сучасним викликам економіки, усе ще залишається актуальним і потребує подальшого вивчення.

Ключові слова: *аудит, державний аудит, зовнішній аудит, внутрішній аудит, аудиторська діяльність.*

Рассмотрены теоретические основы, модели и типы государственного аудита в Республике Казахстан. В целом вопрос эффективности государственного управления в современных условиях остается самым актуальным для любой страны, в том числе и для Казахстана, что напрямую зависит от эффективной работы институтов финансового контроля, в том числе государственного аудита.

Казахстан является первой среди стран Содружества независимых государств, начинавшей осуществление аудита на основе международных стандартов, тем самым сохранившей лидерство как в Центральной Азии, так и в СНГ. Сделаны определенные шаги по совершенствованию системы государственного аудита в соответствии с нормами мирового стандарта.

Казахстанская Палата аудиторов в 2000 г. была принята в Международную федерацию бухгалтеров и аудиторов. Счетный комитет стал высшим координирующим органом субъектов государственного аудита, который находится в прямом подчинении президента Казахстана. Созданы региональные органы внешнего государственного аудита – ревизионные комиссии городов республиканского значения, областей.

Однако вопрос совершенствования модели, оптимальной и отвечающей современным вызовам экономики, все еще остается актуальным и требует дальнейшего изучения.

Ключевые слова: *аудит, государственный аудит, внешний аудит, внутренний аудит, аудиторская деятельность.*

Государственный аудит функционирует практически во всех странах мира. Его задачей является обеспечение со стороны государственных органов и общественных организаций независимого объективного публичного надзора системы органов власти по управлению вверенными им общественными ресурсами [1, с. 3].

Дальнейшее развитие общественного строя и новые обязательства государственных органов власти требуют современной системы управления. Государственный финансовый контроль является одной из необходимых частей системы государственного управления. Тем не менее, необходимо отметить, что до создания системы госаудита финконтроль был односторонним или не смог дать полную оценку деятельности госорганов и обеспечить их дальнейшее эффективное развитие. Финансовый контроль выявил только финансовые нарушения и неправильное использование средств бюджета [2, с. 2].

Оценка деятельности органов государственного управления и определение их дальнейшего развития за счет рационального использования бюджетных средств в зарубежной практике выполняется органами государственного аудита, которые в странах дальнего и ближнего зарубежья работают на определенных методических принципах, выработанных международным опытом.

В мировой практике существуют регулирующие и организационные модели государственного аудита.

Регулирующая модель аудита отличаются тем, что она является преимущественно государственной, саморегулируемой или общественной, а также смешанной. Регулирующая государством модель применяется в основном в странах Европейского Союза, и ее называют европейской моделью. Регулирующую модель государственного контроля выполняют преимущественно централизованные государственные органы. Сам государственный аудит основывается на следующих моментах:

- 1) законодательные, нормативно-правовые и подзаконные акты распространяются на всех участников аудиторской деятельности и их взаимоотношения;
- 2) органы государственного управления выполняют задачи по управлению субъектами аудиторской деятельности, что включает аттестацию аудиторов, функции контроля за качественным проведением государственного аудита;
- 3) государственные органы аудита прописывают обязательные для всех аудиторских организаций стандарты и регламенты;
- 4) профессиональные союзы аудиторов имеют право только в части участия в обсуждении принимаемых законов и нормативных актов и защиты интересов своих членов [3, с. 6].

Регулирующая модель ориентирована в основном на потребности государства по получению информации.

Саморегулируемая, или так называемая американская модель государственного аудита, функционирует в США, Канаде, Великобритании, Австралии. В указанных странах аудиторская деятельность регулируется и осуществляется самими профессиональными аудиторскими организациями, которые выполняют функции по аттестации аудиторов, контролю над проведением качественного аудита, разработке стандартов, регламентов, а также нормативов аудиторской деятельности [4, с. 504].

Итоги проведенного государственного аудита должны закрыть потребности государства, акционеров, инвесторов, кредиторов и т.д. Только общая регулирующая экономика путем определения категорий экономических субъектов, подлежащих обязательному аудиту, повлияет на деятельность аудиторских объединений.

Равное участие государства и профессиональных аудиторских союзов в аудиторской деятельности, как объединение принципов государственного и общественного интересов, относится к смешанной модели государственного аудита [5, с. 608].

Смешанная модель существует в основном в Российской Федерации.

Признаками смешанной модели являются:

- 1) определенное разграничение функций государства и профессиональных объединений при регулировании аудиторской деятельности;
- 2) участие в регулировании аудиторской деятельности смешанных органов;
- 3) разнообразие действующей системы нормативно-правовых актов, применяемых в аудиторской деятельности.

В целом в современном мире существуют следующие организационные модели государственного аудита: иерархическая (единоначалие), коллегиальная и судебная.

Так, в США действует служба инспекторов, административные и бюджетные органы при президенте США, Совет при президенте страны, честности и эффективности в правительстве и иные контрольно-надзорные органы госаудита. В Великобритании существует Комитет общественного счета правительства как центральный уполномоченный орган правительственного госаудита. Федеральный финансовый орган функционирует в Германии, Генеральный офисный контролер – в Канаде.

В Казахстане государственный аудит создан вначале 2015 г., в связи с появлением Концепции внедрения госаудита в Республике. Госаудит в Казахстане основан на международных стандартах и регулируется соответствующим законом.

Глава государства Н.А. Назарбаев в Послании народу говорил, что нам нужно создать комплексную систему госаудита на основе самого передового международного опыта. Концепция внедрения госаудита предусмотрела внедрение в Казахстане системы госаудита и государственного финконтроля в два этапа [6].

Первый этап (2013–2014 гг.) – это создание законодательной и методологической базы государственного аудита, в итоге первого этапа достигнуто соответствие отечественного государственного аудита международным стандартам аудита.

Второй этап развития государственного аудита (2015–2017 гг.) связан со становлением системы государственного аудита, в том числе:

- созданием уполномоченного государственного органа по внутреннему аудиту;
- наделением органов внешнего государственного финансового контроля функциями внешнего государственного аудита;
- интегрированием единой информационной системы государственных органов аудита и финансового контроля с системой «Электронное правительство» и информационными базами других государственных органов;
- созданием государственной службы внутреннего аудита во всех центральных государственных органах и в областных и городских акиматах;
- внедрением системы сертификации для государственных аудиторов.

В связи с наличием проблем в деятельности служб государственного финансового контроля, а также в связи с международными тенденциями внедрения эффективного государственного аудита в государственном финансовом вопросе в Казахстане разрабатана собственная модель системы государственного аудита (рис. 1).

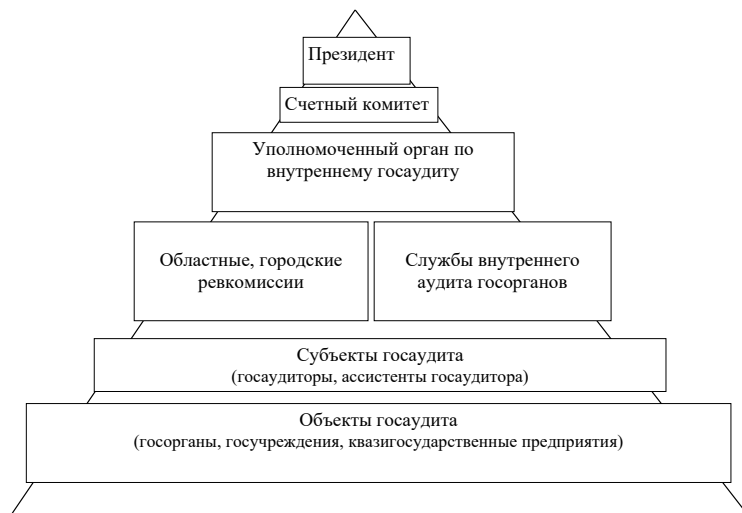

Рис. 1. Модель государственного аудита в Казахстане

Основные направления госаудита в Казахстане заключаются в анализе деятельности госорганов и оценке их эффективной деятельности в реализации стратегических целей и задач государственных органов управления, программных документов, в достижении качества оказываемых государственных услуг, а также в управлении кадровыми, финансовыми, природными и иными ресурсами, в принятии мер по оптимизации управленческих процессов, в том числе с использованием современных информационных технологий [7].

Суть казахстанской модели заключается также в том, что задача аудита – это профилактика нарушений, а не контроль, выявление нарушений.

Есть два вида государственного аудита: внешний и внутренний аудит.

Внешний государственный аудит за рациональным использованием средств республиканского бюджета и Национального фонда в Казахстане осуществляет Счетный комитет и обеспечивает надзор полноты и своевременности налогов и других обязательных платежей в республиканский бюджет и укрепляет финансовую дисциплину.

Счетный комитет ежегодно представляет президенту и парламенту соответствующее заключение к отчету правительства об исполнении республиканского бюджета и отчет об итогах деятельности органов внешнего государственного аудита. При этом он оценивает работу исполнительного органа, квазигосударственного сектора и органов госаудита. Особое внимание уделяется исполнению стратегических и программных документов правительства в разрезе центральных госорганов.

В Казахстане существуют ревизионные комиссии, которые выполняют свои надзорные функции только на городском и областном уровнях.

Субъекты внутреннего госаудита – это уполномоченные правительством Республики Казахстан органы внутреннего аудита и службы внутреннего аудита госорганов и аппаратов акимов. Уполномоченный орган по внутреннему аудиту обеспечивает объективной и достоверной информацией по исполнению бюджета, оценивает деятельность госорганов и служб внутреннего аудита.

Служба внутреннего аудита – это орган центрального государственного органа, который представляет объективную оценку и рекомендацию, он подчиняется уполномоченному органу по государственному аудиту по представлению отчетности по соблюдению стандартов и регламентов.

Существуют следующие формы госаудита:

- предварительный контроль;
- текущий контроль;
- последующий контроль;
- камеральный контроль за расходованием государственного бюджета.

К предварительному контролю относятся комплекс осуществляемых контрольных и аналитических мер по итогам исполнения бюджета в целях определения соответствия фактических показателей показателям проекта бюджета на плановый период.

Текущий контроль – это контрольные и аналитические мероприятия, направленные на определение соответствия фактических показателей утвержденным показателям бюджета текущего года.

Мероприятия по определению достоверности и обоснованности показателей республиканского бюджета на очередной финансовый год и на плановый период осуществляются при последующих контролях.

Камеральный контроль, который появился недавно, проводится без посещения объекта государственного аудита, при этом сопоставляются сведения, полученные из различных источников информации.

К типам госаудита относятся аудит финансовой отчетности, аудит соответствия и аудит эффективности (рис. 2).

Аудит финансовой отчетности проводится в целях изучения и анализа финансовой и иной отчетности и учетной системы аудируемого субъекта на соответствие финансовой отчетности требованиям законов и нормативных актов, а также бухгалтерских стандартов.

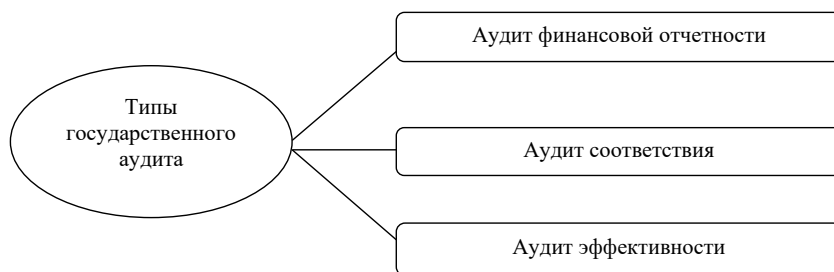

Рис. 2. Типы государственного аудита

При аудите соответствия оценивается соблюдение объектом аудита законодательства, в том числе нормативно-правовых актов, от которых зависит его деятельность.

Аудитом эффективности изучается деятельность госоргана на предмет экономичности, эффективности и результативности его деятельности.

Анализ проведенных аудиторских мероприятий органами внешнего госаудита за последние 5 лет показал эффективность нынешней модели, видов и типов госаудита в Республике Казахстан (табл. 1).

Ежегодно уменьшается количество предприятий, охваченных госаудитом, в 2019 г. данный показатель уменьшился более чем в 2 раза по сравнению с 2015 г. [8].

Несмотря на увеличение объема сумм, охваченных госаудитом (в 2019 г. увеличился в 6 раз по сравнению с 2018 г.), объем установленных финансовых нарушений уменьшился с 1 301,8 млрд тенге в 2015 г. до 4,9 млрд тенге в 2019 г.

В 2019 г. сумма установленных финансовых нарушений на один объект также уменьшилась до 44,7 млн тенге, в 2015 г. было 4,2 млрд тенге, почти в 10 раз.

Таблица 1

Аудиторские мероприятия, проведенные органами внешнего государственного аудита*

№ п/п	Показатели	Ед. изм.	2015	2016	2017	2018	2019
1	Аудиторские и аналитические мероприятия	ед.	22	21	25	23	12
2	Охвачены госаудитом	ед.	303	316	354	179	109
3	Охваченные средства госаудитом	млрд тенге	2 871, 4	3 736, 4	8 737,1	5 195,8	32 787,3
4	Установленные суммы нарушений, в том числе:	млрд тенге	1 501,2	1 057, 9	911,2	429,2	882,1
4.1	финнарушения	млрд тенге	1 301,8	160,0	307,3	138,0	4,9
4.2	процедурные нарушения	млрд тенге	69,3	516, 5	239,3	26,3	45,9
4.3	Суммы нарушений норм квазигосударственного сектора	млрд тенге	-	0,11	281,5	100,9	5,3
4.4	Неэффективное расходование денег	млрд тенге	130,1	381,8	83,1	164,1	790,1
5	Процессуальные нарушения	ед.	3 693,0	2 042,0	3 789	2 385	1 549
6	Установленные нарушения, в том числе:	млн тенге	5 378,9	3 340,8	2 574,1	2 398,0	8 093

Окончание табл. 1

№ п/п	Показатели	Ед. изм.	2015	2016	2017	2018	2019
6.1	сумма финнарушений	млн тенге	4 296,2	504,9	868,1	771,1	44,7
7	Подлежат восстановлению	млрд тенге	128,9	155,8	307,3	138,0	4,9
8	Восстановленные суммы	млрд тенге	87,2	95,1	198,5	130,1	3,8
9	Установленные нарушения к охваченным госаудитом, в том числе:	%	52,3	28,3	10,4	8,3	2,7
9.1	финансовые нарушения к охваченным средствам	%	45,3	4,3	3,5	2,7	0,01

*Источник: Сайт Счетного комитета по контролю за исполнением республиканского бюджета (www.esep.kz).

При этом необходимо отметить, что эффективность казахстанской модели госаудита заключается в том, что в 2019 г. госаудиторы больше выявили, где неэффективно использованы средства.

Несмотря на вышеуказанные положительные результаты, на сегодняшний день в Казахстане все еще не достаточно функционирует эффективная система госаудита. В первую очередь задачами госаудита должны быть такие виды проверок, как IT-аудит и экологический аудит.

В нынешнее время внедряемые информационные и цифровые технологии действуют почти во всех государственных органах, но их деятельность очень затратна для госбюджета, отсюда выходит, что проведение IT-аудита становится очень даже актуальным.

В Республике внутренний аудит существует в более чем 20 центральных государственных органах и порядка 17 местных исполнительных органах, в которых имеется нехватка квалифицированных государственных аудиторов.

Причина одна – уход госаудиторов в национальные компании и квазигосударственный сектор. Для решения этой проблемы требуется вывести государственных аудиторов в отдельную категорию государственных служащих, что заложено в Концепции внедрения государственного аудита.

Существующая система государственного аудита создана не для сокращения действия действующего государственного финансового контроля, а для его взаимодействия и гармонизации с госаудитом.

Госаудит отличается от финансового контроля тем, что государственный аудит носит больше предупредительный характер и осуществляет комплексную проверку по итогам исполнения бюджета, именно тогда, когда бюджетные деньги были уже израсходованы, и уже имеются те или иные нарушения. Сведений о нарушителях и суммах нарушений в отчетах правительства и Счетного комитета всегда хватает, но нет необходимого анализа о причинах нарушений и о неосвоенных бюджетных деньгах, нет информации о конечных результатах.

В основном субъекты госаудита проводят не оценку и анализ эффективности активов и израсходованных средств, а только информацию о том, как соблюдаются объектом аудита законодательные и нормативные акты. Здесь государственный аудит должен не просто приводить те или иные факты несоответствия, а выявлять будущий потенциал объекта по использованию и эффективному управлению государственными деньгами.

В заключение нужно отметить следующее. На нынешнем этапе развития системы госаудита происходит дальнейшее совершенствование государственного аудита, сохранение целостности системы государственного аудита и государственного финансового контроля, повышение эффективности деятельности государственных органов, прозрачности использования бюджетных средств, предупреждение финансовых нарушений, противодействие теневой экономике.

Список использованной литературы

1. Мухаметкарим А. О работе Счетного комитета по контролю за исполнением республиканского бюджета / А. Мухаметкарим // Казахстанская правда. – 2016. – 18 марта. – С. 3.
2. Муратбекова Ж.А. Государственный аудит как неотъемлемая часть эффективного государства / Ж.А. Муратбекова // Наука вчера, сегодня, завтра: сб. ст. по матер. XXIV Междунар. науч.-практ. конф. № 5 (21). – Новосибирск: СибАК, 2015. – С. 2.
3. Максимов Ю.Ю. Аудиторская практика в государственном секторе и государственный контроль / Ю.Ю. Максимов, Ю.Н. Максимов // Финансы. – 2007. – № 11. – С. 6.
4. Савченко Л.А. Правовые основы финансового контроля: науч. пособие. – Киев: Юринком Интер, 2008. – 504 с.
5. Степашин С.В. Государственный аудит и экономика будущего / С.В. Степашин. – М.: Наука, 2008. – 608 с..
6. Об утверждении Концепции внедрения государственного аудита в Республике, Казахстан: Указ Президента РК от 03.09.2013 г., № 634, Информационно-правовая система НПА «Адилет» Министерства юстиции РК.
7. Зейнельгабдин А.Б. Государственный аудит как инструмент управления экономикой / А.Б. Зейнельгабдин // Государственный аудит. – 2016. – № 3 (32).
8. Сайт Счетного комитета по контролю за исполнением республиканского бюджета: www.esep.kz

References

1. Mukhametkarim A. (2016). *O rabote Schetnogo komiteta po kontrolyu za ispolneniem respublikanskogo byudgeta* [On the work of the Accounting Committee on control of the execution of the republican budget], *Kazakhstanskaya Pravda*, Astana, 18 March, 3 p.
2. Muratbekova Z.A. Gosudarstvenniy (2015). *Audit kak neotъемлемaya chast' effektivnogo gosudarstva* [The state audit as an integral part of an effective state], *Nauka vchera, segodnya, zavtra: sb. st. po mater. XXIV mezhdunar. nauch.-prakt. konf. No. 5 (21)*. Novosibirsk: SibAK, 2 p.
3. Maksimov Y.Y., Maksimov Y.N. (2007). *Auditorskaya praktika v gosudarstvennom sektore i gosudarstvenniy kontrol'* [Audit practice in the public sector and state control]. *Financy*, no. 11, 6 p.
4. Savchenko L.A. (2008) *Pravoviye osnovy finansovogo kontrolya: nauch. posobie* [Legal Foundations of Financial Control: Scientific manual]. Kiev: Yurinkom Inter., 504 p.
5. Stepashin S.V. (2008). *Gosudarstvenniy audit i ekonomika buduschego*. [The state audit and Future Economics]. Moscow. Nauka, 608 p.
6. Informatsionno-pravovaya Sistema NPA "Adilet" Ministerstva yustitsii RK. "Ob utverzhdenii Kontseptsii vnedreniya gosudarstvennogo audita v Respublike, Kazakhstan", Ukaz Prezidenta RK ot 03.09.2013, no. 634 ["On approval of the Concept of Implementation of the state audit in the Republic of Kazakhstan", Decree of the President of the Republic of Kazakhstan of 03.09.2013, No. 634].

7. Zeynelgabdin A.B. (2016). *Gosudarstvenniy audit kak instrument upravleniya ekonomikoi* [The state audit as an instrument of economic management]. Gosudarstvenii audit, no. 3 (32).

8. Schetny komitet po kontrolju za ispolneniem respublikanskogo bjudzheta [Accounts Committee for monitoring the implementation of the Republican budget], available at: www.esep.kz

MODERN MODELS AND TYPES OF STATE AUDIT

Aisulu A. Kozhubekova, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana (Kazakhstan).

E-mail: aisuluayaganovna@gmail.com

DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-4

Key words: *audit, state audit, external audit, internal audit, audit activity.*

The issue of efficiency of state administration in current environment remains one of the most relevant to any country, including Kazakhstan. Efficiency and sustainable economic growth of a state depends on effective work of financial control organizations, including the state audit. Certain steps have been taken to improve the state audit system in accordance with the norms of the international standard.

Kazakhstan is the first among the CIS countries to start an audit based on Western standards, thereby retaining leadership in both Central Asia and the CIS. The Kazakhstan Chamber of Auditors in 2000 was admitted to the International Federation of Accountants and Auditors (IFAC). The Accounts Committee has become the highest coordinating body of state audit entities, which is directly subordinate to the President of Kazakhstan. Regional bodies of external state audit were created – audit commissions of cities of republican significance and regions.

However, the question of improving the model, which is optimal and meets the modern challenges of the economy, is still relevant and requires further study.

Одержано 15.11.2019.

АУДИТ ЗНАНЬ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА ЗА УМОВ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ТА ПРИСКОРЕННЯ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Статтю присвячено організації процесу аудиту знань як засобу підвищення конкурентоспроможності підприємства за умов невизначеності та прискорення інтеграційних процесів. За основу дослідження обрано такі типові питання, які компанія ставить перед собою, вирішивши провести аудит знань: які ресурси знань є в наявності та які потреби організації в знаннях; де перебувають ці ресурси, хто з фахівців підприємства ними володіє і хто використовує; які «прогалини» виявляються в ресурсах знань, де інформація дублюється, а де її недостатньо; як здійснюється рух потоків знань в організації; які бар'єри на шляху руху знань; як впливає точне використання ресурсів знань на результати бізнесу, де потрібно скоротити витрати, а де збільшити інвестиції.

Явні й вимірні вигоди підприємства можуть, зокрема, виражатися в такому: забезпечення наукової і практичної очевидності того, що становить потенціал корпоративних знань і наскільки його можна збільшити; визначення організаційного клімату й готовності до змін; вироблення більш адекватної стратегії підприємства у сфері управління знаннями, що відповідає бізнес-методології і стандартам; ідентифікація прихованих і «дрімаючих» знань (переважно пов'язаних з людьми) з метою їх більш ефективного використання (це стосується як знань фахівців самої компанії, так і знань її клієнтів і партнерів); уявлення про типи інтелектуального капіталу організації і способи його вимірювання; визначення «зникаючих» знань у зв'язку з виходом співробітників на пенсію; установлення потенційних або фактично вже існуючих в організації співтовариств практиків, де створюються знання, і надання формального статусу їхній роботі; оформлення активів знань і розробка методик оцінки їхньої вартості.

Багато експертів відзначають, що в сучасних компаніях аудит знань відіграє ключову роль при виробленні рішень з приводу економії або інвестицій, а також при розробці нових проєктів з управління знаннями, показуючи, наскільки ефективно використовуються знання організації і які потрібні поліпшення.

Карти знань є гарним способом фіксації й обміну явними знаннями, а також виступають візуальними репрезентаціями знань неявних – з різними рівнями деталізації. Мета розробки такої репрезентації – показати, які знання потрібні для роботи, кому з фахівців що потрібно, хто в організації такі знання має, чи є ці знання явними або неявними, на які зовнішні або внутрішні джерела зроблено посилання тощо.

Ключові слова: аудит знань, інтелектуальний капітал, корпоративні знання, організаційний клімат.

Статья посвящена организации процесса аудита знаний как средства повышения конкурентоспособности предприятия в условиях неопределенности и ускорения интеграционных процессов. В качестве основы исследования были выбраны следующие типичные вопросы, которые компания ставит перед собой, решив провести аудит знаний: какие ресурсы знаний есть у организации в наличии и каковы потребности этой организации в новых (дополнительных) знаниях; где именно сосредоточены данные ресурсы, кто именно из специалистов организации ими обладает и использует; какие «пробелы» существуют в интеллектуальных ресурсах, а где, наоборот, информация дублируется; как организованы потоки знаний и какие барьеры возникают на пути их движения; как влияют накопленные ресурсы в области знаний и компетенций на

результативность деятельности организации, где нужно сократить расходы на обновление знаний, а где увеличит инвестиции в интеллектуальный капитал.

Аудит знаний рассматривается как один из определяющих этапов при организации процессов выработки стратегических решений на предприятии и при создании специальных проектов по управлению интеллектуальным капиталом предприятий, показывая, насколько эффективно задействован этот важнейший нематериальный актив организации и какие улучшения необходимы.

Ключевые слова: *аудит знаний, интеллектуальный капитал, корпоративные знания, организационный климат.*

Новизна та актуальність проблеми. Сучасний етап розвитку світової економіки позначається досить суперечливими тенденціями стосовно інтелектуального капіталу (знань). З одного боку, фахівці у галузі економічної теорії вважають інтелектуальний капітал (знання, вміння та компетенції), що накопичує людина, майже єдиним способом акумулювання цінностей, які не підлягають впливу інфляції та кризи. З іншого боку, саме інтелектуальний капітал є активом, що дуже схильний до швидкого старіння за умов невизначеності та прискорення потужних інтеграційних процесів у світовій економіці. Є досить багато пояснень цієї парадоксальної ситуації, наприклад, можна зауважити, що до неї призводить сам характер сучасної конкуренції, коли найбільші гравці (надпотужні високотехнологічні мультинаціональні корпорації) здійснюють конкурентний тиск одне на одного за рахунок інноваційної діяльності. Це, у свою чергу, визначає пришвидшення застарівання знань і технологій. Суттєва комп'ютеризація та інформатизація сучасного бізнесу ще більше сприяють пришвидшенню процесу застарівання знань. У науковій літературі США, наприклад, фігурує особлива одиниця виміру застарівання знань, вмінь та компетентностей фахівця – «період напіврозпаду компетентності». Цей термін означає тривалість часу після закінчення університету, протягом якого внаслідок застарівання знань, що були накопичені під час навчання, з появою нових знань та необхідних вмінь, компетентність спеціаліста знижується на половину.

Заміна застарілих знань має набагато більше значення і вимагає набагато більших зусиль, ніж їх початкове накопичення. Тому провести аудит знань на підприємстві й визначити, які знання та ключові компетенції вже накопичено, де вони перебувають (на якому рівні організації) та оцінити рівень їх актуальності є надзвичайно важливим завданням. При наступних аудитах буде потрібно визначити майбутні потреби в знаннях, а також джерела й релевантність додаткових знань, ступінь використання вже наявних знань, їх нинішніх носіїв, відповідальних за усунення застарілих та набуття нових знань і компетенцій.

Інвентаризація наявних інформаційних ресурсів та аналіз потоків знань сприяють більш узгодженому проведенню змін на підприємстві. Аудит знань, наприклад, допомагає проаналізувати потреби організації в управлінні знаннями, установити наявні інтелектуальні й технічні ресурси, способи їх використання з метою одержання додаткової вигоди. Усе це дозволяє підготувати більш змістовні рекомендації та здійснити необхідний пілотний проект, а надалі розробити стратегію організації у сфері управління знаннями й відповідні стандарти.

Постановка завдання у загальному вигляді. Усе вищевикладене дозволяє сформулювати такі загальні завдання цього дослідження:

- визначити зміст та наповнення процесу аудиту знань на підприємстві;
- визначити типові ситуації, у яких потрібен аудит знань;
- визначити головні переваги та позитивні наслідки проведення аудиту знань;
- проаналізувати технології та засоби аудиту знань;
- визначити пріоритетні сфери застосування аудиту знань на підприємстві.

Методологія дослідження. Основними методами дослідження є описовий метод та метод системного аналізу.

Викладення основного матеріалу дослідження. Аудит наявних інтелектуальних ресурсів, або аудит знань, виступає вихідним пунктом діагностики готовності підприємства до впровадження проекту з управління знаннями, а також здійснення інших бізнес-ініціатив. Найчастіше аудит знань визначається як процес систематичного наукового дослідження й оцінки явних (зосереджених у документах і базах даних) і неявних (зосереджених у людях) ресурсів знань компанії [1].

Кожна організація має свій унікальний контекст діяльності, обумовлений цілями й напрямом роботи, типом сформованої культури, розміром і географічним положенням, навичками й кваліфікацією фахівців, наявними ресурсами, ринковими позиціями. Тому кожна компанія встановлює для себе певний набір вимог у сфері управління знаннями й розробляє відповідні плани дій. З іншого боку, за даними одного з найвідоміших консультантів і аудиторів знань Ен Хілтон [2; 3], тільки 15% ініціатив з управління знаннями завершуються релевантними та змістовними результатами. Серед причин провалу багатьох проектів з управління знаннями найчастіше вказувалася відсутність попереднього аудиту знань [2] – компанії не в змозі були визначити, які ключові знання в них є, які знання їм необхідні і як всім цим управляти з вигодою для себе.

Навіщо організації потрібний аудит знань

Ця досить складна й трудомістка діагностика, що займає від декількох тижнів до багатьох місяців, може переслідувати різні цілі. Наприклад, «підняти» знання організації, зробивши їх відчутними, вимірними для більш широкого використання – для внутрішньої роботи або продажу. Також аудит знань проводиться з метою визначення шляхів більш тісного співробітництва між різними підрозділами компанії, оцінювання персональних компетенцій та планування заходів щодо підвищення кваліфікації спеціалістів, аналізу ефективності різних проектів та ін. [3].

Серед типових питань, які компанія ставить перед собою, вирішивши провести аудит знань, можна навести такі:

- які наявні ресурси знань і потреби організації в знаннях;
- де перебувають ці ресурси, хто з фахівців підприємства ними володіє й хто використовує;
- які «прогалини» виявляються в ресурсах знань, де інформація дублюється, а де її недостатньо;
- як здійснюється рух потоків знань в організації;
- які бар'єри на шляху руху знань;
- як впливає поточне використання ресурсів знань на результати бізнесу, де потрібно скоротити витрати, а де збільшити інвестиції.

Отже, аудит знань сприяє кращому інформаційному забезпеченню основних бізнес-процесів і допомагає встановлювати пріоритети у використанні активів знань, роблячи їх більш відчутними, а отже, більш підвладними вимірюванню й оцінці. Тут також важливі розбіжності між інформаційним аудитом (аналізуються явні джерела, документи, файли тощо) та власне аудитом знань, коли в першу чергу передбачається опис неявних знань (робота з людьми, опитування експертів, «інтерв'ю на виході» та ін.).

Де потрібний аудит знань

Відповідно до найбільш розповсюдженої точки зору, аудит знань корисний і необхідний у таких випадках [4]:

- як попередній етап при виробленні компанією своєї стратегії у сфері управління знаннями;
- у ситуації, коли фахівці підприємства зазнають труднощів при роботі з інформацією, наприклад, багато часу йде на пошук потрібної інформації або потрібного експерта;
- існує дублювання в зборі інформації і знань – різні підрозділи підприємства найчастіше не знають, що інформація вже є в наявності;
- якщо при визначенні практичної або змістової цінності тієї або іншої ініціативи виникають питання і сумніви, особливо якщо реалізація вказаної ініціативи пов'язана з використанням суттєвих інвестицій;

– коли результати досліджень і розробок впроваджуються не так швидко, як хотілося б;
 – у випадку реорганізації компанії, злиття, поглинання, а також при виробленні рішення про продаж частини компанії тощо інвентаризація знань особливо необхідна.

У такий спосіб аудит знань забезпечує необхідну для прийняття рішень інформацію практично на всіх рівнях: стратегічному – для розробки найбільш ефективних підходів до застосування активних знань; рівні людських ресурсів – для визначення потрібної інтенсивності обміну знаннями та ідентифікації інформаційних переважень або «недоліків» співробітників; організаційному рівні – для забезпечення якості управлінських рішень, а також визначення ефективних власників знань; структурному рівні – з метою системної інтеграції первинних й вторинних джерел корисної інформації; системному рівні – при розробці інтуїтивних систем підтримки прийняття рішень, орієнтованих на зручність для користувачів [5].

Вигоди

Як відзначається, вигоди в результаті аудиту знань часто бувають досить відчутними – як в організаційному плані, так і в матеріальному вираженні. Явні й вимірні вигоди підприємства можуть, зокрема, виражатися в такому [6]:

- забезпечення наукової і практичної очевидності того, що становить потенціал корпоративних знань, і наскільки його можна збільшити;
- визначення організаційного клімату й готовності до змін;
- вироблення більш адекватної стратегії підприємства у сфері управління знаннями, що відповідає бізнес-методології і стандартам;
- ідентифікація прихованих і «дрімаючих» знань (переважно пов'язаних з людьми) з метою їх більш ефективного використання (це стосується як знань фахівців самої компанії, так і знань її клієнтів і партнерів);
- уявлення про типи інтелектуального капіталу організації і способи його вимірювання;
- визначення «зникаючих» знань у зв'язку з виходом співробітників на пенсію;
- установа потенційних або фактично вже існуючих в організації співтовариств практиків, де створюються знання, і надання формального статусу їхній роботі;
- оформлення активів знань і розробка методик оцінки їхньої вартості.

Багато експертів відзначають, що в сучасних компаніях аудит знань відіграє ключову роль при виробленні рішень з приводу економії або інвестицій, а також при розробці нових проектів з управління знаннями, показуючи, наскільки ефективно використовуються знання організації і які потрібні поліпшення. На відміну, наприклад, від фінансового аудиту, що оцінює ефективність роботи підприємства відповідно до певних формальних стандартів, аудит знань виступає більшою мірою якісною оцінкою. У цілому ж аудит знань допомагає організації підтримувати її глобальні цілі, а також індивідуальну й командну активність. На основі аудиту знань розробляється інвентар знань підприємства (*knowledge inventory*) і проводиться візуалізація результатів на основі складання карт знань (*knowledge mapping*).

Ознайомлення з різними методиками аудиту знань може зайняти багато часу. Експертами розроблено різні підходи, що описують як загальний процес аудиту знань, так і окремі його аспекти (оцінка організаційної культури, побудова карт знань, збір неявних знань, робота з фахівцями, що залишають компанію, та ін.). Базуючись на цьому доробку, ми можемо запропонувати таку генеральну послідовність цих етапів.

Основні етапи аудиту знань

Якщо узагальнити низку існуючих підходів, то аудит знань можна проходити в такий спосіб:

1. Підготовчий етап. Оцінка організаційної культури (наприклад, чи підтримує існуюча культура створення, обмін, повторне використання знань, інновації й навчання, наскільки ефективні наявні соціальні мережі).

2. Проведення аудиту знань:

– Формулювання цілей аудиту (наприклад, знання, що забезпечують підтримку ключових бізнес-процесів, аудит знань окремих підрозділів, оцінка індивідуальних компетенцій фахівців та ін.).

– Визначення наявних ресурсів знань і потреб організації в знаннях (складання загального огляду: збір, аналіз, вимірювання й оцінка явних і неявних корпоративних знань на основі опису наявних ресурсів та інтерв'ю з фахівцями). Тут використовуються спеціальні форми обліку ресурсів, запитальники, дискусії в групах та ін.

– Розробка інвентарю знань. Рубрикація й категоризація явних і неявних знань організації.

– Аналіз потоків знань (як пов'язані люди, процеси й технології). Цей етап також допомагає встановити недостачу або дублювання знань, приклади кращої практики, бар'єри у використанні знань.

– Аудит знань головних спеціалістів у функціональних сферах. Виявлення та ідентифікація неявних знань. Залучення зовнішніх консультантів до роботи з виявлення та ідентифікації неявних знань.

3. Аналіз результатів:

– Створення карт знань – візуального відображення активів знань: які знання є в організації, де вони перебувають, як рухаються потоки знань між підрозділами й фахівцями.

– Подання результатів аудиту у формі різноманітних звітів (загального огляду, настановних матеріалів, мультимедійної презентації тощо).

4. Вироблення рекомендацій з підсумків аудиту й складання плану виконання рекомендацій.

5. Розробка основ стратегії дій після впровадження рекомендацій з підсумків аудиту знань.

Що важливо враховувати в процесі аудиту знань

Цей процес – складний, трудомісткий і тривалий. Час та зусилля, затрачувані на аудит знань, мають постійно узгоджуватися з його основними цілями. Усі етапи супроводжуються безліччю спеціальних форм і протоколів, що фіксують зібрані дані. Окреме завдання полягає в роботі з проблемами, що виникають у ході аудиту знань. Деякі з них можуть мати не одне рішення, тому експерти радять при виборі рішення керуватися такими критеріями: **реалістичність, досяжність, керованість** [7]. Інформацію про зміни найкраще подавати в позитивному ключі й таким чином, щоб було зрозуміло, що при впровадженні змін забезпечується підтримка всього керівництва.

Необхідно мати на увазі, що близько 70–80% знань підприємства – це неявні знання. Багато консультантів найчастіше пропонують методики інформаційного аудиту, тобто явних, задокументованих знань. У випадку з неявними знаннями потрібні спеціальні підходи, наприклад, тут може використовуватися методика тезаурусів [5]. Важливо також враховувати те, що аудит знань – перший крок до розробки стратегії організації у сфері управління знаннями [6]. Тому визначення існуючих і потенційних активів знань допоможе скоригувати поточну й майбутню політику підприємства в цьому напрямі.

Нерідко методики аудиту знань входять як складова частина до стандартів організації з управління знаннями, як, наприклад, у великій канадській телекомунікаційній компанії **TELUS Communications Inc.** [8]. В основі цих методик найрізноманітніші підходи. Деякі з них базуються на таких відомих концепціях, як BSC (система збалансованих показників [9]), різні вимірники інтелектуального капіталу, онтологія.

Складання карт знань

Кarti знань є гарним способом фіксації й обміну явними знаннями, а також виступають візуальними репрезентаціями знань неявних – з різними рівнями деталізації. Мета розробки такої репрезентації – показати, які знання потрібні для роботи, кому з фахівців що потрібно, хто в організації такі знання має, чи є ці знання явними або неявними, на які зовнішні або внутрішні джерела зроблено посилання тощо.

Окремими «одиницями зберігання знань» тут можуть виступати будь-які форми зберігання інформації: текстові файли, відео, інфографіка та інші графічні матеріали, описові та абстрактні моделі, числові вимірювачі (та їх динаміка) та багато іншого. Карти знань також можуть відігравати роль своєрідних вказівників на більш деталізовані джерела організаційних знань, у тому числі й містити посилання на думки окремих експертів або зв'язки з мережами, де фахівці обмінюються думками на професійну тематику (наприклад LinkedIn, Profeo, Zappos, Theladders та ін.). Слід зауважити, що використання соціальних мереж як середовища для створення та розповсюдження нових знань являє собою окреме цікаве завдання, що, на жаль, не входить до фокусу уваги цього дослідження. Сам по собі перелік таких мереж з урахуванням географічних, фахових та ієрархічних переваг їхніх учасників вже може бути розцінений як незалежний інтелектуальний доробок, виступаючи допоміжним джерелом актуалізації знань та компетенцій, оскільки дозволяє побудувати зв'язки між зовнішніми джерелами знань та практичними компетенціями або вказує на «прогалини» в існуючих ресурсах.

Аудит знань для CRM (системи управління відносинами з клієнтами)

Ен Хілтон наводить 12 факторів, що показують значення аудиту знань для кращої організації обслуговування клієнтів [3]:

- компанія збирає найбільш важливі знання про своїх клієнтів;
- визначає існуючі й невраховані раніше джерела знань про клієнтів;
- явно фіксує, хто саме і якими знаннями про клієнтів володіє;
- установлює, наскільки добре знання про клієнтів обробляються, використовуються й поширюються серед персоналу;
- як знання про клієнтів функціонують усередині компанії та за її межами;
- виявляє «прогалини», вузькі місця й бар'єри в знаннях про клієнтів;
- визначає цінність різних типів знань про клієнтів;
- довідується, що саме клієнти очікують від компанії;
- визначає, у чому саме компанія не задовольняє очікування або потреби своїх клієнтів;
- виявляє причини, з яких клієнти змінюють компанію і йдуть до конкурентів;
- визначає, наскільки ефективно працює зворотний зв'язок з клієнтами;
- установлює цінність пропозицій і нових знань, надаваних клієнтами.

Основні типи карт знань

Серед великої кількості можливих типів карт знань, які потрібні тій або іншій організації, виділяють такі як мінімум чотири загальні категорії:

Процесно-орієнтовані карти – містять специфічні знання і/або посилання на їх джерела, що використовуються під час впровадження основних бізнес-процесів підприємства. До переліку основних бізнес-процесів відносять процеси коригування та вдосконалення організаційної структури підприємства, процеси досліджень та розробки нової продукції, виробничі процеси (якщо вони є на підприємстві), маркетинг та збут продукції, управління взаємовідносинами зі споживачами тощо. Як правило, складанню такої карти передують ретельний аналіз відповідних бізнес-процесів – як з погляду внутрішніх процедур компанії, так і з урахуванням інтелектуального капіталу, носієм якого є клієнти та/або партнери. Головна перевага цієї репрезентації – конкретність і тактична грамотність.

Концептуальні карти – базуються на різноманітних методах таксономії, тобто ієрархічної класифікації змісту накопичених знань та компетенцій у вигляді основних понять і семантичних відносин між ними. Подекуди такі карти називають ще онтологічними (від філософського терміна, що означає процес створення/набуття знань). В окремих випадках прикладом онтології можна вважати т. зв. корпоративний тезаурус, що являє собою набір змістів, окремих понять, а також відносин між ними, що належать до галузі бізнесу підприємства або навіть до певної більш вузької сфери (наприклад сфери інтересів співтовариства). Онтологія може, зокрема, співвідносити тотожні проекти, що виконуються різними підрозділами однієї організації, що робить знання, які були накопичені при виконанні цих проектів, більш явними та пов'язаними.

Карти компетенцій – демонструють навички фахівця, його просування по службі й професійний профіль. На основі інформації цього типу складаються корпоративні «жовті сторінки», що для компаній, які побудовані за дивізіональним (територіальним) або матричним підходом, суттєво полегшує пошук фахівців, необхідних для виконання певного проекту експертів, а також дозволяє розробляти ефективні програми підготовки або підвищення кваліфікації.

Карти соціальних мереж – відображають внутрішні мережі знань і комунікаційні патерни, що ведуть із середини підприємства до зовнішніх мереж, до яких приєднані окремі фахівці з компанії та партнери компанії. Головним ефектом застосування таких карт є можливість аналізу способів обміну знаннями в процесі спільної роботи й у соціальному середовищі.

Рис. 1. Карта джерел знань підприємства

Крім цього, будуються також спеціальні карти ресурсів (рис. 1), «Карта найкращого досвіду», «Карта інтелектуальних активів» або, наприклад, «Стратегічні карти-паутини», що демонструють частку тієї або іншої бізнес-ініціативи підприємства в розробці продукту та ін. [10]. Для полегшення процесу створення карт знань розроблено численні інструментальні засоби, які можна знайти на спеціалізованих сайтах.

Вигоди

Такий інструментарій корисний будь-якому керівникові й будь-якому фахівцеві. Як більші, так і малі підприємства використовують аудит і побудову карти знань для оперативного визначення власних ключових та/або стратегічно важливих знань, а також для визначення того, які інтелектуальні активи необхідні для підтримки бізнесу, особливо до й після реструктуризації або злиття. Візуалізація результатів аудиту знань у вигляді наочних схем допомагає в більш ефективному плануванні реалізації конкретних проектів, що стосуються стратегії управління знаннями за каскадним принципом, тобто починаючи з рівня підприємства (або окремої бізнес-одиниці великої компанії), потім на рівні окремого відділу (або команди проекту).

Карта знань виступає значущим інструментом генерації нових ідей – як у процесі реалізації практичної діяльності компанії, так і під час розробки нових проектів. У рамках т. зв. ситуаційного менеджменту (*contingency management*) тобто у плануванні діяльності компанії за типом «що буде, якщо...», така репрезентація інформації дозволяє аналітикам відслідковувати наслідки потенційних змін у бізнес-процесах або в

організаційній структурі компанії. Карти знань служать також своєрідним графічним інтерфейсом для використання зовнішніх баз знань та різноманітних професійних інформаційних порталів, таких як, наприклад, www.management.com.ua та ін. Процедура складання карт знань орієнтована на визначення й планування подальших практичних заходів, таких як розробка та впровадження конкретної програми з управління знаннями на підприємстві й пояснення її суті максимально більшому числу фахівців, установлення пріоритетів використання активних знань для ведення бізнесу, коригування навчальних програм, створення «корпоративної пам'яті» тощо.

Висновки. Таким чином, підбиваючи підсумки аналізу процесу аудиту знань як засобу підвищення конкурентоспроможності підприємства за умов невизначеності та прискорення інтеграційних процесів, можна відзначити таке:

- 1) аудит знань на підприємстві може забезпечити актуалізацію ключових компетенцій за умов суттєвої невизначеності та глобалізації світової системи господарювання;
- 2) для проведення аудиту можна використовувати спеціальні карти інтелектуальних ресурсів, що наслідують карти, відомі із системи збалансованих показників;
- 3) головною вигодою від проведення аудиту є створення «корпоративної пам'яті», що може бути використана для впровадження на підприємстві просунутих алгоритмів управління ключовими компетенціями;
- 4) як напрям подальших досліджень можна запропонувати аналіз мережевих зовнішніх джерел інтелектуального капіталу, таких як професійні мережі з врахуванням їх спеціалізації та географічних (регіональних) преференцій.

Список використаної літератури

1. Hylton A. The Knowledge Audit Is First & Foremost an Audit [Електронний ресурс] / A. Hylton. – Available at: <http://www.annhylton.com/siteContents/writings/writings-home.htm>
2. Hylton A. KM Readiness Assessment is Essential in a KM and Knowledge Audit Initiative [Електронний ресурс] / A. Hylton. – Available at: <http://www.annhylton.com/siteContents/writings/writings-home.htm>
3. Hylton A. The Role of the Knowledge Audit in Corporate Intranet Design. [Електронний ресурс] / A. Hylton. – Available at: <http://www.annhylton.com/siteContents/writings/writings-home.htm>
4. Skyrme D. The Knowledge Audit. [Електронний ресурс] / D. Skyrme. – Available at: <https://www.skyrme.com/kmroadmap/audit.htm>
5. Krol D. Intelligence integration in distributed knowledge management / D. Krol, N. Nguyen (eds.). – Hershey, PA: Information Science Reference, 2009.
6. Meir Russ Knowledge management strategies for business development / Russ Meir (ed.). – Hershey, PA: Business Science Reference, 2010.
7. Ribiere V. The Critical Role of Culture in Knowledge Management / V. Ribiere, A. Sasa Sitar // In search of knowledge management: pursuing primary principles / A. Green, M. Stankosky, L. Vandergriff (eds.). – Bingley, UK: Emerald Group Publishing Ltd., 2010. – P. 33–53.
8. TELUS. Strategies for Success. High performance knowledge workers: the key to business and government success in the 21st century [Електронний ресурс]. – (2010). – Режим доступу: http://telus.com/en_CA/BC/about/Medium_And_Large_Business/Why_TELUS_Whitepapers/bcMlbWhitePapers.html
9. Kaplan R. The balanced scorecard / R. Kaplan, D. Norton. – Boston, Mass.: Harvard business school Press 2009.
10. Tiwana A. The knowledge management toolkit / A. Tiwana // Upper Saddle River, N.J.: Prentice Hall PTR, 2002.

References

1. Hylton, A. (2019). *The Knowledge Audit Is First & Foremost an Audit*. Available at: <http://www.annhylton.com/siteContents/writings/writings-home.htm> (accessed at 11 November 2019).
2. Hylton, A. (2019). *KM Readiness Assessment is Essential in a KM and Knowledge Audit Initiative*. Available at: <http://www.annhylton.com/siteContents/writings/writings-home.htm> (accessed at 11 November 2019).
3. Hylton, A. (2019). *The Role of the Knowledge Audit in Corporate Intranet Design*. Available at: <http://www.annhylton.com/siteContents/writings/writings-home.htm> (accessed at 11 November 2019).
4. Skyrme, D. (2019). *The Knowledge Audit*. Available at: <https://www.skyrme.com/kmroadmap/audit.htm> (accessed at 11 November 2019).
5. Krol, D., & Nguyen, N. (Eds.). (2009). *Intelligence integration in distributed knowledge management*. Hershey, PA: Information Science Reference.
6. Meir, Russ (Ed.). (2010). *Knowledge management strategies for business development*. Hershey, PA: Business Science Reference.
7. Ribiere, V. & Sasa Sitar, A. (2010). **The Critical Role of Culture in Knowledge Management**. In Green, A., Stankosky, M., & Vandergriff, L. (Eds.), *In search of knowledge management: pursuing primary principles*. Bingley, UK: Emerald Group Publishing Ltd., pp. 33-53.
8. TELUS. (2010). *Strategies for Success. High performance knowledge workers: the key to business and government success in the 21st century*. Available at: http://telus.com/en_CA/BC/about/Medium_And_Large_Business/Why_TELUS_/Whitepapers/bcMlbWhitePapers.html (accessed at 11 November 2019).
9. Kaplan, R., & Norton, D. (2009). *The balanced scorecard*. Boston, Mass.: Harvard business school Press.
10. Tiwana, A. (2002). *The knowledge management toolkit*. Upper Saddle River, N.J.: Prentice Hall PTR.

KNOWLEDGE AUDIT AS A TOOL OF IMPROVING THE COMPETITIVENESS OF THE ENTERPRISE UNDER ENVIRONMENTAL UNCERTAINTY CONDITIONS AND THE INTEGRATION PROCESSES ACCELERATION

Olena M. Lytvynenko, Alfred Nobel University, Dnipro (Ukraine).

E-mail: elena_litvinenko@duan.edu.ua

DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-5

Key words: *knowledge audit, intellectual capital, corporate knowledge, organizational climate.*

The article is devoted to the organization of the process of knowledge audit as a means of increasing the competitiveness of an enterprise in the face of uncertainty and accelerating integration processes. As a basis for the study were selected the following common questions that the company poses, deciding to conduct a knowledge audit: what knowledge resources are available and what are the needs of the organization in knowledge; where are these resources, who of the specialists of the enterprise owns them and who uses them; what «gaps» are found in knowledge resources, where information is duplicated and where it is not enough; how the flow of knowledge flows in the organization; what are the barriers to the movement of knowledge; how current use of knowledge resources affects business results, where you need to cut costs, and where to increase your investment.

The explicit and measurable benefits of an enterprise may, in particular, be expressed in the following: providing scientific and practical evidence of what constitutes the potential of corporate knowledge and how much it can be enhanced; defining the organizational climate and readiness for change; development of a more adequate enterprise strategy in the field of knowledge management, which corresponds to business methodology and standards; identification of hidden and «drowsy» knowledge (mainly related to people) in order to use them more effectively; this applies both to the

expertise of the company itself and to the knowledge of its customers and partners; presentation of the types of intellectual capital of the organization and methods of its measurement; identification of «disappearing» knowledge related to retirement of employees; identifying potential or actually existing communities of knowledge-producing practitioners and giving formal status to their work; registration of knowledge assets and development of methods for valuation of their value.

Many experts point out that in today's companies, knowledge audit plays a key role in making cost or investment decisions, as well as in developing new knowledge management projects, showing how effectively the organization's knowledge is used and what improvements are needed.

Knowledge maps are a good way of capturing and sharing explicit knowledge, as well as providing visual representations of tacit knowledge – with different levels of detail. The purpose of developing such a presentation is to show what knowledge is required for the job, which of the specialists is needed, who has the knowledge in the organization, whether the knowledge is explicit or implicit, to which sources there are references, etc.

Одержано 12.11.2019.

УДК 339.7

DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-6

А.С. МАГДІЧ,

кандидат економічних наук, доцент, професор
Університету імені Альфреда Нобеля (м.
Дніпро)

Е.М. ЛИМОНОВА,

кандидат економічних наук, доцент
Університету імені Альфреда Нобеля (м.
Дніпро)

АСИМЕТРИЯ ИНФОРМАЦИИ: СФЕРЫ ВОЗНИКНЕНИЯ ТА ЭФФЕКТЫ

Тема асиметрії інформації на сьогодні надзвичайно актуальна, тому що інформація є найважливішим активом, і баланс між вартістю та користю пошуку інформації є вирішальним аспектом розвитку будь-якого бізнесу. Проте пошук ефективної та чіткої інформації часто є причиною виникнення її асиметрії, що являє собою дисбаланс у якості чи кількості інформації, якою володіють два або більше агентів. Оскільки для отримання інформації, як і для виготовлення будь-якого товару, використовуються різні, часто дефіцитні ресурси та виникають додаткові витрати, жодний агент не знає всього, і кожен агент не знає про щось, що спричиняє можливість несприятливого вибору, моральний ризик та проблеми у взаємовідносинах головних агентів.

У роботі обґрунтовано необхідність розуміння, в яких сферах і яким чином асиметрія інформації може спричиняти вплив. На сьогодні асиметрія інформації знаходить свій прояв у гендерному аспекті корпоративного управління на фондовому ринку, корпоративного управління в цілому, якості рекламних прогнозів, у банківській сфері, сфері охорони здоров'я, освіти, ринку цінних паперів, торгівлі, інвестиційній діяльності, сфері корпоративного фінансування, а також у сфері нерухомості, будівництва, транспорту, макроекономічної політики, міжнародних потоків капіталу.

Метою цієї статті є розгляд впливу асиметрії інформації на фінансовому ринку та ринку праці, де асиметрія інформації найчастіше виникає, а також систематизація різноманітних сфер і впливів асиметрії в економіці. Ми виявили, що вплив асиметрії інформації на фінансові показники полягає в тому, що вона призводить до збільшення вартості капіталу.

На ринку праці асиметрія інформації призводить до соціальної неефективності, оскільки роботодавець часто приховує інформацію про працівників від конкуруючого роботодавця, що не сприяє підвищенню кваліфікації працівників.

Ключові слова: асиметрія інформації, фінансовий ринок, фондовий ринок, ринок праці, економічні агенти.

Тема асиметрии информации на сегодняшний день весьма актуальна, поскольку информация является важнейшим активом, и баланс между стоимостью и пользой поиска информации является решающим аспектом развития любого бизнеса. Однако поиск эффективной и четкой информации часто является причиной возникновения ее асимметрии, которая представляет собой дисбаланс в качестве или количестве информации, которой владеют два или более агента. Поскольку для получения информации, как и для изготовления любого товара, используются различные, часто дефицитные ресурсы и возникают дополнительные расходы, ни один агент не знает всего, и каждый агент не знает о чем-то, что вызывает возможность неблагоприятного выбора, моральный риск и проблемы во взаимоотношениях принципал-агентов.

В работе обоснована необходимость понимания того, в каких сферах и каким образом асимметрия информации может оказывать влияние. На сегодняшний день асимметрия информации находит свое проявление в гендерном аспекте корпоративного управления на фондовом

рынке, корпоративного управления в целом, качестве рекламных прогнозов, в банковской сфере, сфере здравоохранения, образования, рынка ценных бумаг, торговли, инвестиционной деятельности, сфере корпоративного финансирования, а также в сфере недвижимости, строительства, транспорта, макроэкономической политики, международных потоков капитала.

Целью данной статьи является рассмотрение влияния асимметрии информации на финансовом рынке и рынке труда, где асимметрия информации чаще всего возникает, а также систематизация различных сфер и воздействий асимметрии в экономике. Мы обнаружили, что влияние асимметрии информации на финансовые показатели заключается в том, что она приводит к увеличению стоимости капитала.

На рынке труда асимметрия информации приводит к социальной неэффективности, поскольку работодатель часто скрывает информацию о работниках от конкурирующего работодателя, что не способствует повышению квалификации работников.

Ключевые слова: асимметрия информации, финансовый рынок, фондовый рынок, рынок труда, экономические агенты.

Інформація не однаково доступна для всіх економічних агентів, наслідком чого є виникнення так званої теорії асиметрії інформації (АІ). Деякі економічні агенти отримують більше користі від інформації, ніж інші, готові понести більш високі витрати на її пошук і, таким чином, знають більше, проте вони також можуть витратити менше ресурсів на пошук інформації та мати простіший доступ до неї. Так, в умовах ринку, продавці, як правило, мають більше інформації про товар, ніж покупці. АІ – це дисбаланс у якості чи кількості інформації, якою володіють два або більше агентів. Оскільки для отримання інформації, як і для виготовлення будь-якого товару, використовуються різні, часто дефіцитні ресурси та виникають додаткові витрати, жодний агент не знає всього, і кожен агент не знає про щось. Причиною АІ є ефективний пошук інформації, баланс між вартістю інформації та користю від її пошуку [1]. Інформація сьогодні – найважливіший актив, тому баланс між вартістю та користю пошуку інформації є вирішальним аспектом розвитку будь-якого бізнесу. Концепція АІ тісно пов'язана з двома іншими концепціями, зокрема з концепцією морального збитку: наприклад, коли АІ відбувається після домовленості між економічними агентами, та концепцією агентських витрат, які виникають, коли один агент наймає іншого агента для виконання певного завдання. Однак після підписання договору цей агент може вжити заходів, не передбачуваних договором, та які не може спостерігати принципал, або отримати інформацію про деякі характеристики ринкового середовища, якою принципал не володіє. Враховуючи і той факт, що АІ спричиняє можливість несприятливого вибору, моральний ризик та проблеми у взаємовідносинах принципал-агентів, важливо розуміти, в яких сферах і яким чином АІ може спричинити вплив.

Великий внесок у розробку концепції АІ зробили Джордж Акерлоф, Майкл Спенс та Джозеф Е. Штігліц, удостоєні Нобелівської премії за своє фундаментальне дослідження «Аналіз ринків з асиметричною інформацією» [2]. Основи концепції АІ відповідно до результатів досліджень авторів такі.

Джордж Акерлоф [3] продемонстрував, як ринок, де продавці мають більше інформації про якість продукції, ніж покупці, можуть укласти контракт на несприятливий вибір покупцем неякісної продукції. Несприятливий вибір відбувається, коли два або більше економічних агенти збираються домовитися про торговельну угоду, і один з них має певну інформацію, якої інший або інші агенти не мають. Несприятливий вибір також стосується відносин між власниками (акціонерами) активів. Наприклад, якщо немає відповідної якісної інформації про цінні папери на ринках, покупці цінних паперів уникають платити багато за них, тоді як продавці готові продати свої акції за високу ціну. Так, аномальний розкид цін вважається ознакою наявності АІ між дилерами.

Майкл Спенс [4] визначив важливу форму адаптації окремих агентів ринку, де краще обізнані агенти здійснюють високовартісні дії з метою покращити свій ринковий результат шляхом передавання інформації менш інформованим агентам, яка отримала назву «сигналізація».

Джозеф Штігліц [5] пояснив протилежний тип адаптації до умов ринку, коли малоінформовані агенти намагаються отримати інформацію з більш інформованих джерел – так званий скрінінг. Його, зокрема, проводять страхові компанії, які поділяють клієнтів згідно з рівнем ризику, пропонуючи меню договорів, за якими більш високі відрахування можна обміняти на значно нижчі премії. Штігліц показав, що AI може стати ключем до розуміння багатьох спостережуваних ринкових явищ, включаючи безробіття та кредитні рейтинги.

Сучасна теорія AI набула розвитку у різних напрямках. Зокрема джерела та ефекти виникнення AI вчені шукають у гендерному різноманітті корпоративного управління на фондовому ринку [6], корпоративного управління в цілому [24], якості рекламних прогнозів [7–9], у банківській сфері [10], сфері охорони здоров'я [11], освіти [12], ринку цінних паперів [13–15], торгівлі [16], інвестиційній діяльності [17–19], сфері корпоративного фінансування [20–23], а також у сфері нерухомості, будівництва, транспорту, макроекономічної політики, міжнародних потоків капіталу.

Метою цієї статті є розгляд ефектів AI на фінансовому ринку та ринку праці, де AI виникає найчастіше, а також систематизація різноманітних сфер і ефектів AI в економіці.

Найбільш широкий вплив AI спостерігається на фінансових ринках, зокрема фондовому ринку. Ціни на акції багато в чому базуються на інформації покупців і продавців про продуктивність і прибутковність компанії. Ті агенти, які володіють якіснішою інформацією, як правило, успішніші у купівлі цінних паперів за низькими цінами та продажу за високими цінами. На фінансових ринках AI виникає під впливом низки факторів, а саме: обсягу торгів, волатильності прибутковості акцій, торгівлі інсайдерів та курсів акцій. Розглянемо більш детально ці фактори.

Обсяг торгів. Взаємозв'язок попиту та пропозиції на фінансовому ринку дозволяє визначити ціну кожної акції. Насправді цінними паперами торгують за готівку, оскільки покупці повинні мати доступні гроші, а продавці – цінні папери. Дійсно, результат трансакції, оплата та доставка цінних паперів відбувається відразу після проведення переговорів. Таким чином, AI виникає саме під час визначення обсягів торгівлі, яка має тенденцію зменшуватися, коли доходи оголошуються.

Волатильність прибутковості акцій. Оскільки волатильність прибутковості акцій відображає деяку невизначеність щодо цінності компанії, то AI зростає. У цьому контексті важливим є визначення максимуму факторів невизначеності, особливо тих, що впливають як на інсайдерів, так і аутсайдерів. Такими факторам, наприклад, є ставки, встановлені Федеральною Резервною Системою. Якщо обсяги трансакцій інсайдерів надзвичайно великі, надлишкове розкриття інформації повністю в цьому випадку не усуває інформаційну перевагу лідерів. Таким чином, це зумовлює тісний зв'язок між доходами та AI.

Торгівля інсайдерів. Інсайдерами виступають менеджери фінансових ринків, які мають пріоритетний доступ до приватної інформації, пов'язаної з ліквідаційною цінністю активів. Вони володіють внутрішньою інформацією, яку можна було б використати на власну користь. Таким чином, менеджери потенційно здатні передбачити доходність цінних паперів. Інсайдер отримує доход, оптимально використовуючи свій монопольний вплив у динамічному середовищі фінансового ринку. Часто характер та обсяги торгівлі інсайдери використовують як предиктор AI між менеджерами та інвесторами. Коли, наприклад, менеджери планують свої курсові трансакції, вони, як правило, застосовують стратегію, яка дозволяє приховувати інформацію від інвесторів, що знижує ефективність розподілу інформації. Якщо менеджери використовують їхній вплив на ціни фінансових активів, встановлена рівновага цін у цьому випадку неповна.

Курс акцій. Вважається, що курс акцій пояснює значну частину AI. Обсяг торгівлі на фінансовому ринку та ризику впливають на вартість утримання маркетингових компаній, а курс акцій часто використовують як проксі для неспостережуваної мінімальної вартості акції. Спред негативно асоціюється з обсягом торгів, тоді як курс акцій пози-

тивно пов'язаний з волатильністю доходів від акцій. Таким чином, саме курс акцій є одним з важливих факторів, що зумовлює АІ.

На фінансовому ринку можна виокремити такі приклади змін цінності фінансових активів під впливом АІ:

– у зростаючих або/та нових галузях економіки, таких як ІТ. Акціонери можуть стати жертвами несприятливого вибору об'єктів вкладень, оскільки більшість фірм можуть виявитися однаковими в очах недостатньо інформованого інвестора, тоді як деякі інсайдери можуть володіти більш якісною інформацією про майбутню прибутковість фірм. Як результат, фірми з меншою середньою прибутковістю будуть переоцінені фондовим ринком, де інвестори також торгують, а цінність фірм з вищою середньою прибутковістю, з іншого боку, буде занижена. Таким чином, фірми з низькою майбутньою прибутковістю, як правило, зростають швидше, ніж високоприбуткові фірми. Коли в остаточному підсумку це виявляють необізнані інвестори, ціни на акції падають;

– у випадку, коли фірми вирішують розподіляти дивіденди своїм акціонерам, навіть якщо на дивіденди нараховується більш високі податки (через подвійне оподаткування), ніж на приріст капіталу, як це відбувається у багатьох країнах. В умовах АІ дивіденди можуть виступати надійним сигналом розвитку та прибутковості компанії з високою рентабельністю на фондовому ринку. Фірми з позитивною інсайдерською оцінкою виплачують дивіденди своїм акціонерам, однак цей сигнал є надто дорогим для фірм, які мають нижчий рейтинг згідно з інсайдерською оцінкою. Таким чином, фондовий ринок інтерпретує високі дивіденди як надійний сигнал для сприятливих перспектив, і тому акції компаній з високими дивідендами мають високу ціну. За певних умов ціна акцій підвищується достатньо, щоб компенсувати акціонерам додатковий податок, який вони мають сплатити за дивіденди.

У цілому можна сказати, що вплив АІ на фінансові показники полягає у тому, що вона призводить до збільшення вартості капіталу. Зниження АІ знижує вартість капіталу за рахунок зниження спредів, а також збільшення обсягу торгів та зменшення волатильності фондового прибутку та збільшення ліквідності на ринку. Беручи до уваги, що перелічені фактори значно впливають на основну частину трансакційних витрат, зниження АІ є надзвичайно важливим.

Основна особливість АІ, полягає в тому, що зазвичай виграє від неї лише одна сторона, зокрема продавець фінансового активу. Таким чином, у більшості випадків торгівля є більш вигідною для власників активів, які продають їх, ніж для зацікавлених сторін, які збираються їх купувати. А це, у свою чергу, призводить до дисбалансу на фондових ринках.

На ринку праці АІ також відіграє ключову роль. Співробітники володіють інформацією про власні навички, таланти та продуктивність праці більшою мірою, ніж роботодавці. Роботодавці володіють більшою інформацією про своїх працівників порівняно з конкурентами. На ринку праці звичайною є ситуація, коли фірми, які конкурують за залучення якісної робочої сили, використовують завдання працівника конкурента як ознаку його кваліфікаційних здібностей. Оскільки роботодавець не бажає повідомляти про справжню здатність якісного працівника потенційним конкурентам, працівникам не обов'язково призначають завдання, які максимально збільшують їхній внесок у прибуток фірми. Такий поділ кваліфікаційних здібностей робочої сили може бути оптимальним для окремої фірми в умовах конкурентоспроможності праці, але призводить до соціальної неефективності, оскільки роботодавець, який хоче приховати приватну інформацію про працівників від конкуруючого роботодавця, не сприяє підвищенню кваліфікації працівників. Для того щоб заохочення стало вигідним, низькоосвічений працівник, таким чином, має бути здатним компенсувати вищу заробітну плату, яку фірма змушена платити за утримання працівника, компетентність якого розкривається потенційним конкурентам.

Як ми зазначили вище, на сьогодні АІ має широкий вплив серед різних сфер економіки. У табл. 1 подано окремі сфери економіки та можливі ефекти АІ в цих сферах.

Сфери та ефекти асиметрії інформації*

Сфера	Можливий вплив
Ланцюги поставок	
Механізм контрагування ланцюгів поставок	Двостороння АІ збільшує індивідуальний прибуток, але знижує продуктивність ланцюга поставок
Корпоративні фінанси і торгівля	
Маніпуляції інсайдерів прибутками фірми з метою впливу на уявлення інвесторів про фірмову цінність	Вища АІ призводить до збільшення обсягів інсайдерської торгівлі, що призводить до більш високих дискреційних нарахувань
Бухгалтерський облік та оцінка фірм з прямими іноземними інвестиціями	Фірми з прямими іноземними інвестиціями більше залучаються до управління прибутками та характеризуються вищою АІ
Корпоративне фінансування	Фірми з високим рівнем АІ характеризуються вищою заборгованістю, ніж фірми з низьким рівнем АІ
Дивідендна політика	Фірми з більш високим рівнем АІ характеризуються меншою ймовірністю виплати дивідендів. Реформування структури паїв підвищує прозорість інформації, що приводить до позитивного впливу на співвідношення між інформаційною асиметрією та політикою дивідендів
Структура капіталу	Фірми з високим рівнем АІ, як правило, використовують більше боргового капіталу, але менше довгострокового боргу. Позитивний зв'язок між АІ та ринковим регулюванням є більш вираженим у країнах з розвинутим банківським сектором або з чіткими кодексами про банкрутство
Вплив фінансової звітності на вартість власного капіталу	Більш висока частота звітування знижує АІ та вартість власного капіталу
Ринкова вартість фірми	АІ негативно впливає на вартість фірми. Зв'язок між АІ та фірмовою вартістю більш виражений у післякризовий період, ніж докризовий. Вплив АІ на вартість фірми вищий (нижчий) для фірм з високими (низькими) можливостями зростання
Ринкова вартість корпоративних готівкових фондів	Вартість корпоративних готівкових фондів нижча в державах з більш високим ступенем АІ
Інвестиційні грошові потоки	Підвищення АІ провокує волатильність інвестиційних грошових потоків після дерегуляції
Інформаційний зміст торгівлі	АІ покращує інформаційний зміст інсайдерських торгів
Інвестиційна активність	АІ затримує терміни інвестування
Розвиток інформаційних переваг	
Рекламні інвестиції та інсайдерські прибутки	Прибуток від інсайдерської діяльності значно більший у фірм, що характеризуються рекламними інвестиціями, а реклама наділяє інсайдерів додатковими інформаційними перевагами
Випуск новин недостатньо інформований сектор торгівлі	Ступінь АІ нижчий для фірм з частішими випусками новин. Інтенсивність неінформованої торгівлі зростає набагато більше, ніж інформованої торгівлі для фірм з більш частими випусками новин
Впровадження XBRL (eXtensible Business Reporting Language) серед європейських країн	Затвердження XBRL збільшує ліквідність ринку, і таким чином знижується АІ
Гендерна різноманітність у правліннях корпорацій	Гендерне різноманіття благотворно впливає на фондові ринки, а присутність жінок на посадах директорів збільшує кількість та якість публічного оприлюднення інформації та зменшує АІ

Сфера	Можливий вплив
Випуск інформації	Три типи інформаційних випусків (прогнози аналітиків, прогнози менеджменту та оголошення про прибутки) зменшують АІ протягом десяти днів після оголошення
Звітність про стійкість	АІ зменшується, коли інформація достовірна та релевантна
Ризики	
Операційні ризики	Більш сильна структура управління знижує АІ навколо оголошень про ризикові події. Обсяг торгівлі істотно збільшується на фоні повідомлень про операційні ризики, що покращує ліквідність і зменшує АІ
Ринки цінних паперів	
Ринок облігацій	АІ серед постачальників і покупців первинних клієнтів має суттєвий позитивний вплив на спред корпоративних облігацій
Ринок акцій	Висока торгова активність окремих інвесторів збільшує спред у короткостроковому періоді, що говорить про те, що окремі інвестори, як неінформовані торговці, посилюють ступінь АІ на ринку через торгівлю

*Джерело: розроблено автором.

Таким чином, враховуючи вищесказане, можна зробити висновок, що АІ належить до складних економічних концепцій, яка намагається пояснити, яким чином нерівномірний розподіл суб'єктивної та об'єктивної інформації впливає на очікування та мотиви дій економічних агентів. АІ виникає під впливом різноманітних факторів, зокрема розвитку ринків, діяльності та інтересів економічних агентів, прогнозів, коливання світових цін, змін та розвитку тенденцій управління капіталом. При цьому ступінь вимірювання АІ залежить від сфери її виникнення.

У цій роботі ми визначили, що майже у всіх сферах економіки АІ більшою чи меншою мірою може впливати на кінцевий результат діяльності економічних агентів, проте найбільшого розповсюдження АІ набула на фінансовому ринку та ринку праці. Тому, враховуючи можливі великі негативні фінансові наслідки АІ, управління бізнесом має обов'язково враховувати аспект асиметрії інформації.

Список використаної літератури

1. Dehlen T. The role of information asymmetry in the choice of entrepreneurial exit routes / T. Dehlen et al. // Journal of Business Venturing. – 2014. – Vol. 29, № 2. – P. 193–209.
2. George Akerlof, Michael Spence and Joseph E. Stiglitz. Markets with Asymmetric Information [Електронний ресурс] // Nobel Prize in Economics documents from Nobel Prize Committee. – 2001. – № 2. – Режим доступу: https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/2001/advanced-economicsciences2001.pdf
3. Akerlof G.A. The Market for “Lemons”: Quality Uncertainty and the Market Mechanism / G.A. Akerlof // The Quarterly Journal of Economics. – 1970. – Vol. 84, № 3. – P. 488.
4. Spence M. Job Market Signaling / M. Spence // The Quarterly Journal of Economics. – 1973. – Vol. 87, № 3. – P. 355.
5. Stiglitz J.E. The Theory of Screening, Education, and the Distribution of Income / J.E. Stiglitz // American Economic Review. – 1975. – Vol. 65, issue 3. – P. 283–300.
6. Abad D. Does gender diversity on corporate boards reduce information asymmetry in equity markets? / D. Abad et al. // BRQ Business Research Quarterly. – 2017. – Vol. 20, № 3. – P. 192–205.

7. Amiram D. Do information releases increase or decrease information asymmetry? New evidence from analyst forecast announcements / D. Amiram, E. Owens, O. Rozenbaum // *Journal of Accounting and Economics*. – 2016. – Vol. 62, № 1. – P. 121–138.

8. Barakat A. Information asymmetry around operational risk announcements / A. Barakat, A. Chernobai, M. Wahrenburg // *Journal of Banking & Finance*. – 2014. – Vol. 48. – P. 152–179.

9. Sankaraguruswamy S. The relationship between the frequency of news release and the information asymmetry: The role of uninformed trading / S. Sankaraguruswamy, J. Shen, T. Yamada // *Journal of Banking & Finance*. – 2013. – Vol. 37, № 11. – P. 4134–4143.

10. Asongu S.A. The effect of reducing information asymmetry on loan price and quantity in the African banking industry / S.A. Asongu // *Research in International Business and Finance*. – 2017. – Vol. 41. – P. 185–197.

11. Barile S. Information asymmetry and co-creation in health care services / S. Barile, M. Saviano, F. Polese // *Australasian Marketing Journal (AMJ)*. – 2014. – Vol. 22, № 3. – P. 205–217.

12. Тагаров Б.Ж. Поведение субъектов рынка образования в условиях асимметричной информации / Б.Ж. Тагаров // *Creative Economy*. – 2018. – Vol. 12, № 5. – 607 p.

13. Chauhan Y. Information asymmetry and the information content of insider trades: Evidence from the Indian stock market / Y. Chauhan, K.K. Kumar, C. Chaturvedula // *Journal of Multinational Financial Management*. – 2016. – Vol. 34. – P. 65–79.

14. Chen T.-K. Suppliers' and customers' information asymmetry and corporate bond yield spreads / T.-K. Chen et al. // *Journal of Banking & Finance*. – 2013. – Vol. 37, № 8. – P. 3181–3191.

15. Chung C.Y., Wang K. The impact of individual investor trading on information asymmetry in the Korean stock market / C.Y. Chung, K. Wang // *The North American Journal of Economics and Finance*. – 2016. – Vol. 37. – P. 472–484.

16. Chowdhury A. Insider-trading, discretionary accruals and information asymmetry / A. Chowdhury, S. Mollah, O. Al Farooque // *The British Accounting Review*. – 2017.

17. Cui X., Shibata T. Investment strategies, reversibility, and asymmetric information / X. Cui, T. Shibata // *European Journal of Operational Research*. – 2017. – Vol. 263, № 3. – P. 1109–1122.

18. Chowdhury J. Investment–cash flow sensitivity under changing information asymmetry / J. Chowdhury, R. Kumar, D. Shome // *Journal of Banking & Finance*. – 2016. – Vol. 62. – P. 28–40.

19. Hillairet C. Portfolio Optimization with Information Asymmetry / C. Hillairet, Y. Jiao // *Portfolio Optimization with Different Information Flow*. Elsevier, 2017. – P. 141–163.

20. Derrien F. Information asymmetry, the cost of debt, and credit events: Evidence from quasi-random analyst disappearances / F. Derrien, A. Kecskés, S.A. Mansi // *Journal of Corporate Finance*. – 2016. – Vol. 39. – P. 295–311.

21. Fu R. Financial reporting frequency, information asymmetry, and the cost of equity / R. Fu, A. Kraft, H. Zhang // *Journal of Accounting and Economics*. – 2012. – Vol. 54, № 2–3. – P. 132–149.

22. Gao W. Information asymmetry and capital structure around the world / W. Gao, F. Zhu // *Pacific-Basin Finance Journal*. – 2015. – Vol. 32. – P. 131–159.

23. Lin T.-J. The relationship among information asymmetry, dividend policy and ownership structure / T.-J. Lin, Y.-P. Chen, H.-F. Tsai // *Finance Research Letters*. – 2017. – Vol. 20. – P. 1–12.

24. Kovalenko Yu.M. Information asymmetries and moral hazards in financial activities: problems and ways of overcoming / Yu.M. Kovalenko // *ScienceRise*. – 2015. – Vol. 3, № 3 (8). – P. 20.

References

1. Dehlen, T., Zellweger, T., Kammerlander, N., & Halter, F. (2014). *The role of information asymmetry in the choice of entrepreneurial exit routes*. Journal of Business Venturing, vol. 29, no. (2), pp. 193-209.
2. George Akerlof, Michael Spence and Joseph E. Stiglitz (2001). *Markets with Asymmetric Information*. Nobel Prize in Economics documents from Nobel Prize Committee. No. 2. – Available at: https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/2001/advanced-economicsciences2001.pdf
3. Akerlof, G.A. (1970). *The Market for “Lemons”: Quality Uncertainty and the Market Mechanism*. The Quarterly Journal of Economics, vol. 84, no. 3, 488 p.
4. Spence, M. (1973). *Job Market Signaling*. The Quarterly Journal of Economics, vol. 87, no. 3, 355 p.
5. Stiglitz, J.E. (1975). *The Theory of Screening, Education, and the Distribution of Income*. American Economic Review, vol. 65, issue 3, pp. 283-300.
6. Abad, D., Lucas-Pérez, M. E., Minguez-Vera, A., & Yagüe, J. (2017). *Does gender diversity on corporate boards reduce information asymmetry in equity markets?* BRQ Business Research Quarterly, vol. 20, no. 3, pp. 192-205.
7. Amiram, D., Owens, E., & Rozenbaum, O. (2016). *Do information releases increase or decrease information asymmetry? New evidence from analyst forecast announcements*. Journal of Accounting and Economics, vol. 62, no. 1, pp. 121-138.
8. Barakat, A., Chernobai, A., & Wahrenburg, M. (2014). *Information asymmetry around operational risk announcements*. Journal of Banking & Finance, vol. 48, pp. 152-179.
9. Sankaraguruswamy, S., Shen, J., & Yamada, T. (2013). *The relationship between the frequency of news release and the information asymmetry: The role of uninformed trading*. Journal of Banking & Finance, vol. 37, no. 11, pp. 4134-4143.
10. Asongu, S.A. (2017). *The effect of reducing information asymmetry on loan price and quantity in the African banking industry*. Research in International Business and Finance, vol. 41, pp. 185-197.
11. Barile, S., Saviano, M., & Polese, F. (2014). *Information asymmetry and co-creation in health care services*. Australasian Marketing Journal (AMJ), 22(3), 205–217.
12. Tagarov, B.Zh. (2018). *Povedeniye subyektov rynka obrazovaniya v usloviyakh asimmetrichnoy informatsii* [The behavior of subjects of the education market in conditions of asymmetric information], Creative Economy, vol. 12, no. 5, 607 p.
13. Chauhan, Y., Kumar, K.K., & Chaturvedula, C. (2016). *Information asymmetry and the information content of insider trades: Evidence from the Indian stock market*. Journal of Multinational Financial Management, vol. 34, pp. 65-79.
14. Chen, T.-K., Liao, H.-H., Kuo, H.-J., & Hsieh, Y.-L. (2013). *Suppliers' and customers' information asymmetry and corporate bond yield spreads*. Journal of Banking & Finance, vol. 37, no. 8, pp. 3181-3191.
15. Chung, C.Y., & Wang, K. (2016). *The impact of individual investor trading on information asymmetry in the Korean stock market*. The North American Journal of Economics and Finance, vol. 37, pp. 472-484.
16. Chowdhury, A., Mollah, S., & Al Farooque, O. (2017). *Insider-trading, discretionary accruals and information asymmetry*. The British Accounting Review.
17. Cui, X., & Shibata, T. (2017). *Investment strategies, reversibility, and asymmetric information*. European Journal of Operational Research, vol. 263, no. 3, pp. 1109-1122.
18. Chowdhury, J., Kumar, R., & Shome, D. (2016). *Investment-cash flow sensitivity under changing information asymmetry*. Journal of Banking & Finance, vol. 62, pp. 28-40.
19. Hillairret, C., & Jiao, Y. (2017). *Portfolio Optimization with Information Asymmetry*. In Portfolio Optimization with Different Information Flow, pp. 141-163.

20. Derrien, F., Kecskés, A., & Mansi, S.A. (2016). *Information asymmetry, the cost of debt, and credit events: Evidence from quasi-random analyst disappearances*. Journal of Corporate Finance, vol. 39, pp. 295-311.

21. Fu, R., Kraft, A., & Zhang, H. (2012). *Financial reporting frequency, information asymmetry, and the cost of equity*. Journal of Accounting and Economics, vol. 54, no. 2-3, pp. 132-149.

22. Gao, W., & Zhu, F. (2015). *Information asymmetry and capital structure around the world*. Pacific-Basin Finance Journal, vol. 32, pp. 131-159.

23. Lin, T.-J., Chen, Y.-P., & Tsai, H.-F. (2017). *The relationship among information asymmetry, dividend policy and ownership structure*. Finance Research Letters, vol. 20, pp. 1-12.

24. Kovalenko, Yu.M. (2015). *Information asymmetries and moral hazards in financial activities: Problems and ways of overcoming*. ScienceRise, vol. 3, no. 3(8), 20 p.

ASYMMETRY OF INFORMATION: AREAS OF ARISING AND EFFECTS

Alisa S. Mahdich. Alfred Nobel University, Dnipro (Ukraine).

E-mail: engprog@duan.edu.ua

Elvina M. Llymonova. Alfred Nobel University, Dnipro (Ukraine).

E-mail: dh.ier@duan.edu.ua

DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-6

Key words: *information asymmetry, financial market, stock market, labor market, economic agents.*

The relevance of the topic of information asymmetry is relevant today, since information is an essential asset, and the balance between the cost and benefits of search for information is a crucial aspect of the development of any business. However, the search for effective and high-quality information is often the cause of the asymmetry of information, which occurs as an imbalance in the quality or quantity of information possessed by two or more agents. Since various, often scarce resources are used to obtain information, just like in the production of any product, and additional costs can arise, no agent knows everything, and no agent knows about what can cause the possibility of an unfavourable choice, moral hazard and problems in principal agents' relationship.

The paper substantiates the need of understanding of how and in what areas the asymmetry of information can make influence. Today, the asymmetry of information manifests itself in the gender aspect of corporate management on the stock markets, corporate management in general, in the quality of advertising forecasts, in the banking sector, healthcare, education, the securities market, trade, investment, corporate finance, real estate, construction, transport, macroeconomic policies and international capital flows.

The aim of this article is to consider the influence of information asymmetry on the financial and labor markets, where information asymmetry most often occurs, as well as to systematize various areas and effects of the information asymmetry in the economy. We argue that one of the effects of information asymmetry on financial performance is that it leads to an increase in the cost of capital.

On the labor market, asymmetry of information leads to social inefficiency, because the employer often hides information about employees from a competing employer, which does not contribute to employee development.

Одержано 3.12.2019.

УДК 339.9
DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-7

В.В. МАКЕДОН,
доктор економічних наук, професор
Дніпровського національного університету імені
Олеся Гончара

В.П. ВАЛІКОВ,
кандидат економічних наук, доцент
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)

Г.Є. РЯБИК,
кандидат економічних наук, доцент
ДВНЗ «Український державний
хіміко-технологічний університет» (м. Дніпро)

РОЗВИТОК СВІТОВОГО РИНКУ ДІЛОВИХ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ПОСЛУГ ПІД ВПЛИВОМ ЕКОНОМІКИ 4.0

У статті визначено особливості і провідні тренди розвитку світового ринку ділових інтелектуальних послуг в умовах розгортання економіки 4.0. Велике значення мають глибокі науково-технічні, структурні та інші зміни в самій сфері послуг, такі, що підвищують її внесок у розвиток світової економіки, створюють необхідні передумови для розвитку науково-технічного прогресу. Згідно з експертними оцінками майже 70% вартості всього результату світового виробництва припадає на всі види послуг, при цьому сектором, що зростає найбільш динамічно, є міжнародна торгівля послугами.

Досліджено особливості формування ринків інтелектуальних послуг як ключового чинника світового економічного зростання та активності компаній щодо генерування, виробництва і просування інтелектуальних послуг. Переважання у сфері послуг інновацій, що не пов'язані з технологіями, пояснюється тим, що для сектора послуг вони носять швидше інструментальний характер. Питома вага сектора послуг у загальних витратах бізнесу на інноваційну діяльність майже по всіх країнах ЄС складає 30%, але витрати сервісних фірм на інновації зазвичай менші, ніж промислових, навіть з поправкою на розмір компаній (сервісні підприємства в середньому менші, ніж промислові).

Також розглянуто видову структуру світового експорту комерційних послуг, визначено її країнові особливості та джерела формування. Галузевий склад ділових послуг стає більш насиченим за рахунок об'єднання близьких за змістом послуг, що диктується логікою бізнесу. Регіональна структура світового експорту інших комерційних послуг свідчить про найбільшу частку країн ЄС за всіма видами послуг, що надаються, окрім будівництва, роялті та ліцензійних платежів, де лідирують Азійський регіон і Північна Америка відповідно.

Зосередження уваги на перелічених видах послуг відповідає принципу, який має на увазі посилення орієнтації інноваційної політики країн ЄС на вдосконалення ланцюжка формування доданої вартості та умов для здійснення розробок в університетах, науково-дослідних установах, приватних компаніях, державних структурах і в середовищі споживачів. Розглянуто такі основні моделі додержання інноваційної безпеки у сфері послуг в країнах ЄС:

1) класична схема організації досліджень і розробок (R&D), яку можна зустріти переважно у великих високотехнологічних компаніях;

2) тиражування професійних рішень найчастіше простежується при виробництві інтелектуальних послуг. Фахівці таких компаній завдяки своїй високій кваліфікації часто розробляють унікальні клієнторієнтовані рішення. Такі інноваційні практики можуть поширюватися за допомогою мереж, асоціацій та інших професійних співтовариств. Багато

консалтингових компаній і представники інших секторів (наприклад, такі, що надають рекламні і дизайнерські послуги) наслідують саме таку модель. Найважливішими завданнями для них стають пошук і адаптація інновацій, створених професіоналами в практичній діяльності, і управління знаннями, спрямоване на виконання саме цього завдання.

Ключові слова: економіка 4.0, ділові інтелектуальні послуги, світова сфера послуг, експорт послуг, інноваційна політика, розвиток інновацій.

В статье определены особенности и ведущие тренды развития мирового рынка деловых интеллектуальных услуг в условиях разворачивания экономики 4.0. Исследованы особенности формирования рынков интеллектуальных услуг как ключевого фактора мирового экономического роста и активности компаний по генерированию, производству и продвижению интеллектуальных услуг. Рассмотрена видовая структура мирового экспорта коммерческих услуг, определены ее страновые особенности и источники формирования.

Ключевые слова: экономика 4.0, деловые интеллектуальные услуги, мировая сфера услуг, экспорт услуг, инновационная политика, развитие инноваций.

Постановка проблеми. Роль сфери послуг у світовій господарській системі в цілому і секторів інтелектуальних послуг зокрема мають стрімку динаміку зростання. Так, у цьому секторі країни ЄС виробляють значну частку доданої вартості, в середньому 20% на рік. Найбільш поширений тип інтелектуальних послуг – так звані ділові послуги, а саме: консалтингові, фінансові, юридичні, дослідні, інформаційні. Проте значущість сектора інтелектуальних послуг обумовлюється не лише і не стільки кількісними, скільки якісними зрушеннями, які він привносить до інших секторів світової економіки.

Таким чином, актуальність теми наукового дослідження, з одного боку, обумовлена формуванням у світовій економіці наростаючої тенденції підвищення ролі інтелектуальних послуг як ключового чинника економічного зростання, високою активністю компаній щодо генерування, виробництва і просування інтелектуальних послуг, а з іншого, – зростанням рівня інтелектуальних загроз через масовість та легкість переміщення інтелектуального капіталу через кордони країн.

Аналіз останніх досліджень. Значний внесок у розвиток теорії інтелектуальних послуг та аспектів міжнародного інноваційного розвитку зроблено в працях таких дослідників, як: Д. Бірго, П. Бондітті, С. Варго, Дж. Віртц, Ф. Грос, П. Ден Хертог, М. де Йонг, К. Лавлок, Р. Лаш, О. Марченко, О. Петровська, К. Уолш, Н. Шихан, О. Ярмач.

У працях цих авторів до концептуального осмислення схильні окремі питання специфіки сектора інтелектуальних послуг, формування масштабного світового ринку інтелектуальних послуг, функціонування компаній на цьому ринку, зв'язок діяльності ринку інтелектуальних послуг з економічним зростанням у світовій економіці.

Метою дослідження є аналіз провідних трендів у створенні і просуванні ділових інтелектуальних послуг на світовому ринку на основі дослідження ринку ділових інтелектуальних послуг під впливом економіки 4.0.

Виклад основного матеріалу. Загальносвітовою тенденцією еволюції розвиненої ринкової економіки є збільшення частки сфери послуг у загальному світовому виробництві та ВВП країн. В останній третині ХХ ст. виразно виявляється одна з головних тенденцій економічного розвитку – випереджальне зростання сфери послуг порівняно з галузями матеріального виробництва і розширення її господарських позицій. Проте роль сфери послуг у сучасній економіці пов'язана не лише з її переважанням у структурі світового господарства [1, с. 55]. Сьогодні в секторі послуг формуються ключові чинники економічного зростання (науково-технічні знання, нематеріальні форми накопичення, інформаційні технології тощо).

Процес споживання в секторі ділових інтелектуальних послуг відрізняється від процесу споживання стандартної послуги. Це, у свою чергу, значно відображається на

попиті. Згідно з традиційною теорією попиту споживач у змозі використати будь-яку кількість придбаного товару [2, с. 14–15].

У свою чергу, для сектора ділових інтелектуальних послуг здатність споживача до адаптації цих послуг стає стримуючим чинником. Згідно зі стандартною економічною моделлю попит на товар формується під впливом потреби, яка виникає у споживача. У секторі ділових інтелектуальних послуг інша ситуація: той факт, що споживач має потребу, ще не робить його повноцінним представником попиту, що втілює і бажання і можливість [3, 4]. Здатність до сприйняття сильно обмежує можливість повноцінного споживання. Попит на ринку ділових інтелектуальних послуг формується під впливом трьох чинників: «потреба», «платоспроможність» і «здатність до сприйняття».

Ще однією особливістю попиту на ділові інтелектуальні послуги є те, що попит сегментується залежно від досвіду споживача. Отримання досвіду користування інтелектуальними послугами залежить не від того, наскільки часто споживач користується однією і тією ж послугою, а від різноманітності споживаних послуг [5].

Велике значення мають глибокі науково-технічні, структурні та інші зміни в самій сфері послуг, ті, що підвищують її внесок у розвиток світової економіки, створюють необхідні передумови для розвитку науково-технічного прогресу. На рис. 1. наведено частку сфери послуг у ВВП, зайнятості й обсязі експорту по регіонах (світ, розвинені країни та країни, що розвиваються).

Згідно з експертними оцінками майже 70% вартості всього результату світового виробництва припадає на всі види послуг, при цьому сектором, що найбільш динамічно зростає, є міжнародна торгівля послугами. Ступінь розвитку сфери послуг стає провідною критеріальною ознакою розвиненості світового суспільства. Для великих країн зовнішньоторговельний обіг у сфері послуг складає сотні мільярдів доларів [7, 8].

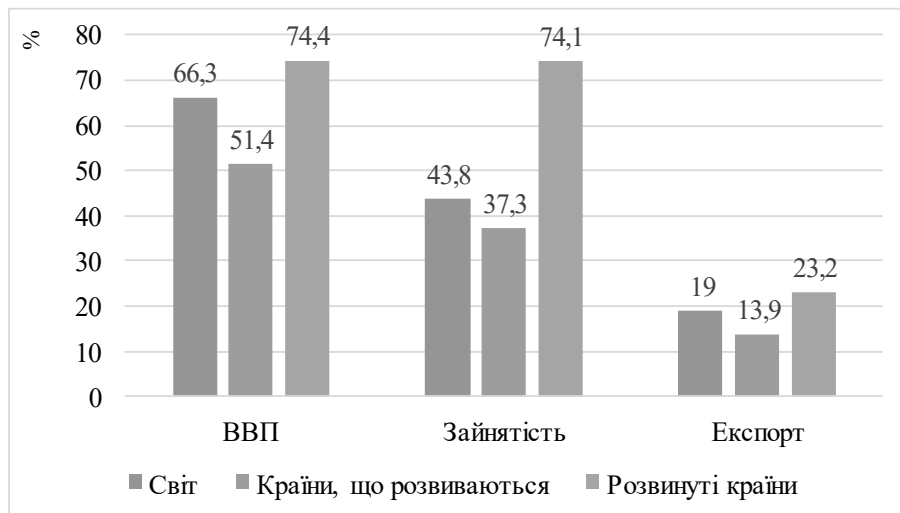

Рис. 1. Частка сфери послуг у валовому внутрішньому продукті, зайнятості і загальному обсязі експорту в 2018 р., %

Побудовано за даними [6].

Міжнародна торгівля послугами – найбільш динамічний сектор міжнародної торгівлі. Аналіз динаміки і складу світової торгівлі послугами показує, що з трьох основних груп – транспортні послуги, туризм, інші комерційні послуги – динамічним зростанням відрізняється група інших комерційних послуг. У період з 2006 р. по 2018 р. частка експорту інших комерційних послуг зросла з 45 до 54%, частка туристичних

послуг скоротилася на 6% і склала 26, частка транспортних послуг знизилася на 2% і склала 21. Частка імпорту інших комерційних послуг збільшилася з 41% до 48, частка туристичних послуг зменшилася з 30 до 24%, а частка транспортних послуг знизилася трохи – з 29 до 28% (табл. 1).

Таблиця 1

Світова торгівля комерційними послугами, період 2006–2018 рр. [6]

Вид комерційних послуг	Світова торгівля комерційними послугами, 2018 р., млрд дол.		Частка 2018 р., %		Частка 2006 р., %	
	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт
Транспортні послуги	890	1145	21	28	23	29
Туристичні послуги	1110	995	26	24	32	30
Інші види комерційних послуг	2345	1965	54	48	45	41
Усього	4345	4105	100	100	100	100

Середньорічний приріст щодо операцій, які входять в інші комерційні послуги, перевищує відповідний показник щодо експорту транспортних і туристичних послуг.

Світова торгівля комерційними послугами в 2018 р. склала величину 2345 млрд дол. США. **Позиції видів послуг розподілилися таким чином: «Інші комерційні послуги» включають фінансові (13%), страхові послуги (4%), роялті і ліцензійні платежі (12%), комп'ютерні та інформаційні послуги (11%), будівництво (5%), телекомунікаційні послуги (5%), персональні, рекреаційні, культурні послуги (2%).** Питома вага інших видів ділових послуг складає 48% від загального світового обсягу торгівлі комерційними послугами (рис. 2.).

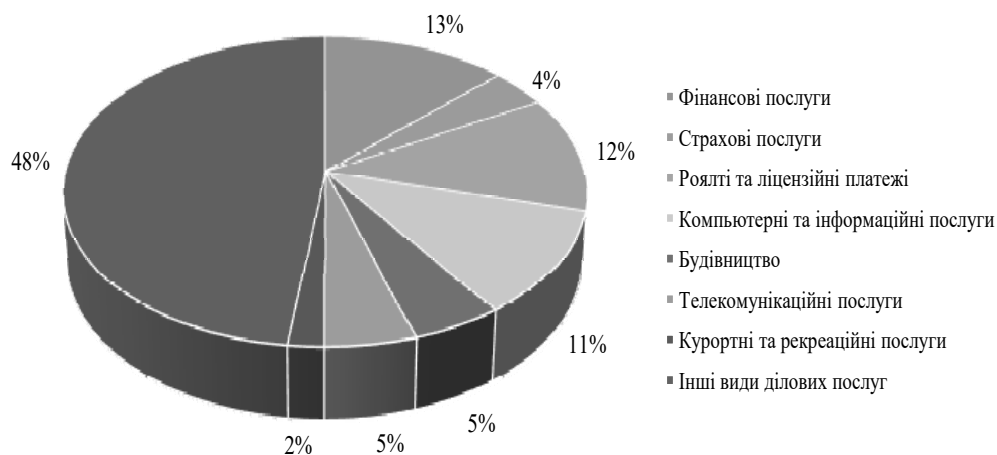

Рис. 2. Видова структура світового експорту інших комерційних послуг у 2018 р., %
Побудовано за даними [9].

Галузевий склад ділових послуг стає більш насиченим за рахунок об'єднання близьких за змістом послуг, що диктується логікою бізнесу. Регіональна структура світового експорту інших комерційних послуг свідчить про найбільшу частку країн ЄС за усіма видами послуг, що надаються, окрім будівництва, роялті та ліцензійних платежів, де лідирують Азійський регіон і Північна Америка відповідно. Частку регіонів у світовому експорті інших комерційних послуг наведено на рис. 3.

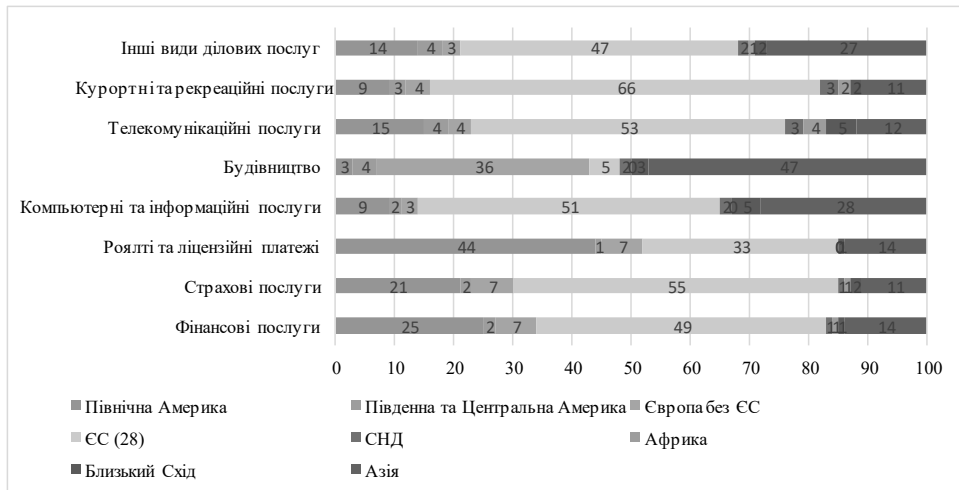

Рис. 3. Частка регіонів у світовому експорті інших комерційних послуг за галузями 2018 р., %
Побудовано за даними [10].

Регіональну структуру світового експорту інших комерційних послуг у вартісному вираженні подано на рис. 4.

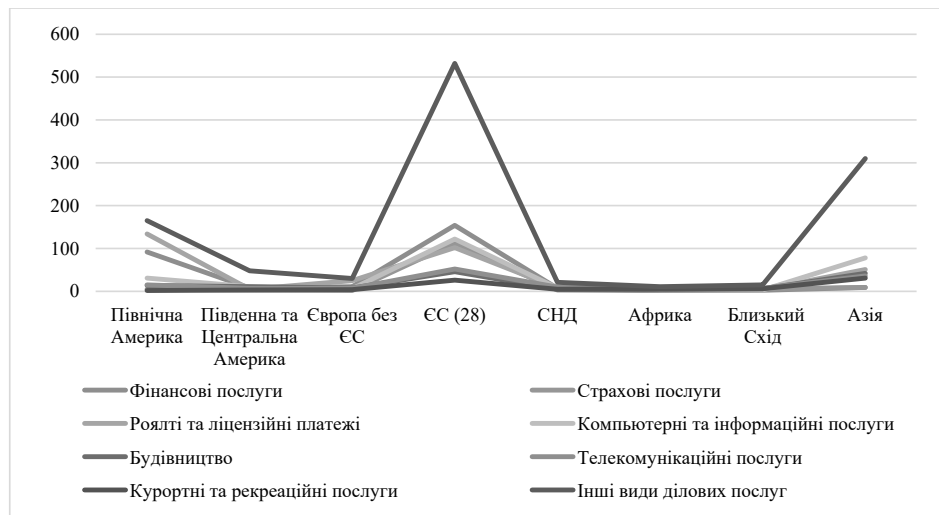

Рис. 4. Експорт інших комерційних послуг з галузей світового господарства в 2018 р., млрд дол.

Побудовано за даними [10].

Головними експортерами інших ділових послуг є країни ЄС (більше 50%), США (12,5), Китай (6,2), Японія (4,8%). Головними імпортерами інших ділових послуг є країни ЄС (60%), США (10), Японія (6%). Також країни, що розвиваються, такі, як Індія, Гонконг і Сінгапур демонструють високі результати в торгівлі діловими послугами.

Найшвидше зростає торгівля комп'ютерними та інформаційними послугами, страховими послугами, послугами засобів телекомунікації, іншими діловими послугами (рис. 5.).

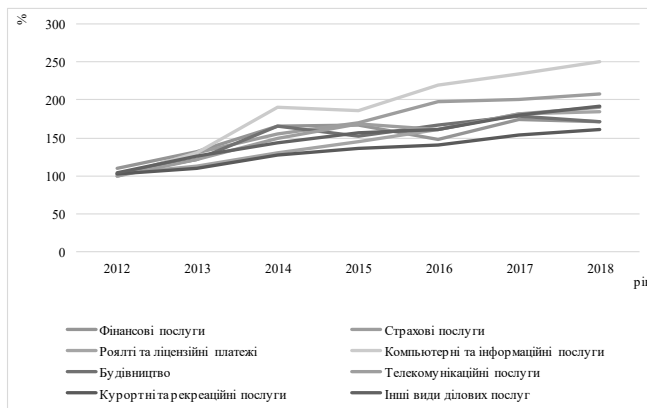

Рис. 5. Динаміка експорту інших комерційних послуг у період 2012–2018 рр.
Побудовано за даними [11].

Середньорічне зростання експорту комп'ютерних та інформаційних послуг склало 14%, страхових послуг – 11, телекомунікаційних послуг – 11%. Частка інших комерційних послуг у світовому експорті послуг складає 54%, у тому числі в деяких розвинених країнах дорівнює 60% і більше (**The Global Information Technology Report**). Більше 95% доходів за цією статтею припадає на різні види ділових послуг, 5% складають персональні, рекреаційні та культурні послуги [12].

Відповідно до методології шостого видання «Інструкції МВФ по платіжному балансу і міжнародній інвестиційній позиції» група інших ділових послуг представлена посередницькими послугами, послугами з операційного лізингу та іншими діловими, професійними і технічними послугами. На рис. 6. наведено головних експортерів інших ділових послуг у 2018 р.

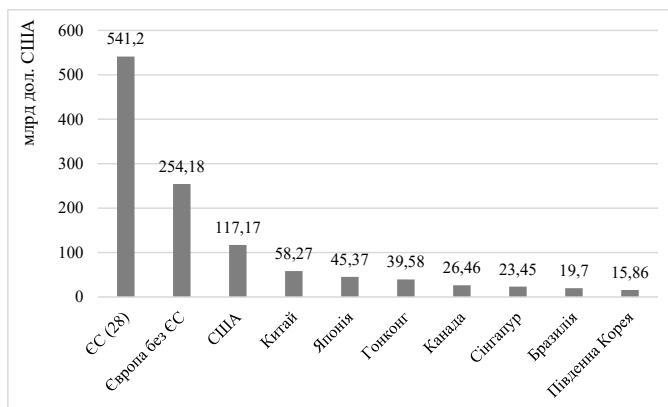

Рис. 6. Обсяг експорту інших ділових послуг в 2018 рр., млрд дол. США.
Побудовано за даними [6].

На рис. 7 наведено головних імпортерів інших ділових послуг у 2018 р.

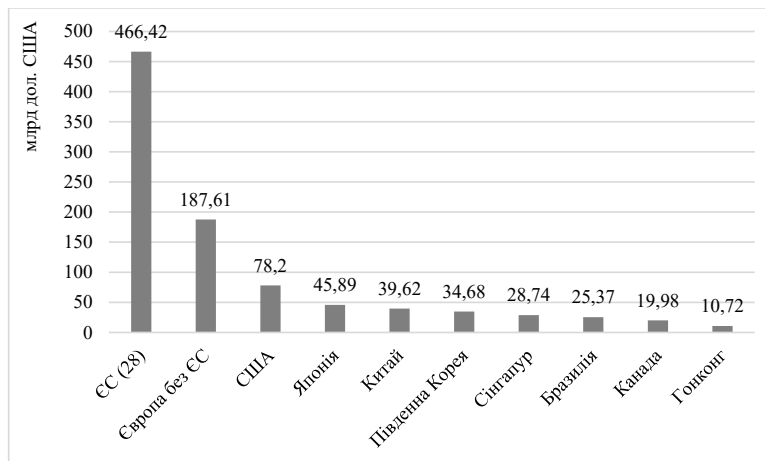

Рис. 7. Обсяг імпорту інших ділових послуг у 2018 р., млрд дол.
Побудовано за даними [6].

Як бачимо з рис. 6 і 7, головними постачальниками і споживачами інших ділових послуг є країни Європи, зокрема ЄС, і США. Серед найбільш динамічних статей міжнародної торгівлі можна виділити ділові послуги, у першу чергу, інформаційні, консалтингові та інші наукомісткі послуги.

Розподіл міжнародного постачання послуг існуючими способами постачання є складним завданням, оскільки часто виробництво, розподіл, маркетинг, продаж, доставка послуги можуть здійснюватися багатьма способами, які були описані вище. Наприклад, фахівець, який працює в аудиторській фірмі, вирушає за кордон для встановлення ділових контактів з потенційним клієнтом (спосіб «присутність фізичних осіб» при первинній відсутності економічної операції), процес консультування клієнта у разі встановлення ділових стосунків може надалі також здійснюватися в режимі онлайн (спосіб «транскордонне надання»), а можлива ситуація, коли клієнт приїжджає за отриманням консультації сам (спосіб «споживання за кордоном») [13]. Стабільні ділові контакти з клієнтом за кордоном можуть привести до створення фірмою представництва за кордоном (спосіб «комерційна присутність»).

У країнах Західної Європи питома вага зайнятих у сфері послуг більше 58,5–74% від загальної кількості працюючих. У країнах ЄС частка послуг у ВВП і зайнятості дорівнює 65–75% і 65 відповідно. У сфері послуг розміщено 50% іноземних прямих інвестицій у світі. Група лідируючих послуг у країнах ЄС представлена групою наукомістких галузей (телекомунікаційні, фінансові, страхові послуги, ділові послуги наукового спрямування, освіта, охорона здоров'я тощо) [14].

Науково-технічний прогрес, а саме інформаційні технології та комп'ютерна техніка, які скорочують або ліквідують часові й географічні межі в процесі ділової діяльності, примушують по-новому функціонувати галузі послуг.

Експортна частка наукомістких послуг у країнах ЄС складає 50% від загального експорту. Країнами-лідерами з експорту наукомістких послуг є Данія, Ірландія, Великобританія, Люксембург (більше 60%). Темп зростання експортної частки наукомістких послуг у країнах ЄС в середньому 1,5%. У таких країнах, як Фінляндія, Угорщина, Мальта цей показник складає 10% [14].

У більшості країн Європейського Союзу за темпами зростання лідирують консалтингові послуги (послуги у сфері маркетингу, реклами, лізинг, інженерно-

будівельні й архітектурні послуги, бухгалтерські, аудиторські послуги тощо) і нетехнічні види ділових послуг (служби з добору персоналу, зв'язків із громадськістю та ін.). Серед країн ЄС лідерами з надання ділових послуг є Великобританія, Німеччина, Нідерланди, Кіпр, Франція, Люксембург. Серед країн ЄС лідерами зі споживання ділових послуг є Великобританія, Німеччина, Нідерланди, Кіпр, Франція, Чехія, Австрія, Фінляндія. Ділові послуги роблять найбільший внесок до категорії інтелектуальних послуг, по країнах ЄС цей показник дорівнює 11% (рис. 8).

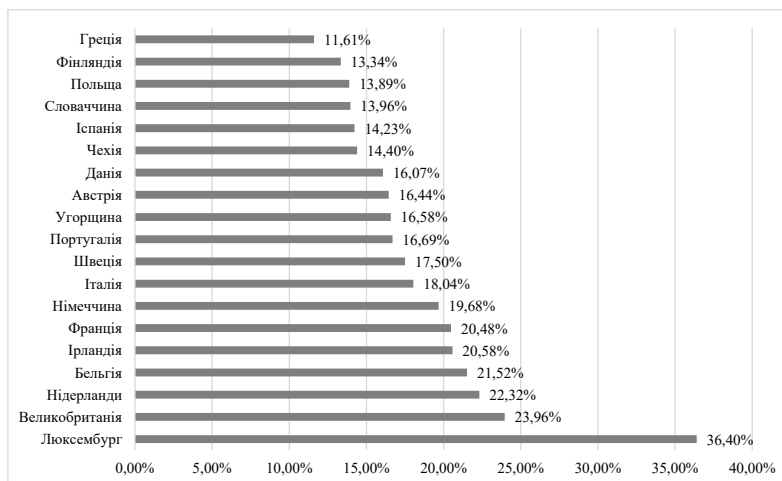

Рис. 8. Частка інтелектуальних послуг у валовій доданій вартості країн ЄС, %
Побудовано за даними [14].

Розвиток сектора інтелектуальних послуг свідчить про рівень розвиненості економіки. Під час аналізу було виявлено, що добробут населення тієї або іншої країни також пов'язаний з часткою сектора інтелектуальних послуг. Середній показник частки інтелектуальних послуг у валовій доданій вартості по країнах ЄС – 20%.

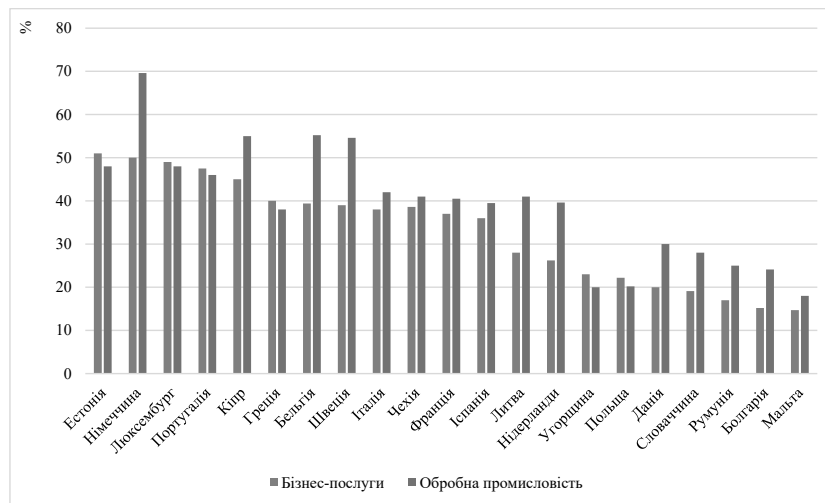
Динамічне зростання обсягу наукових досліджень і розробок характерний також і для сфери послуг, при тому, що це поширюється не лише на інформаційні та телекомунікаційні послуги, але і на інші їх види (рис. 9).

Рис. 9. Середньорічні темпи приросту витрат на наукові дослідження і розробки в секторі послуг і оброблювальній промисловості країн ЄС за період 2010–2018, %
Побудовано за даними [14].

У сфері послуг відзначається значне зростання інноваційної активності. Так, в Естонії і Німеччині в період 2010–2018 р. питома вага таких фірм у сфері ділових послуг вже досягла 50% (рис. 10).

Рис. 10. Частка інноваційно активних фірм у секторі бізнес-послуг і оброблювальній промисловості країн ЄС за період 2010–2018, %
Побудовано за даними [14].

У цілому послуги інформаційного характеру (фінансові, ділові послуги) демонструють більш високий рівень інновацій, ніж послуги, базовані на використанні матеріальних об'єктів (транспорт, оптова і роздрібна торгівля).

Переважає у сфері послуг інновацій, не пов'язаних з технологіями, пояснюється тим, що для сектора послуг вони носять швидше інструментальний характер. Питома вага сектора послуг у загальних витратах бізнесу на інноваційну діяльність майже по всіх країнах ЄС – 30%, але витрати сервісних фірм на інновації зазвичай менші, ніж промислових, навіть з поправкою на розмір компанії (сервісні підприємства в середньому менші, ніж промислові).

Зусиллями багатьох країн ЄС проводиться активна діяльність щодо розроблення підходів до розвитку інновацій у сфері послуг.

Передумовами формування загальноєвропейської стратегії інноваційної і інтелектуальної безпеки є [15]:

- зростання наукомістких (інтелектуальних) послуг;
- зростання інноваційної активності в секторі послуг;
- переважання інновацій, не пов'язаних з технологіями.

Країни ЄС прагнуть, щоб ринок послуг був максимально прозорим і кінцевий споживач мав доступ до інформації про інноваційно-активні компанії сфери послуг.

Експертною групою ЄС було визначено такі заходи, спрямовані на виконання зазначених завдань:

- європейська інноваційна платформа наукомістких послуг;
- європейський інститут інновацій у сфері послуг;
- мережа обміну інформацією щодо інноваційних послуг;
- ініціатива підтримки ризикових інноваційних проектів у сфері послуг.

Активна політика в цьому напрямі тільки починає розвиватися. Важливим напрямом розвитку є вдосконалення статистики, а також ефективної системи індикаторів і збору даних, яка дозволить зробити сферу послуг прозорою.

Прикладом статистичної бази може бути європейський варіант, який включає [14]:

- тенденції інновацій в Європі (The Trend Chart on Innovation in Europe) – поширення успішного досвіду інноваційної діяльності;
- європейська інноваційна таблиця (The European Innovation Scoreboard) – щорічні дані про стан науки, техніки, інноваційної активності компаній і інноваційного середовища, включаючи міжнародні порівняння з іншими країнами;
- іннобарометр (The Innobarometer) – спеціальні дослідження окремих параметрів інноваційної політики, включаючи ставлення компаній до змін, дані про обсяг витрат на інноваційну діяльність і вплив внутрішнього і зовнішнього ринків на ефективність інновацій;
- діяльність електронної служби інформації щодо R&D інноваційної політики – CORDIS, у межах якої надаються зведення про можливості використання результатів робіт по проектах.

Згідно з щорічним моніторингом країни ЄС поділяються на такі досить стійкі групи (табл. 2).

Таблиця 2

Країни – члени ЄС за рівнем розвитку інновацій

Групи країн за рівнем розвитку інновацій	Країни Європи
Інноваційні фаворити	Великобританія, Данія, Німеччина, Фінляндія, Швеція
Такі, що наздоганяють фаворитів	Австрія, Бельгія, Ірландія, Люксембург, Нідерланди, Франція
Середні інноватори	Греція, Іспанія, Італія, Кіпр, Португалія, Словенія, Чехія, Естонія
Наздоганяльні країни	Болгарія, Угорщина, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Румунія, Словаччина

Авторське групування.

Згідно з глобальним індексом інновацій, який формується на основі декількох показників, можна виділити такі країни-лідери.

Інноваційне середовище всередині компаній (витрати на дослідження і розробки, ПП і трансфер технологій) – Швеція.

Інноваційні екосистеми [11]:

- стан розвитку кластерів – Італія, Швеція, Фінляндія, Великобританія;
- інноваційна культура – Великобританія, Німеччина, Бельгія, Фінляндія;
- співпраця між університетами і різними галузями – Фінляндія, Швеція, Данія, Великобританія.

Відкритість до внутрішньонаціональної та іноземної конкуренції (показник рівня торгових бар'єрів, середньозважена ставка імпортного митного тарифу, інтенсивність внутрішньонаціональної конкуренції) – Данія, Нідерланди.

У звіті експертної групи Європейської Комісії описано послуги, які значно впливають на бізнес-середовище і потенційно можуть змінювати напрям інноваційного розвитку.

Так звані « послуги, що трансформують » включають:

- послуги, пов'язані зі створенням мереж, встановленням ділових контактів, які забезпечують взаємодію між споживачами – компаніями і учасниками виробничо-збутової ланцюжка, а також удосконалюють розподіл товарів і обмін інформацією;
- комунальні та інфраструктурні послуги (послуги телекомунікаційних, енергетичних компаній, компаній з прибирання сміття тощо);
- бізнес-послуги, що базуються на великому обсязі професійних знань, виробництво яких здійснюється за допомогою тісної взаємодії із замовниками з метою вдосконалення вживаних ними технологій, організаційних процесів і моделей, а також обмін знаннями і досвідом між різними секторами [2].

Зосередження уваги на перелічених видах послуг відповідає принципу, який має на увазі посилення орієнтації інноваційної політики країн ЄС на вдосконалення ланцюжка формування доданої вартості і умов для здійснення розробок в університетах, науково-дослідних установах, приватних компаніях, державних структурах і в середовищі споживачів. Розглянемо основні моделі додержання інноваційної безпеки у сфері послуг в країнах ЄС.

1. Класична схема організації досліджень і розробок (R&D), яку можна зустріти переважно у великих високотехнологічних компаніях.

2. Тиражування професійних рішень найчастіше простежується при виробництві інтелектуальних послуг. Фахівці таких компаній завдяки своїй високій кваліфікації часто розробляють унікальні клієнторієнтовані рішення. Подібні інноваційні практики можуть поширюватися за допомогою мереж, асоціацій та інших професійних співтовариств. Багато консалтингових компаній і представники інших секторів (наприклад, такі, що надають рекламні та дизайнерські послуги) наслідують саме таку модель [4]. Найважливішим завданням для них стають пошук і адаптація інновацій, створених професіоналами в практичній діяльності, і управління знаннями спрямоване на виконання саме цього завдання.

Неоіндустріальна модель займає проміжне становище між двома попередніми. Разом з інноваціями, генерованими спеціалізованими департаментами з R&D або інновацій, виникають спонтанні інновації, що народжуються при виконанні поточних практичних завдань.

Цілеспрямована інноваційна стратегія зустрічається у великих сервісних компаніях. Інноваційний процес здійснюється у формі проектів, що реалізуються зазвичай тимчасовими колективами, набраними з різних підрозділів. Вони працюють суворо за правилами управління проектами, часто під жорстким керівництвом відділів маркетингу.

Підприємницький тип організації інноваційного процесу характерний для стартових компаній, які пропонують більш-менш радикальні інновації, як технологічного, так і управлінського характеру. Так само у багатьох секторах сфери послуг розвиваються невеликі, але швидкокорслі фірми, компанії, що надають онлайніві послуги тощо. Але зазвичай вони дотримуються цієї тенденції недовго і швидко перемикаються на інший тип інноваційної поведінки.

«Кустарний» (непрофесійний) тип менеджменту інновацій зустрічається в малих компаніях, які надають низькотехнологічні послуги, пов'язані з обслуговуванням матеріальних об'єктів (наприклад, клінінг або кейтеринг). Це класичні клієнтонезалежні сектори, які запозичують більшість інновацій з інших секторів (наприклад, з промисловості), хоча можуть і самі розробляти інновації у відповідь на зміни в законодавстві і попиті. Персонал і менеджери таких компаній теж можуть генерувати інновації, але зазвичай такого, що поліпшує, характеру.

Мережевий тип охоплює сукупність компаній, які діють спільно та дотримуються єдиних стандартів і процедур. У такій мережі може бути присутньою домінуюча компанія, що характерне для поширення інновацій, наприклад, в електронній комерції, від якої замовники вимагають стандартних умов торгівлі. У низці сервісних галузей, що надають послуги швидкого харчування, готельні, деякі професійні послуги, інновації поширюються через франчайзингові мережі. Виявлено, що інноваційні організації у багатьох країнах ЄС застосовують такі практики або їх комбінацію.

Нові для ринку інновації (така практика має на увазі нові для ринку продуктиві інновації, технологічні аспекти інноваційної діяльності – внутрішні і зовнішні R&D, патентування, реєстрація зразків і авторських прав).

Маркетингові інновації (практика має на увазі впровадження нових для фірми – не для ринку – інновацій і здійснення пов'язаних з ними витрат на маркетинг).

Модернізація процесів (практика має на увазі процесні інновації, купівлю машин і устаткування, інших знань, підготовку і перепідготовку кадрів). Цей чинник відображає комбінацію технологічних і нетехнологічних складових. Розширена інноваційна діяльність (практика пов'язана з нетехнологічними аспектами інноваційної діяльності).

Використання передових методів управління, вдосконалення організаційних структур, нові маркетингові стратегії. Розбіжність між національними моделями спостерігається більшою мірою відносно нових для ринку інновацій, а схожість – у рамках модернізації процесів і розширених інновацій. Так або інакше, країни в тій або іншій формі практикують нові для ринку інновації. Такий варіант пов'язаний з генерацією власних технологій, що доводить високе факторне навантаження, яке припадає на внутрішні дослідження і розробки, а також права на інтелектуальну власність.

Висновки. Значення сектора послуг полягає не лише в переважанні в структурі господарства, але і в формуванні в його галузях ключових чинників економічного зростання. Торгівля послугами є одним з найбільш динамічних секторів міжнародної торгівлі. Група інших комерційних послуг вирізняється більшою динамічністю. Питома вага інших видів ділових послуг у торгівлі комерційними послугами складає 48%.

Головними постачальниками і споживачами інших ділових послуг є країни Європи, зокрема ЄС, і США. Найшвидше зростає торгівля комп'ютерними та інформаційними послугами, страховими послугами, послугами засобів телекомунікації, іншими діловими послугами.

Розвиток світового ринку ділових інтелектуальних послуг відбувається в умовах інтенсивної конкуренції і під впливом нецінових чинників. До лідируючої групи послуг країн ЄС входять телекомунікації, кредитно-фінансові і страхові послуги, ділові послуги. У більшості країн ЄС за темпами зростання лідирують послуги у сфері маркетингу, реклами, лізингу, інженерно-будівельні й архітектурні послуги, бухгалтерські послуги, аудиторські послуги, а також нетехнічні види ділових послуг.

Ділові послуги роблять найбільший внесок до категорії інтелектуальних послуг (у середньому 11%). Середній показник частки інтелектуальних послуг у валовій доданій вартості по країнах ЄС складає 20%. У країнах ЄС відзначається висока інноваційна активність у сфері послуг. У цілому послуги інформаційного характеру (фінансові, ділові послуги) демонструють більш високий рівень інновацій. Переважання у сфері послуг інновацій, не пов'язаних з технологіями, пояснюється тим, що для сектора послуг вони носять швидше інструментальний характер.

До категорії послуг, які впливають на бізнес-середовище і потенційно можуть змінювати напрям інноваційного розвитку, належать так звані бізнес-послуги, що базуються на великому обсязі професійних знань, надання яких здійснюється за допомогою тісної взаємодії із замовниками. Зосередження уваги на перелічених видах послуг відповідає принципу, який має на увазі посилення орієнтації інноваційної політики та безпеки країн ЄС.

Список використаної літератури

1. Sheehan N.T. Why Old Tools Won't Work in the "New" Knowledge Economy / N.T. Sheehan // *The Journal of Business Strategy*. – 2005. – Vol. 26. – №4. – pp. 53–60.
2. Петровская Е.В. Рыночная стоимость интеллектуальных услуг / Е.В. Петровская, В.П. Петровский // *Креативная экономика*. – 2011. – № 8 (56). – С. 10–18.
3. Den Hertog P. Capabilities for Managing Service Innovation: Towards a Conceptual Framework / P. Den Hertog, W. van der Aa, M.W. de Jong // *Journal of Service Management*. – 2010. – Vol. 21. – № 4. – pp. 490–514.
4. Bonditti P. Foucault and the Modern International: Silences and Legacies for the Study of World Politics / P. Bonditti, D. Bigo, F. Gros. – Berlin: Springer, 2017.
5. Марченко О.С. Національна інноваційна система як інтегратор знань / О.С. Марченко, О.В. Ярмак. – Харків: ІНЖЕК, 2012. – 212 с.
6. World trade statistical review. World Trade Organization [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2018_e/wts2018_e.pdf

7. Walsh K. The Impact of Strategic Orientation on Intellectual Capital Investments in Customer Service Firms / K. Walsh, C.A. Enz, L. Canina // Journal of Service Research. – 2008. – № 10. – pp. 300–317.
8. Lovelock C. Services Marketing / Cristopher Lovelock, Jochen Wirtz. – Pearson Education, 2004. – 980 p.
9. Global Economic Prospects [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org/en/publication/global-economic-prospects>
10. International Trade Statistics Yearbook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.un-ilibrary.org/international-trade-and-finance/international-trade-statistics-yearbook-ser-g_e9aba95b-en
11. OECD Science, Technology and Industry Scoreboard 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.oecd.org/sti/scoreboard.htm>
12. The Global Information Technology Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www3.weforum.org/docs/GITR2016/WEF_GITR_Full_Report.pdf
13. Handbook of Statistics. UNCTAD [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/tdstat43_en.pdf
14. European Innovation Scoreboard [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/growth/content/european-innovation-scoreboard-2018-europe-must-deepen-its-innovation-edge_en
15. Lusch R. Service-Dominant Logic: Continuing the Evolution / R. Lusch, S. Vargo // Journal of the Academy of Marketing Science. – 2008. – № 36. – pp. 1–10.

References

1. Sheehan N.T. (2005). Why Old Tools Won't Work in the "New" Knowledge Economy, The Journal of Business Strategy, Vol. 26 (4), pp. 53-60.
2. Petrovskaya E.V., Petrovsky V.P. (2011). *Rynochnaya stoimost' intellektual'nykh uslug* [Market value of intellectual services]. Creative Economy, no. 8 (56), pp. 10-18.
3. Den Hertog P., van der Aa W., de Jong M.W. (2010). *Capabilities for Managing Service Innovation: Towards a Conceptual Framework*, Journal of Service Management, Vol. 21 (4), pp. 490-514.
4. Bonditti, P., Bigo, D., & Gros, F. (2017). Foucault and the Modern International: Silences and Legacies for the Study of World Politics. Berlin: Springer.
5. Marchenko O.S. (2012). *Natsional'na innovatsiyna systema yak intehtorator znan'* [National innovation system as a knowledge integrator]. Kharkiv, INZHEK Publ., 212 p.
6. World trade statistical review. World Trade Organization. Available at: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2018_e/wts2018_e.pdf
7. Walsh K., Enz C.A., Canina L. (2008). The Impact of Strategic Orientation on Intellectual Capital Investments in Customer Service Firms, Journal of Service Research, no. 10, pp. 300-317.
8. Lovelock C., Jochen Wirtz (2004). Services Marketing. Pearson Education. 980 p.
9. Global Economic Prospects. Available at: <http://www.worldbank.org/en/publication/global-economic-prospects>
10. International Trade Statistics Yearbook. Available at: https://www.un-ilibrary.org/international-trade-and-finance/international-trade-statistics-yearbook-ser-g_e9aba95b-en
11. OECD Science, Technology and Industry Scoreboard 2018. Available at: <https://www.oecd.org/sti/scoreboard.htm>
12. The Global Information Technology Report. Available at: https://www3.weforum.org/docs/GITR2016/WEF_GITR_Full_Report.pdf
13. Handbook of Statistics. UNCTAD. Available at: https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/tdstat43_en.pdf
14. European Innovation Scoreboard. Available at: http://ec.europa.eu/growth/content/european-innovation-scoreboard-2018-europe-must-deepen-its-innovation-edge_en

15. Lusch R. and Vargo S. (2008). Service-Dominant Logic: Continuing the Evolution, *Journal of the Academy of Marketing Science*, no. 36, pp. 1-10.

THE DEVELOPMENT OF THE GLOBAL MARKET FOR BUSINESS INTELLECTUAL SERVICES UNDER THE INFLUENCE OF ECONOMY 4.0

Viacheslav V. Makedon, Oles Honchar Dnipro National University (Ukraine).

E-mail: v_makedon@ukr.net

Volodymyr P. Valikov, Alfred Nobel University, Dnipro (Ukraine).

E-mail: valikov.v@duan.edu.ua

Hanna E. Ryabik, Ukrainian State Chemical Technology University, Dnipro (Ukraine).

E-mail: anna.ryabik@duan.edu.ua

DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-7

Key words: *economy 4.0, business intellectual services, world services, export of services, innovation policy, development of innovations.*

The features and leading trends of the development of the world market of business intellectual services in the conditions of economic deployment 4.0 are determined. Of great importance are the deep scientific and technical, structural and other changes in the sphere of services, those that increase its contribution to the development of the world economy, which create the necessary prerequisites for the development of scientific and technological progress. According to expert estimates, about 70% of the value of the total output of world production is attributable to all types of services, with the international trade in services being the most dynamically growing sector.

The peculiarities of the formation of intellectual services markets as a key factor of the world economic growth and the activity of companies for the generation, production and promotion of intellectual services are investigated. The advancements in non-technology innovation services are explained by the fact that they are rather instrumental in the services sector. The share of the services sector in the overall cost of business for innovation in almost all EU countries is 30%, but the costs of service firms for innovation are usually less than industrial ones, even by adjusting the size of companies (service enterprises on average less than industrial ones).

The kind of structure of world export of commercial services is considered, its country peculiarities and sources of formation are determined. The sectoral composition of business services is significantly complicated by the integration of close in content services, dictated by the logic of business. The regional structure of world exports of other commercial services shows the largest share of EU countries in all types of services provided, except the construction, royalties and royalties, which lead the Asian region and North America respectively.

Focusing on these types of services is in line with the principle of enhancing the orientation of EU innovation policy, improving the value chain and creating conditions for development at universities, research institutions, private companies, government agencies and the consumer environment. Let's look at the main models for maintaining innovative security in services in EU countries:

1. The classic R&D scheme, which can be found mainly in large high-tech companies.

2. Reproduction of professional decisions is most often observed in the production of intellectual services). Specialists of such companies, due to their high qualification, often develop unique client-oriented solutions. Such innovative practices can be disseminated through networks, associations and other professional communities. Many consulting companies and representatives from other sectors (such as advertising and design services) follow this model. The most important task for them is the search and adaptation of innovations created by professionals in practical work, and knowledge management is aimed at solving this task.

Одержано 7.11.2019.

ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ УПРАВЛІННЯ ФОНДООЗБРОЄНІСТЮ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ОСНОВІ ВИКОРИСТАННЯ АПАРАТУ ВИРОБНИЧИХ ФУНКЦІЙ

У статті на реальному статистичному матеріалі 1991–2019 рр. проаналізовано процеси використання основних фондів у промисловості України. На основі вивчення закономірностей поведінки темпів зростання ВВП залежно від характеру економічного розвитку дано оцінку ситуації, що склалася, і сформульовано рекомендації щодо оптимізації пропорцій в економіці на найближче майбутнє. Основним інструментом кількісного вивчення характеру виробництва сукупного продукту в будь-якій сфері діяльності є апарат виробничої функції у формі Кобба–Дугласа, тому що він дозволяє визначити вплив різних факторів на кінцевий результат.

Встановлено, що промисловість у цілому бере участь у п'яти коливальних процесах: перший у період 2001–2005 рр. з точкою рівноваги, що відповідає зростанню темпів у 120%; другий у 2005–2009 рр. – 117%; третій у 2009–2013 рр. – 115%; четвертий у 2013–2017 рр. – 110% та п'ятий у 2017–2019 рр. – 105%. Помітно, що міграція точки рівноваги свідчить про поступове уповільнення розвитку вітчизняної промисловості.

Встановлено також, що найбільш потужними є коливання обсягів виробництва промислової продукції, які так чи інакше належать до так званих 11-річних циклів, що визначають періодичність світових макроекономічних криз. Разом із тим аналіз міграції точки рівноваги коливального процесу свідчить про більш високочастотну динаміку з періодом у 3–4 роки. Це, безумовно, є проявом нелінійності коливань, до яких залучений процес промислового виробництва як на рівні держави, так і на рівні регіону.

Визначено, що коливання обсягів продукції промисловості в Україні синхронізовані з глобальними макроекономічними циклами. Можна зробити висновок про те, що національна промисловість є невід'ємною частиною світової економіки принаймні з 1998 р., коли розпочалася чергова макроекономічна криза. Але поява потужної другої гармоніки довжиною у три роки, яка відповідає короткій півхвилі одинадцятирічного циклу майже через повний період коливань, тобто до 2010–2011 рр., опосередковано свідчить про те, що остаточне приєднання до глобальних циклів відбулося після економічної кризи 2007–2009 рр.

У межах діапазону часу, який досліджувався як для Придніпровського регіону, так і для України в цілому виробництво промислової продукції відбувається за екстенсивним сценарієм. Виняток становить лише виробництво промислової продукції в Україні у 2013–2017 рр.

Внаслідок майже перманентної кризи, що охоплює вітчизняну економіку з кінця 2008 р., сформувався цікавий ефект «відкладеного попиту» на оновлення чи модернізацію засобів виробництва, коли підприємства, не володіючи достатніми для цього ресурсами, чекають часу, коли такі ресурси з'являться, щоб потім конкурувати за продукти чи промислові послуги з оновлення основних фондів, створюючи у цій сфері ситуацію квазімонопольного ринку, коли попит перевищує пропозицію. Вихід з такої ситуації полягає у відновленні оптимального співвідношення між витратами праці на розробку та впровадження нових основних фондів і загальними витратами праці з подальшим підвищенням інтенсивності праці, перш за все за рахунок зростання ефективності діяльності у цій сфері. Зростання трудовитрат у сфері промисловості почне виправдовуватися лише в міру перетину виробничою системою порога інтенсивності.

Ключові слова: виробнича функція Кобба–Дугласа, однорідність, постійна еластичність заміщення, фондоозброєність, фондовіддача, фазова траєкторія, спектральний аналіз.

На реальном статистическом материале 2001–2019 гг. проанализированы процессы использования основных фондов в промышленности Украины. Основным инструментом количественного изучения характера производства совокупного продукта в любой сфере деятельности является аппарат производственной функции в форме Кобба–Дугласа, так как он позволяет определить влияние различных факторов на конечный результат.

Установлено, что промышленность в целом принимает участие в пяти колебательных процессах: первый в периоде 2001–2005 гг. с точкой равновесия, соответствующей росту темпов в 120%; второй в 2005–2009 гг. – 117, третий в 2009÷2013 гг. – 115, четвертый в 2013÷2017 гг. – 110 и пятый в 2017÷2019 гг. – 105%.

Установлено также, что наиболее мощными являются колебания объемов производства промышленной продукции, которые относятся к 11-летним циклам, определяющим периодичность мировых макроэкономических кризисов. Анализ миграции точки равновесия колебательного процесса свидетельствует о более высокочастотной динамике с периодом в 3–4 года. Сделан вывод о том, что национальная промышленность является неотъемлемой частью мировой экономики по крайней мере с 1998 г., окончательное присоединение к глобальным циклам произошло после экономического кризиса 2007–2009 гг.

В пределах исследованного диапазона времени как для Приднепровского региона, так и для Украины в целом производство промышленной продукции идет по экстенсивному сценарию. Вследствие перманентного кризиса с конца 2008 г. сформировался интересный эффект «отложенного спроса» на обновление средств производства, когда предприятия, не обладая достаточными для этого ресурсами, ждут времени, когда такие ресурсы появятся, чтобы потом конкурировать за продукты или промышленные услуги по обновлению основных фондов, создавая в этой сфере ситуацию квазимонополии. Выход из такой ситуации заключается в восстановлении оптимального соотношения между затратами труда на разработку и внедрение новых основных фондов и общими затратами труда с последующим повышением интенсивности труда, прежде всего за счет роста эффективности деятельности в этой сфере. Рост трудовых затрат в сфере промышленности начнет оправдываться только по мере пересечения производственной системой порога интенсивности.

Ключевые слова: производственная функция Кобба–Дугласа, однородность, постоянная эластичность замещения, фондовооруженность, фондоотдача, фазовая траектория.

Вступ. На будь-якому підприємстві, у будь-якій економічній ситуації виникає необхідність управляти фондоозброєністю (або хоча б регулювати її). У період економічних трансформацій на підприємствах національної економіки практично не створювалися нові фонди, а витрати (інвестиції) було спрямовано в основному на підтримку у відносно працездатному стані матеріальної (виробничої) бази, що існувала. Зрозуміло, ця проблема вже вивчалася в значній кількості досліджень, однак її важливість для забезпечення конкурентоспроможності національної економіки в глобальній господарській системі така, що, мабуть, нові праці будуть з'являтися постійно, бо залишилися нерозв'язані проблеми, однією з яких є визначення ролі держави у процесах управління фондоозброєністю на підприємстві. Очевидно, що держава має стимулювати процеси оновлення основних фондів для запобігання ситуації, що склалася у національній економіці, та, як уже зазначалося, унеможливило досягнення її конкурентоспроможності у глобальному світі.

За командно-адміністративної економіки завдання управління основними фондами підприємства було досить спрощено – будь-які диспропорції, що виникали в результаті функціонування виробництва, ліквідувалися за рахунок перерозподілу матеріальних і фінансових ресурсів, якими одноосібно володіла соціалістична держава.

Для ринкової економіки взаємодії всередині національної виробничої системи значно ускладнюються, тому що держава втрачає можливість розподіляти невідконтрольній їй фінансові ресурси і має навчитися формувати взаємовідносини, підкріплювати діючі стратегії і регулювати політики. Тобто мова може йти тільки про формування політики в управлінні фондоозброєністю підприємств, створенні правил гри, за яких підприємства будуть зацікавлені у постійній модернізації основних фондів.

Слід зауважити, що це дослідження не ставить за мету формування розгорнутих рекомендацій щодо оптимізації промислової політики держави – таке завдання є над-

складним та потребує масштабних і системних досліджень, що, власне, вже здійснюються протягом трьох десятиліть існування незалежної України. Але, на думку автора, дуже корисним підґрунтям для цих досліджень можуть стати подальше розроблення та актуалізація інформаційного забезпечення промислової політики і механізму прийняття рішень на його основі, що може бути корисним як на рівні підприємства, так і на рівні державних органів впливу на економічний розвиток (який би формат вони не мали).

Постановка завдання дослідження. Виходячи з вищенаведеного до кола завдань цього дослідження слід віднести:

- формування об'єктивних підходів до ідентифікації характеру економічного розвитку промисловості;
- визначення (ідентифікацію) найбільш потужних зовнішніх факторів, що впливають на політику підприємства у сфері управління основними фондами;
- розроблення механізму прийняття рішень щодо політики у сфері фондоозброєності на рівні підприємства;
- урахування наслідків найбільш вірогідної політики управління фондоозброєністю підприємств на рівні держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основним інструментом кількісного вивчення характеру виробництва сукупного продукту у будь-якій сфері діяльності є апарат виробничої функції, тому що він дозволяє визначити вплив різних факторів на кінцевий результат. Однією з найпопулярніших і змістовних форм ПФ є закон Кобба–Дугласа [1], що дозволяє пов'язати обсяг виробництва валового продукту галузі з витратами основних ресурсів – праці, капіталу, а також сировинних ресурсів. Закон Кобба–Дугласа подається у вигляді степеневі функції:

$$Y = A \cdot K^\alpha L^\beta S^\gamma, \quad (1)$$

де: K – капіталовкладення;

L – витрати праці;

S – витрати сировинних ресурсів,

необхідні для виробництва валового продукту Y ;

A – так званий залишок Абрамовіца, що враховує систематичний вплив на виробництво зовнішніх факторів (таких як НТП та ін.), які не було взято до уваги при побудові трьохресурсної виробничої функції;

α, β, γ – параметри виробничої функції.

Зазвичай використовується однорідна виробнича функція, тобто $\alpha + \beta + \gamma = 1$. Відхилення суми параметрів виробничої функції від 1 свідчить про те, що під час запису цієї ПФ було опущено якийсь важливий фактор, що має значний вплив на процес виробництва сукупного продукту.

Виробнича функція Кобба–Дугласа належить до **CES-функцій з одиничною еластичністю заміщення**. Постійність еластичності заміщення (від англ. – *constant elasticity of substitution*, CES) означає, що еластичність пропорції аргументів функції по відношенню до пропорції їх граничних продуктів буде незмінною при будь-яких значеннях аргументів [2].

Ідентифікація найбільш суттєвих факторів, що впливають на характер економічного розвитку промисловості. Зрозуміло, що на характер економічного розвитку промисловості і, відповідно, на політику підприємства у галузі фондоозброєності впливають численні зовнішні й навіть внутрішні фактори, що діють з середини підприємств, які функціонують у галузі, але виходячи із завдань цього дослідження слід обмежитися найбільш потужними зовнішніми факторами. На думку автора, до них наперед належать економічні цикли і кризи та трансформаційні процеси.

Для аналізу впливу цих факторів та, відповідно для розробки теоретичних засад політики підприємства у галузі фондоозброєності перш за все слід провести аналіз динаміки виробництва валового продукту в регіоні та країні у цілому. На рис. 1 наведено зведені дані, що стосуються промислового виробництва за два досить несхожі періоди – 1990–1997 рр. (коли в Україні відбувалися потужні трансформаційні процеси)

та 2010–2019 рр. (що охоплює етап виходу з глобальної фінансово-економічної кризи та політичну й економічну кризу після революції гідності), виражені в порівнянних грошових одиницях – гривнях на 01.09.1996 р. дані для розрахунків взято з офіційного сайту Державної служби статистики України [3, 4].

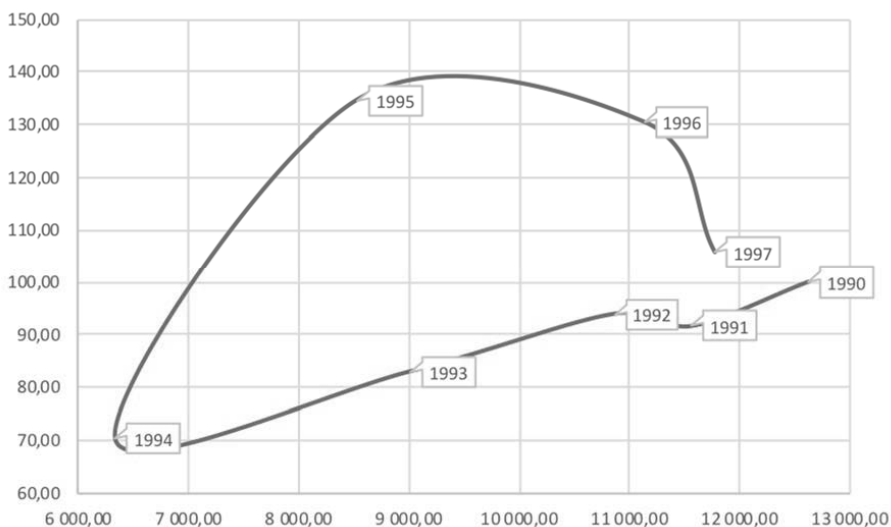
Зазначені дані подано у вигляді фазових траєкторій, що будуються у координатах «абсолютне значення показника – індекс його прирощення». На основі аналізу особливостей фазової траєкторії можна зробити висновок про стійкість системи. Видно, що для обох випадків фазові траєкторії мають вигляд замкненої або напівзамкненої кривої. З погляду теорії динаміки складних систем така форма фазової траєкторії означає, що система перебуває у стані стійких коливань з центром, що відповідає фокусу кривої. За визначенням фокусом кривої є точка F , що лежить у площині кривої і така, що відношення відстані від неї до будь-якої точки кривої і F_k – відстані до заданої прямої (директриси) дорівнює постійному числу (ексцентриситету). Зрозуміло, що положення фокусу може бути визначено аналітично тільки для аналітичної кривої, відповідно до його математичного визначення, у той самий час фокус кривої, що задана табличною формою (як у випадку фазової траєкторії зміни обсягу промислової продукції) може бути визначено тільки чисельно. Після визначення фокусів для різних фрагментів фазової траєкторії промислової продукції Придніпровського регіону за 1990–1997 рр. та 2010–2019 рр. слід звернути увагу на такі головні тренди:

1) виробництво промислової продукції протягом усього періоду 1990–1997 рр. належить до одного макроколивального процесу з точкою рівновагі, що відповідає зростанню темпів у 106%;

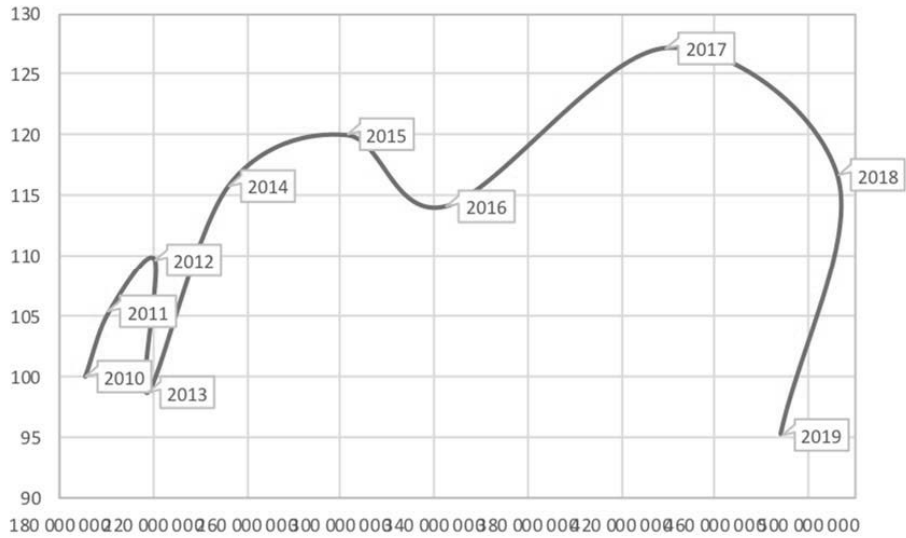
2) розвиток виробництва промислової продукції у регіоні в 2010–2019 рр. включає щонайменше три коливальні процеси – один у 2010–2013 рр. з точкою рівновагі у 102%, другий у 2013–2016 рр. з точкою рівновагі у 105% та третій – у 2016–2019 з точкою рівновагі у 113%;

3) реальні характеристики динамічного процесу у 2010–2013 рр. можуть бути дещо іншими, якщо врахувати, що цей період є лише фрагментом більш тривалого коливального процесу;

4) не виключено, що у 2020 р. динамічні властивості процесу розвитку виробництва промислової продукції у регіоні зміняться.

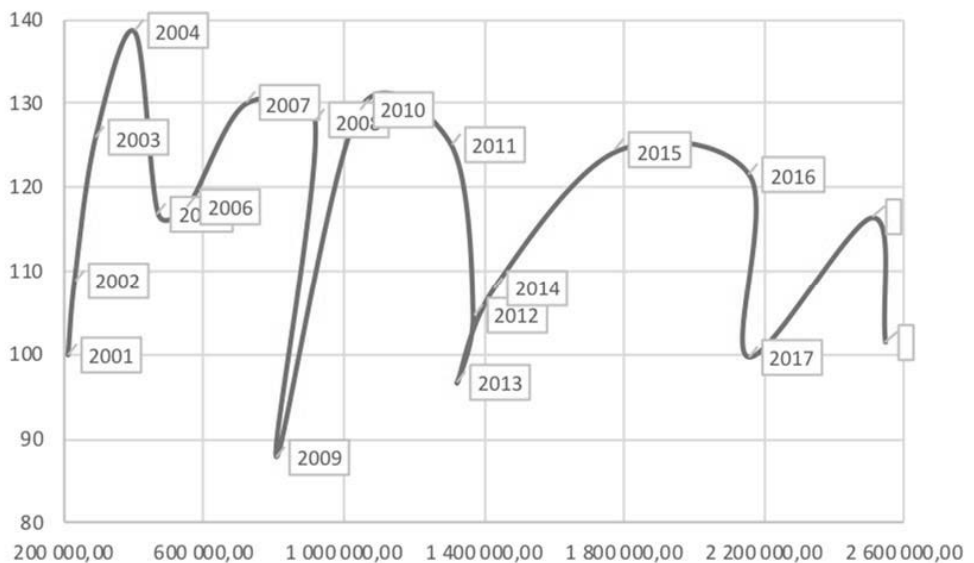
а)

б)

Рис. 1. Фазова траєкторія обсягів валової продукції промисловості у Дніпропетровській області: а) за 1990–1997 рр.; б) за 2010–2019 рр.

Докладне пояснення виділених тенденцій лежить за межами цього дослідження, однак вони, безсумнівно, будуть піддані інтерпретації при вивченні особливості управління фондоозброєністю промислових підприємств на основі використання апарату виробничих функцій.

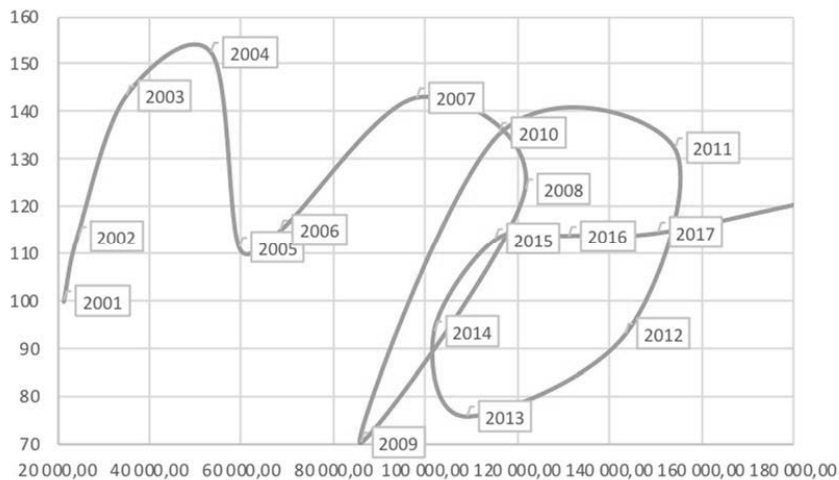

Рис. 2. Фазова траєкторія обсягів валової продукції а) промисловості б) машинобудування по Україні за період 2001–2019 рр.

Интерес також становлять фазові траєкторії для промисловості в цілому та машинобудування по Україні за період 2001–2019 рр. (рис. 2). Видно, що промисловість у цілому бере участь у п'яти коливальних процесах: перший у період 2001–2005 рр. з точкою рівноваги, що відповідає зростанню темпів у 120%; другий у 2005–2009 рр. – 117; третій у 2009–2013 рр. – 115; четвертий у 2013–2017 рр. – 110 та п'ятий у 2017–2019 рр. – 105%. Помітно, що міграція точки рівноваги свідчить про поступове уповільнення розвитку вітчизняної промисловості. У той же час машинобудування характеризується більш оптимістичними динамічними характеристиками, тому що точки рівноваги коливань цієї галузі є вищими за промисловість у цілому на всьому діапазоні часу, за який було набрано статистичну інформацію – перший період 2001–2005 рр. має точку рівноваги, що відповідає зростанню темпів у 135%; другий у 2005–2009 рр. – 127, третій у 2009–2019 рр. – 109%. Видно, що періодизація коливань у машинобудуванні дещо відрізняється від промисловості в цілому, що може бути пояснено особливостями машинобудування, яке прагне працювати переважно на експорт. Також помітно, що політична та економічна криза 2014 р. не привела до змін параметрів коливального руху у машинобудуванні – і в теперішній час ця галузь перебуває на певній фазі динамічного процесу, що має початок у 2009 р.

Досить цікавим та важливим є фазо-частотний аналіз коливальної структури, що утворилася у промисловості на рівні країни та регіону протягом розглянутих періодів. Для встановлення цієї структури необхідно скористатися аналізом Фур'є, що найпростіше зробити за допомогою пакету MATLAB. Після спектрального аналізу було встановлено такі параметри коливального руху (табл. 1).

Таблиця 1

Параметри макроколивань для промисловості України (2001–2019 рр.) та Придніпровського регіону (1990–1997 рр. і 2010–2019 рр.)

Україна в цілому				Придніпровський регіон			
Період, рр.	1-ша гармоніка	2-га гармоніка	3-тя гармоніка	Період, рр.	1-ша гармоніка	2-га гармоніка	3-тя гармоніка
2001–2019	12	3	6	1990–1997	8	4	0
	-0,8460	5,8099	2,0103		0,0077	2,9165	0
				2010–2019	10	5	3
					1,5906	2,3728	2,8526

Джерело: розраховано автором.

Видно, що найбільш потужними є коливання, що так чи інакше належать до так званих 11-річних циклів, що визначають періодичність світових макроекономічних криз. Разом із тим аналіз міграції точки рівноваги коливального процесу свідчить про більш високочастотну динаміку з періодом у 3–4 роки. Це, безумовно, є проявом нелінійності коливань, до яких залучений процес промислового виробництва як на рівні держави, так і на рівні регіону. Додаткові частоти відображаються у молодших гармоніках коливань.

Проаналізуємо також зсув фаз, що відповідає різних гармонікам коливань. Почнемо з промисловості на загальнонаціональному рівні. Зсув першої гармоніки вліво приблизно на $-\frac{\pi}{4}$, тобто на одну восьму періоду 11-річного циклу однозначно вказує на той факт, що коливання обсягів продукції промисловості в Україні є синхронізованими з глобальними макроекономічними циклами. Тобто можна зробити висновок про те, що національна промисловість є невід'ємною часткою світової економіки принаймні з 1998 р., коли розпочалася чергова макроекономічна криза. Але поява потужної другої гармоніки у три роки, яка відповідає короткій півхвилі 11-річного циклу майже через повний період коливань, тобто до 2010–2011 р., опосередковано свідчить про те, що остаточне приєднання до глобальних циклів відбулося після економічної кризи 2007–2009 рр. Слід також зауважити, що можливим поясненням цієї особливості можуть бути кон'юнктурні хвилі – продукція вітчизняної промисловості стала більш конкурентоспроможною на світовому ринку внаслідок суттєвого зниження курсу національної грошової одиниці.

Спектр коливань промислового виробництва на рівні регіону в 1990–1997 рр. відчуває переважний вплив трансформаційного процесу – коливальний цикл, що відповідає найбільшій амплітуді, розпочинається майже з початку періоду (зсув фаз відсутній). Друга гармоніка з'являється на півперіоді коливань (π), третя відсутня, тобто розвиток коливального процесу ще попереду.

Дуже цікавою є коливальна структура промислового виробництва регіону у 2010–2019 рр.. Спектральний аналіз свідчить про те, що приєднання до інтенсивного руху глобальної економіки відбулося за чверть періоду коливань від початку ($\frac{\pi}{2}$), тобто у 2013–2014 рр., а півхвиля розпочалася у 2017 р. Мабуть, це наслідок регіонального розподілу промислової продукції у межах України.

На жаль, подальший аналіз коливальних явищ у національному господарстві перебуває поза межами цього дослідження.

Даних, що містяться у статистичних джерелах [3, 4], достатньо для розрахунку параметрів двохресурсних виробничих функцій для Придніпровського регіону за періоди 1990–1997 рр. і 2010–2019 рр., а також для України в цілому за період 2001–2019 рр. Ураховуючи той факт, що промисловість як регіону, так і країни в цілому перебуває у складному коливальному русі, було розраховано не тільки параметри ВФ за весь досліджуваний період, але й параметри ВФ, що відповідають окремим хвилям макроколивань для вивчення можливого впливу цього надпотужного зовнішнього фактора на сценарій розвитку промисловості і, відповідно, – політику підприємств у галузі управління основними фондами.

При розрахуванні ВФ застосовується стандартний метод найменших квадратів у логарифмічному просторі, причому вихідні економічні дані зазвичай піддаються попередньому статистичному згладжуванню, що дозволяє виключити автокореляції та випадкові помилки спостереження. У результаті було визначено такі параметри виробничої функції (табл. 2).

Видно, що у межах діапазону часу, який досліджувався як для Придніпровського регіону, так і для України в цілому виробництво промислової продукції йде за екстенсивним сценарієм, тобто $a > b$. Виняток становить лише виробництво промислової продукції в Україні у 2013–2017 рр., коли, схоже, промислову продукцію було виготовлено майже виключно за рахунок праці, тоді як вкладення до основних фондів не зробили помітного впливу. Але цей період є винятком у всіх можливих змістах – на цьому пе-

ріоді позначилася політична і економічна криза, коли заробітна плата зростала у намаганні компенсувати стрибок цін та курсу валют, а капіталовкладень до основних фондів майже не було. Ще одним досить цікавим періодом є 2009–2013 рр., коли $a \sim b$. Слід зауважити, що це теж досить суперечливий період тому, що саме сюди потрапляють роки фінансово-економічної кризи. Очевидно, що за цей період капіталовкладення до основних фондів зменшувалися на тлі збільшення рівня заробітної плати у національній грошовій одиниці, що і дає ілюзію інтенсивного сценарію розвитку промисловості.

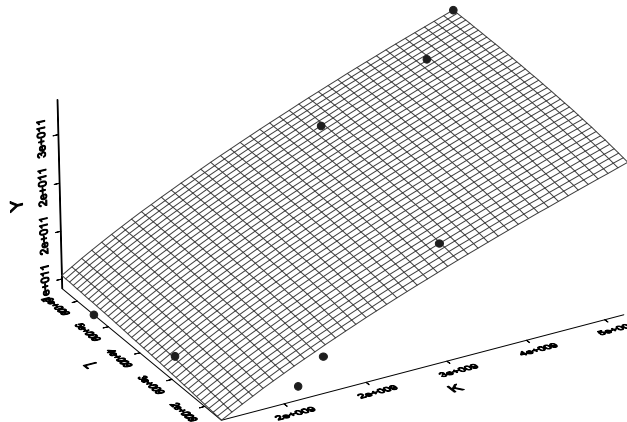
Таблиця 2

**Параметри виробничої функції для промисловості України (2001–2019 рр.)
та Придніпровського регіону (1990–1997 рр. і 2010–2019 рр.)**

Україна в цілому				Придніпровський регіон			
Період, рр.	A	a	b	Період, рр.	A	a	b
2004–2018	0,326	0,843	0,317	1990–1997	3,091	0,628	0,132
2005–2009	2,027	1,160	-0,335	2010–2019	3,422	0,438	0,348
2009–2013	2,395	0,514	0,505	2013–2019	4,750	0,893	0,232
2013–2017	4,971	0,055	0,823				

Джерело: розраховано автором.

Поверхню цієї ВФ для вітчизняної промисловості для всього досліджуваного періоду 2004–2018 рр. зображено на рис. 3, куди також нанесено точки, відповідні реальним спостереженням (Y, K, L) за 2009–2018 рр. Видно, що для побудованої виробничої функції $a + b > 1$. Ця неоднорідність функції пояснюється виключенням з розгляду ресурсовитрат, для яких відсутні статистичні дані, що можуть бути інтерпретовані у вимірах виробничих функцій. Для оцінки ступеня впливу обліку додаткових змінних на параметри ВФ було проведено спеціальний розрахунок однопараметричної виробничої функції, що включає тільки капіталовкладення з підготовкою даних за тією ж процедурою, що й для двопараметричної. Зазначена функція для Придніпровського регіону дала такі значення: $A=24.06$; $a=0.658$. Як видно, відмінності в параметрі a досить незначні, тоді як відкидання L суттєво позначилося на зміні A . Відзначимо, що кореляція між Y та K становить для всіх розглянутих випадків $r_{Y,K}=0.9$, тоді як кореляція між Y та L , $r_{Y,L}=0.6$. Отже, використання саме двопараметричної функції Кобба–Дугласа, що потрібна нам для аналізу питань, пов'язаних з фондоозброєністю та ігнорування впливу матеріальних ресурсів, не може принципово вплинути на характер одержуваних висновків.

Рис. 3. Поверхня виробничої функції для промисловості на загальнонаціональному рівні за 2004–2018 рр.

Аналіз характеру економічного розвитку. Отже, виробнича функція для промисловості України в цілому та для Придніпровського регіону незалежно від числа охоплених ресурсів свідчить про екстенсивний характер розвитку. Дійсно, якщо $a > b$, то це означає, що приріст промислової продукції, як у регіоні, так і в країні в цілому більш помітно відгукується на капіталовкладення до основних фондів, ніж на трудові ресурси. Неврахування сировинних ресурсів у виробничій функції не змінює картину, тоді як у кінцевому рахунку сировинні ресурси можуть розглядатися як капіталовкладення, тобто реальний ступінь екстенсивності трьохресурсної функції буде вищим, ніж двохресурсної. Цікаво відзначити, що трьохресурсна виробнича функція побудована для СРСР на період з 1956 по 1982 рр. [5] дає значення $a = 0,542$, тобто на межі області інтенсивного розвитку, тоді як $g = 0,32$ однозначно свідчить про екстенсивний сценарій розвитку економіки, що реально мав місце протягом усього цього періоду. Поза всяким сумнівом, пріоритети в перерозподілі між інвестиціями до фізичного або до людського капіталу (політика у сфері основних фондів), які у кінцевому рахунку визначають характер розвитку економіки, є наслідком впливу макроекономічних факторів, таких як цикли та кризи, але також формуються завдяки конкуренції на ринку.

Вплив конкуренції та «відкладеного попиту». При побудові моделі такого впливу необхідно враховувати недосконалість конкуренції у певній сфері, тобто монополізм серед постачальників відповідних продуктів (обладнання), що може виникнути у певних сферах промисловості, а також своєрідний ефект «відкладеного попиту», коли підприємства під час кризи не в змозі модернізувати виробничі потужності і змушені чекати більш сприятливого моменту. Під час аналізу фазових траєкторій (та опосередковано – при вивченні коливальних структур) уже було отримано непряме свідчення прояву такого ефекту, коли під час кризового етапу розвитку промисловість виходила майже на інтенсивний сценарій, скорочуючи інвестиції до основних фондів, утримуючись від модернізації, але відразу після завершення таких етапів реалізовувала цей попит, і коефіцієнт a різко збільшувався (табл. 2).

Припустимо, що обладнання виробляється у межах України або у межах України надаються промислові послуги щодо його поліпшення. Зрозуміло, що така гіпотеза є певним спрощенням ситуації, але враховуючи той факт, що досить часто вітчизняні промислові підприємства вдаються саме до модернізації виробничого обладнання, що здійснюється українськими підприємствами, прийняте припущення є досить виправданим. Згідно з ним однорідна виробнича функція, що описує виготовлення різних продуктів/послуг x_j ($j=1, \dots, N$; N – число продуктів або послуг компаній-конкурентів, доступних у певній галузі одночасно), виглядає таким чином [6]:

$$Y = A \cdot L^\alpha \cdot \sum_{j=1}^N (x_j)^{1-\alpha}. \quad (2)$$

Якщо виробники продукції вступають в конкуренцію, то це означає, що вони прагнуть максимізувати свій прибуток відповідно до умови:

$$R_j = \frac{\partial Y}{\partial x_j} = A \cdot (1 - \alpha) \cdot L^\alpha \cdot (x_j)^{-\alpha}, \quad (3)$$

тому x_j , потреба у капіталовкладеннях для виробництва j -го продукту галузі виражається у такому вигляді:

$$x_j = L \cdot \left[\frac{A \cdot (1 - \alpha)}{R_j} \right]^{\frac{1}{\alpha}}, \quad (4)$$

де: R_j – виплати за користування капіталом, що пішли на виробництво продукту j .

При монополізмі у виробництві продукту/наданні послуги, який досить часто виникає серед вітчизняних компаній, що зайняті у сфері виробництва засобів виробництва, вираз для R_j можна записати у значно спрощеному вигляді [7]:

$$R_j = \frac{r\eta}{1-\alpha}, \quad (5)$$

де: r – облікова ставка (банківський відсоток) за капітал;
 h – «дефект» однорідності ВФ $\frac{1}{1-\alpha}$.

Видно, що при монополізмі у виробництві R є постійною величиною для всіх продуктів. Тому вираз (4) можна переписати у вигляді:

$$x_j = x = L \cdot \left[\frac{A \cdot (1-\alpha)^2}{r\eta} \right]^{\frac{1}{\alpha}}. \quad (6)$$

Крім того, користуючись постійністю R можна записати умову нульових доходів у виробництві і розробленні продуктів за відсутності конкуренції:

$$\beta = x \cdot \left(\frac{R}{r} - \eta \right) = \frac{x\eta\alpha}{1-\alpha}, \quad (7)$$

де було використано відношення $\frac{R}{r}$, що задається виразом (5), а b – обсяг капіталовкладень у розроблення нових продуктів або оновлення існуючих.

Комбінуючи рівняння (6) і (7), можна позбутися x та отримати вираз для мінімальної процентної ставки r , що компенсує неприбуткову роботу в певній сфері промисловості:

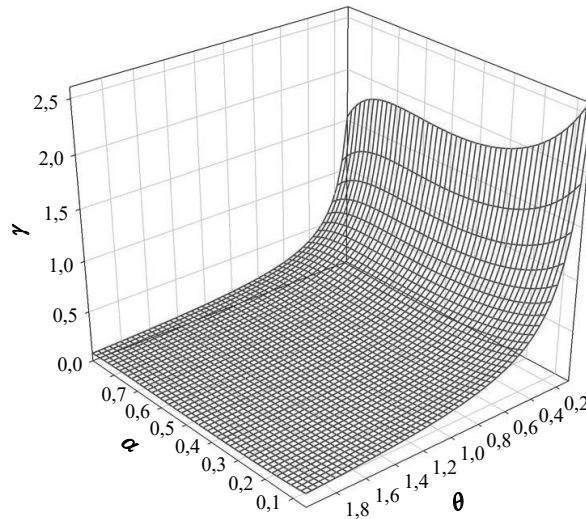
$$r = \frac{A(1-\alpha)(1-\alpha)^{1-\alpha}}{\eta^{1-\alpha}} \alpha^\alpha \left(\frac{\beta}{L} \right)^{-\alpha} = \frac{\partial Y}{\partial x_j} \cdot \frac{1-\alpha}{\eta} = \frac{\partial Y}{\partial x_j} \cdot \frac{R}{r}. \quad (8)$$

Умова оптимізації функції корисності модернізації основних фондів для окремого підприємства полягає в зрівнянні темпів поліпшення фінансових результатів (виручки від збуту продукції) з процентною ставкою: $r = \theta \gamma$ [8], де: γ – темп зростання доходів, q – еластичність відкладеного попиту на основні фонди. Користуючись цією умовою і виразом (8), можна отримати математичну модель, яка пов'язує зростання доходів, характер розвитку економіки і ступінь недосконалості ринку:

$$\gamma = \frac{1}{\theta} \frac{A(1-\alpha)(1-\alpha)^{1-\alpha}}{\eta^{1-\alpha}} \alpha^\alpha \left(\frac{\beta}{L} \right)^{-\alpha}. \quad (9)$$

Статистичних даних, оброблених у ході побудування ВФ для промисловості регіону та країни у цілому, достатньо для розрахування параметрів моделі (9). Еластичність «відкладеного попиту» можна оцінити, спираючись на розраховані параметри ВФ для різних етапів розвитку національної економіки або економіки регіону, що наведено в табл. 2.

Найбільший інтерес становить вплив еластичності відкладеного попиту на основні фонди q і відсоток перевищення капіталовкладень на розроблення нових засобів виробництва або вдосконалення існуючих над загальними витратами праці (вартістю трудових ресурсів) $Z = \beta/L$ на темп зростання доходів у промисловості, який оцінюється при зміні α у діапазоні, що було визначено під час розрахування параметрів виробничої функції на загальнонаціональному та регіональному рівнях.

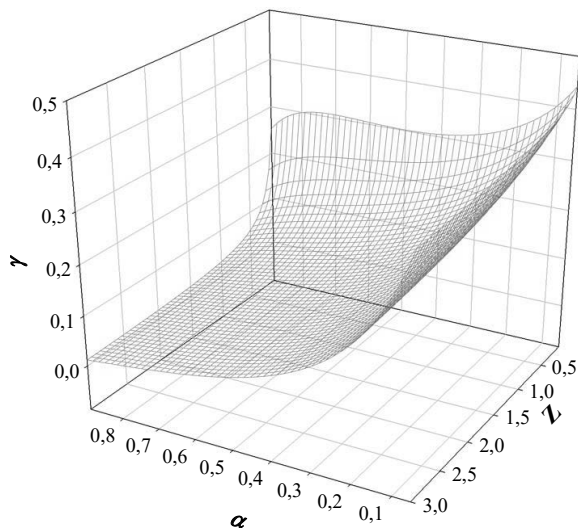
Рис. 4. Залежність темпів зростання прибутку у промисловості від еластичності відкладеного попиту на модернізацію основних фондів та ступеня інтенсивності розвитку економіки (побудовано на основі розрахунків ВФ для промисловості на загальнонаціональному рівні у 2004–2018 рр.)

У разі, коли $\theta < 1$, маємо справу з проявом ринкових механізмів, тобто зростання попиту завжди нижче зростання пропозиції, чим менше θ , тим ефективніше мають працювати ринкові механізми в обраній сфері бізнесу. У разі $\theta = 1$ має місце монополізм, і зростання попиту випереджає зростання пропозиції. У такому випадку виробник основних фондів може диктувати свої умови промислового споживачеві, і в умовах дефіциту фінансових ресурсів не всі споживачі у змозі задовольнити свій попит, що, у свою чергу, призводить до стримування зростання доходів. На рис. 4 зображено поверхню, яка характеризує спільний вплив еластичності відкладеного попиту і величини a із закону Кобба–Дугласа. Видно, що підвищення конкуренції у сфері виробництва основних фондів, тобто падіння θ призводить до суттєвого зростання доходів. Це пояснюється перш за все тим, що еластичність відкладеного попиту носить компенсаційний характер – тобто можливість вибору на ринку засобів виробництва призводить не тільки до підвищення загальної виручки промислових підприємств, але й піднімає їх ефективність, яка, у свою чергу, ще більше впливає на доходи і, отже, на можливість переходу до інтенсивного сценарію розвитку. Тому очевидно, що у міру зростання величини a , тобто підвищення ступеня екстенсивності розвитку економіки, темпи зростання виручки значно знижуються – навіть більшою мірою, ніж під впливом монополізму та диктату виробника. Більш того (рис. 4), чим ефективніше працюють ринкові механізми у сфері виробництва засобів виробництва або надання промислових послуг у цій сфері, тим значніший вплив характеру розвитку економіки на загальні темпи зростання фінансових результатів. Цей факт можна пояснити тим, що у сфері виробництва засобів виробництва зайнято меншу частину від загальної кількості працівників промисловості, більш того, у міру впровадження конкурентних відносин у цій сфері інтенсивність праці в ній збільшується і, отже, відбувається вивільнення трудових ресурсів, що можуть вільно перерозподілятися. Тому що у моделі (9) використано перехід, який максимізує функцію корисності основних фондів для окремого промислового підприємства, можна вважати, що перерозподіл відбувається в більш прибутковій сфері діяльності. При загальному зростанні інтенсивності економіки таких сфер має ставати

все більше, отже, промисловість досягає певного оптимального обсягу, відкриваючи додаткові резерви для зростання доходів (різке зростання доходів при малих значеннях a). Враховуючи дані табл. 2, слід зазначити, що і національна економіка, і економіка регіону перебувають на «зовнішній» стороні у лівому кутку поверхні $\gamma(\theta, \alpha)$, тобто в області з малою конкуренцією у сфері виробництва засобів виробництва та істотно екстенсивним характером економічного розвитку.

Для повноти аналізу ступеня впливу монополізму та інтенсивності розвитку економіки на процеси у виробництві засобів виробництва та економічне зростання слід розглянути взаємозв'язок відношення затрат на розроблення нових видів обладнання до загальних витрат праці у цій сфері і сценарію розвитку економіки. На рис. 5 подано такий взаємозв'язок у вигляді поверхні $\theta(Z, a)$. Видно, що підвищення витрат праці на розроблення нових засобів виробництва веде до зростання доходів у промисловості, причому підвищення результативності праці (ступінь інтенсивності a) прискорює зазначене зростання. Зростання трудових ресурсів у моделі (9) призводить до того, що на забезпечення фіксованих витрат праці, пов'язаних з підвищенням якості або розробкою нових засобів виробництва необхідно відволікати все меншу частку сумарних трудових ресурсів, що зайняті у промисловості. Підвищення віддачі від зазначених трудових ресурсів також призводить до збільшення доходів, причому, як показує рис. 5, навіть більшою мірою, ніж падіння питомих витрат на виробництво засобів виробництва. Слід зазначити, що за монопольного характеру виробництва у цій сфері ($\theta \rightarrow 1$), зростання доходів за рахунок збільшення ефективності використання трудових ресурсів пригнічується. Вочевидь, це пов'язано з тим, що незадоволений попит, який виникає при монополізмі, природному або штучному, обмежує можливості оптимального використання основних фондів.

Рис. 5. Взаємозв'язок відношення затрат на розроблення нових видів обладнання до загальних витрат праці у цій сфері і сценарію розвитку економіки (побудовано на основі розрахунків ВФ для промисловості на загальнонаціональному рівні у 2004–2018 рр.)

Традиційно у Придніпровському регіоні велика частина сукупного продукту припадає на промисловість. Результати розрахунків, які наведено в табл. 2, свідчать про те, що сценарій розвитку у промисловості все ще є істотно екстенсивним. Більше того, досить помітне (4,8%) вивільнення працівників протягом кризового періоду 2015–2018 рр., зниження рівня реальних доходів працевлаштованих у цій сфері призводить до зни-

ження відношення $z = \beta / j$, тобто частка трудових ресурсів, що беруть участь у розробленні нових засобів виробництва або модернізації старих, дуже мала. Тому зараз економіка регіону перебуває на самому початку шляху до цивілізованого балансу між затратами праці та результатами на ринку основних засобів. Цей висновок будується на гіпотезі про те, що в розвитку цього сектора інтенсивні тенденції мають проявитися швидше, ніж у цілому по національній економіці, пропорції якої найімовірніше будуть змінюватися вкрай повільно. Останнє зауваження не перебуває в протиріччі з висновком про часткове послаблення конкуренції на шляху до цивілізованої структури у сфері розробки та виробництва основних фондів, тому що в обох випадках аномальна поведінка проявляється в області низької інтенсивності економіки.

Заключні зауваження. Таким чином, попередній аналіз впливу ринкового характеру створення нових або модернізації існуючих виробничих фондів і відповідних промислових послуг на темпи зростання доходів дозволив встановити основні тенденції, що реалізуються на сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки, якому властиві зміни ступеня інтенсивності і перерозподіл пропорцій у сфері виробництва. Досягнення максимальної ефективності використання основних фондів у промисловості можливе тільки у разі зростання інтенсивності всієї виробничої системи. Тому при організації оптимального управління політикою підприємств у галузі основних фондів слід забезпечити пріоритетну інноваційну діяльність у сфері виробництва основних засобів. Для погодження названого принципу як на рівні регіону так і на загальнонаціональному рівні з діяльністю підприємств у напрямі технічного переозброєння та модернізації існуючого обладнання слід провести спеціальні дослідження, що враховують імпорту обладнання, які дозволять кількісно обирати оптимальні траєкторії розвитку виробництва засобів виробництва у широкому діапазоні зміни основних економічних показників вітчизняної виробничої системи.

Висновки. Крім вищезазначеного, підбиваючи підсумки аналізу особливостей управління фондоозброєністю промислових підприємств на основі використання апарату виробничих функцій можна зробити такі конкретні висновки:

1) протягом усього досліджуваного періоду часу з 1990 по 2019 рр. у розвитку промисловості України спостерігаються складні нелінійні коливальні рухи зі зміною головної частоти, фази та точки рівноваги. Аналіз особливостей цих коливальних рухів дозволяє зробити висновок про те, що вітчизняна промисловість повністю долучилася до глобальних макроекономічних рухів, починаючи з фінансово-економічної кризи 2007–2009 рр.;

2) разом із тим проведені розрахунки свідчать про переважно екстенсивний характер розвитку промисловості, більш того, досягнутий рівень інтенсивності розвитку економіки не дозволяє розраховувати на швидке і принципове поліпшення сценарію розвитку в промисловості як на регіональному, так й на загальнодержавному рівні;

3) внаслідок майже перманентної кризи, що охоплює вітчизняну економіку з кінця 2008 р. сформувався цікавий ефект «відкладеного попиту» на оновлення чи модернізацію засобів виробництва, коли підприємства, не володіючи достатніми для цього ресурсами, чекають часу, коли такі ресурси з'являться, щоб потім конкурувати за продукти чи промислові послуги щодо оновлення основних фондів, створюючи у цій сфері ситуацію квазімонопольного ринку, коли попит перевищує пропозицію;

4) вихід з такої ситуації полягає у відновленні оптимального співвідношення між витратами праці на розроблення та впровадження нових основних фондів і загальними витратами праці з подальшим підвищенням інтенсивності праці перш за все за рахунок зростання ефективності діяльності у цій сфері. Зростання трудовитрат у сфері промисловості почне виправдовуватися лише в міру перетину виробничою системою порога інтенсивності ($a=0,5$);

5) до напрямів подальших досліджень, безумовно, треба віднести більш глибокий аналіз нелінійної коливальної структури вітчизняної економіки з урахуванням кон'юнктурних взаємозв'язків як на загальнонаціональному, так і на глобальному рівнях.

Список використаної літератури

1. Douglas P. The Cobb-Douglas Production Function Once Again: Its History, Its Testing, and Some New Empirical Values. / P. Douglas // *Journal Of Political Economy*. – 1976. – 84(5). – P. 903–915. doi: 10.1086/260489
2. Özçam, A., & Özçam D. S. Three Paradoxes with The Cobb-Douglas Production Function. / A. Özçam & D.C. Özçam // *European Journal of Business and Management*. – 2019. – doi: 10.7176/ejbm/11-1-12
3. Статистична інформація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/oper_new.html (дата звернення 15 листопада 2019 р.).
4. Промисловість [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/prom.htm (дата звернення 15 листопада 2019 р.).
5. Ершов Э.Б., Садыков И.С. Исследование взаимозаменяемости ресурсов и их динамической пропорциональности в отраслях промышленности СССР. / Э.Б. Ершов, И.С. Садыков // *Экономика и математические методы*. – 1985. – XXII(3). – С. 426–440.
6. Barro, R. & Sala-I-Martin, X. Public Finance in Models of Economic Growth. / R. Barro, X. Sala-I-Martin // *The Review Of Economic Studies*. – 1992. – 59(4). – 645. doi: 10.2307/2297991
7. Павлова Н. Исследование открытой динамической модели Леонтьева с непрерывным временем как линейной динамической системы с управлением / Н. Павлова // *Дифференциальные Уравнения*. – 2019. – 55(1). – С. 111–116. doi: 10.1134/s0374064119010114
8. Varian, H. *Microeconomic analysis* / H. Varian, 9th ed. – New Delhi [etc.]: Viva Books, 2017.

References

1. Douglas, P. (1976). The Cobb-Douglas Production Function Once Again: Its History, Its Testing, and Some New Empirical Values. *Journal Of Political Economy*, 84(5), 903-915. doi: 10.1086/260489
2. Özçam, A., & Özçam D. S. (2019). Three Paradoxes with The Cobb-Douglas Production Function. (2019). *European Journal of Business and Management*. doi: 10.7176/ejbm/11-1-12
3. *Staty`sty`chna informaciya* [Statistical information]. (2019). Retrieved 15 November 2019, from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/oper_new.html
4. *Promy`slovist`* [Industry]. (2019). Retrieved 15 November 2019, from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/prom.htm
5. Ershov E`B. & Sady`kov I`S. (1985) *Issledovanie vzaimozamenyaemosti resursov i ikh dinamicheskoy proporcional`nosti v otraslyakh promy`shlennosti SSSR* [The study of the interchangeability of resources and their dynamic proportionality in the industries of the USSR], *E`konomika i matematicheskie metody`* [Economics and mathematical methods], XXII (3), 426-440.
6. Barro, R., & Sala-I-Martin, X. (1992). Public Finance in Models of Economic Growth. *The Review Of Economic Studies*, 59(4), 645. doi: 10.2307/2297991
7. Pavlova, N. (2019). *Issledovanie otkry`toj dinamicheskoy modeli Leont`eva s neprery`vny`m vremenem kak linejnoy dinamicheskoy sistemy` s upravleniem* [The study of Leontief open dynamic model with continuous time as a linear dynamic system with the control], *Differenczial`ny`e Uravneniya* [Differential Equations], 55(1), 111-116. doi: 10.1134/s0374064119010114
8. Varian, H. (2017). *Microeconomic analysis* (9th ed.). New Delhi [etc.]: Viva Books.

POLICY MANAGEMENT FORMATION OF INDUSTRIAL ENTERPRISES FUNDAMENTALS ON THE BASIS OF USE OF PRODUCTION FUNCTIONS

Volodymyr E. Momot, Alfred Nobel University, Dnipro (Ukraine).

E-mail: vmomot@duan.edu.ua

DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-8

Key words: *Cobb-Douglas production function, uniformity, constant substitution elasticity, capital-labor ratio, capital productivity, phase trajectory.*

The real statistical material 1991 – 2019 analyzes the processes of using fixed assets in the industry of Ukraine. On the basis of studying the patterns of behavior of GDP growth rates, depending on the nature of economic development, an assessment of the current situation has been made and recommendations for optimizing proportions in the economy for the near future are formulated. The main tool for quantitative study of the nature of production of the aggregate product in any field of activity is the apparatus of production function in the form of Cobb-Douglas because it allows you to determine the impact of various factors on the end result.

It is established that the industry as a whole participates in five oscillatory processes: the first in the period 2001–2005 with an equilibrium point corresponding to a growth rate of 120%; second in 2005–2009 – 117%, third in 2009–2013 – 115%, fourth in 2013–2017 – 110% and fifth in 2017–2019 – 105%. It is noticeable that the migration of the equilibrium point indicates a gradual slowdown in the development of domestic industry.

It is also established that the most powerful are the fluctuations in the volume of industrial production, which in one way or another refers to the so-called. eleven-year cycles that determine the frequency of global macroeconomic crises. At the same time, the analysis of the migration of the equilibrium point of the oscillation process shows a higher frequency dynamic with a period of 3-4 years. This is certainly a manifestation of the nonlinearity of the fluctuations involved in the process of industrial production at both national and regional levels.

It is determined that the fluctuations in industrial output in Ukraine are synchronized with the global macroeconomic cycles. It can be concluded that national industry has been an integral part of the world economy since at least 1998, when the next macroeconomic crisis began. But the emergence of a powerful second harmonic, three years in length, which corresponds to a short half-wave of an eleven-year cycle, almost across a full period of fluctuations, ie by 2010–2011, indirectly indicates that definitive adherence to global cycles occurred after the 2007–2009 economic crisis.

Within the time range studied for both the Dnieper region and Ukraine as a whole, industrial production is followed by an extensive scenario. The only exception is the production of industrial products in Ukraine in 2013 – 2017.

As a result of the near-permanent crisis affecting the domestic economy since the end of 2008, the curious effect of “pent-up demand” on upgrading or upgrading production facilities has emerged when enterprises, lacking sufficient resources, wait for such resources to emerge and then compete for products or industrial services for the renewal of fixed assets, creating a quasi-monopoly market situation in this area when demand exceeds supply. The way out of this situation is to restore the optimal balance between labor costs for the development and introduction of new fixed assets and total labor costs, with a further increase in labor intensity, primarily due to increased efficiency in this area. The increase in labor costs in the industrial sector will only be justified as the production system intersects the intensity threshold.

Одержано 15.11.2019.

УДК 004.7(460)
DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-9

V.Y. ONISHCHENKO,
*Doctorat en technologie, Professeur de
Prydniprovskia Académie de Génie Civile et
d'Architecture*

Y.Y. HOLOVCHENKO,
*Etudiante de Prydniprovskia Académie de Génie
Civile et d'Architecture*

APPELS D'OFFRES ELECTRONIQUES COMME UN PAS POUR LA FORMATION D'UN ESPACE ÉCONOMIQUE UNIQUE

L'article définit la terminologie des appels d'offres électroniques et synthétise les approches permettant de classer leurs avantages et leurs inconvénients. L'impact positif du développement du commerce électronique sur l'économie nationale est démontré, la nécessité d'une réglementation par l'Etat dans ce domaine est prouvée. Les principales raisons qui entravent le développement du marché électronique ukrainien sont soulignées. Les principales tendances du commerce électronique en Ukraine sont également identifiées.

Mots-clés: *appel d'offres électronique, système d'information, commerce électronique, Internet, plateforme électronique.*

Стан та розвиток електронного бізнесу багато в чому визначають темпи підходу країни до побудови інформаційного суспільства, створюють основу для прискорення інтеграції її економіки у світову. Тому проблема розвитку електронного бізнесу в Україні є своєчасною і, безумовно, актуальною. Зважаючи на той факт, що темпи трансформації глобального електронного середовища значні, тема потребує постійного та всебічного опрацювання. У статті визначено термінологію електронної торгівлі та систематизовано підходи до класифікації переваг та недоліків термінів.

Методи дослідження, які застосовано у процесі написання статті, включають використання загальнонаукових та емпіричних прийомів економічної науки, що ґрунтуються на системному підході. Крім того, у процесі роботи користувалися такими загальними методами дослідження, як узагальнення та порівняння.

Поширення та всебічне використання Інтернету у світі стало основою економічної взаємодії на мікроекономічному рівні. Наразі електронні технології є найбільш затребуваним інструментом реалізації потенціалу бізнесу. Доступність Інтернету для компаній та приватних осіб робить їх потенційними покупцями та потенційними постачальниками. А збільшення кількості обох дає величезний ефект для зростання споживання та виробництва.

Зараз переваги електронних торгів, а саме, економія часу на розробку конкурентної документації та розвиток здорової конкуренції для малого та середнього бізнесу, очевидні. І найголовніше – неможливість змови учасників змагань. За різними оцінками в середньому в сегменті B2B економія становить від 5 до 15%, а в державному секторі (B2G) – до 25%. Серед основних причин, що перешкоджають розвитку українського ринку, можна виділити такі: 1) відсутність правової бази, яка регулювала б процес онлайн-купівлі / продажу, здійснення електронних платежів за оплачені товари / послуги, що встановило б прозорі правила гри на ринку як для продавців, так і покупців; 2) слабо розвинена національна система електронних платежів; 3) низька ефективність більшості існуючих українських торгових платформ; 4) низький рівень проникнення в Інтернет (особливо в регіонах).

Однак перспективи електронної комерції в Україні величезні. Успіх на ринках матимуть ті учасники, які пропонують унікальний товар чи послугу, знайшли свою нішу на ринку, пропонуючи найкраще співвідношення ціна-якість – оптимальне для ціни та умов доставки.

Активізація Інтернет-ринку України, на наш погляд, можлива за таких умов, як глибше проникнення Інтернету; розвиток електронного маркетингу, вдосконалення логістичної інфраструктури; активне використання мобільних технологій; широке використання мобільних пристроїв для здійснення онлайн-транзакцій.

Ключові слова: електронні торги, інформаційна система, електронна комерція, Інтернет, електронний майданчик.

Problématique. La diffusion et l'utilisation d'Internet dans le monde sont devenues la base de l'interaction économique au niveau microéconomique. La technologie électronique est actuellement un outil des plus demandé afin d'exploiter le potentiel des entreprises. Grâce à la disponibilité d'Internet, les entreprises et les particuliers sont désormais des acheteurs et des vendeurs potentiels. Par contre, l'augmentation de leur nombre donne un effet énorme à la fois à la croissance de la consommation et de la production.

Analyse des recherches et publications récentes. La question du fonctionnement des appels d'offres électroniques comme forme de commerce est portée à l'attention des scientifiques nationaux et étrangers. Ainsi, les particularités du commerce électronique ont été étudiées par A.M Bereza, I.A Kozak, F.A. Levchenko, L.S. Vinarik [1,2]. La planification et la réalisation de systèmes d'information intellectuelle liés au commerce sur Internet ont été abordées par A.V. Ovcharenko [3].

Description des parties précédemment non résolues du problème général. L'état et le développement des appels d'offres électroniques déterminent en grande partie le rythme de l'approche du pays en matière de construction d'une société de l'information, créant ainsi la base pour accélérer l'intégration de son économie dans le monde. Par conséquent, le problème du développement des appels d'offres électroniques en Ukraine est d'actualité. C'est pourquoi, dans cet article, à travers l'analyse du problème, les avantages et les inconvénients des appels d'offres électroniques ont été synthétisés. Étant donné que le rythme de transformation de l'environnement électronique mondial est important, le sujet nécessite une élaboration continue et complète.

Déclaration du problème. Le but de cet article est de définir la terminologie des appels d'offres électroniques et de synthétiser des méthodes de classification de leurs avantages et inconvénients.

Présentation du matériel de recherche principal. De nos jours, les appels d'offres sont une forme d'approvisionnement et de vente prioritaire, tant pour le gouvernement que pour les entreprises. Cette façon de choisir une contrepartie est compréhensible et, bien entendu, bénéfique pour les entreprises honnêtes. Il est de plus en plus choisi par le législateur comme le plus approprié aux intérêts de l'État dans la régulation des relations dans le domaine B2G (entreprise pour l'Etat).

Les appels d'offres électroniques est un système de relations sociales entre les participants qui utilise l'Internet afin de mettre en contact des acheteurs et des vendeurs potentiels. Grâce à ce système ses participants peuvent mettre en œuvre des accords de droit civil relatifs à la vente de biens ou de services [4].

Le processus de négociation des appels d'offres sous forme électronique est un processus réglementé, qui comprend l'exécution de fonctions pour la préparation, la réception, l'analyse, le traitement et la fourniture d'informations relatives aux participants aux interactions électroniques.

Le travail du participant sur la plate-forme électronique est possible lors du respect simultané des exigences, relatives aux:

- support technique du poste de travail (ordinateur);
- logiciel;
- organisation de la circulation électronique des documents.

En fonction de l'objectif d'exploitation, les appels d'offres électroniques se divisent en quatre sous-espèces:

1. les appels d'offres effectuées dans le but de passer des commandes pour la fourniture de biens et services pour les besoins de l'État et des municipalités;
2. les appels d'offres effectuées dans le but de vendre les biens des différentes sociétés en cas de faillite;
3. les appels d'offres pour la vente de la propriété confisquée;
4. les appels d'offres commandés par des organisations commerciales (commerce électronique).

L'organisateur de l'appel d'offres est une personne (physique ou morale) qui a passé un accord avec l'opérateur de la plate-forme électronique afin de trouver une personne avec laquelle il pourrait conclure un accord concernant le bien (droits de propriété), mis aux enchères. Les utilisateurs de la plate-forme électronique sont des organes gouvernementaux, des administrations locales, des associations, des citoyens et plus généralement des sociétés, qui utilisent des informations stockées dans le système d'information de l'exploitant de la plate-forme électronique pour conclure un contrat portant sur la vente de biens ou de services.

La plate-forme électronique est un système d'information public hébergé sur Internet, qui permet aux participants d'échanger des informations sur le commerce électronique.

Elle comprend cinq éléments:

1. le nom de domaine du site sur Internet;
2. la base de données;
3. le complexe logiciel et matériel;
4. le canal de communication;
5. le service de support technique.

Le commerce électronique permet aux fournisseurs et aux clients de profiter également des nouvelles opportunités. Il crée une concurrence pour les entreprises, une économie de fonds budgétaires et présente de nombreux autres avantages. Mais comme pour tout mécanisme, en plus des avantages, il y a toujours des inconvénients. Nous suggérons de les classer selon différents critères.

I. Les avantages et les inconvénients du commerce électronique en fonction du type de marché.

Les avantages du commerce électronique incluent:

- la possibilité lors de l'appel d'offres de réduire considérablement le prix du lot par rapport au prix initial en raison de la concurrence des participants. Dans le même temps, la probabilité de complot des participants est faible, car les numéros de série leur sont attribués, tandis que les autres informations sont confidentielles;
- il est possible d'inviter une organisation spécialisée qui organisera et mènera des achats (par exemple, en termes de préparation de documentation, d'affichage d'un message dans un système d'information unique);
- le client n'est pas responsable des réclamations relatives aux fonctions réglementées par l'opérateur de la plate-forme électronique (réception des applications, enregistrement de celles-ci, affichage sur le site, restitution des applications, stockage des documents électroniques, etc.).

Les inconvénients du commerce des appels d'offres électroniques incluent:

- le risque de violation ou d'annulation des offres en raison de la survenance de défaillances techniques sur la plate-forme électronique pour des raisons indépendantes du client;
- une procédure plus longue pour déterminer le fournisseur par rapport à la demande de devis, demande de propositions, achat auprès d'un fournisseur unique;
- risque important de réclamations en raison d'erreurs au cours de la procédure en raison de sa complexité et de ses nombreuses étapes;
- il n'y a aucune garantie qu'un contrat sera conclu avec le soumissionnaire offrant les biens (travaux, services) de la qualité souhaitée (optimale), car les offres des participants ne sont valorisées qu'au prix.

II. Les avantages et les inconvénients du commerce électronique en fonction de l'ampleur de l'activité

Tout responsable des achats s'est, un jour, posé la question du choix d'un bon fournisseur.

Les avantages du travail sur la PEAO (plateforme électronique d'appel d'offres) pour le client et le fournisseur dans la décision de cette question sont les suivants :

- l'avantage de réduire les coûts et d'augmenter les revenus.

Le participant de la PEAO a la possibilité de réduire les coûts et d'augmenter les revenus:

– en participant aux appels d'offres électroniques, sans quitter son bureau et sans dépenser d'argent supplémentaire pour le faire;

– en économisant considérablement le temps de travail;

– en éliminant le travail des employés peu scrupuleux auprès de «leurs» fournisseurs;

– en obtenant un canal de vente efficace et un nouveau public cible;

– grâce à la possibilité de publicité sur le marché lui-même;

– grâce à la capacité à améliorer la qualité du service à la clientèle grâce au contrôle en

ligne de l'ensemble du processus de commande, du paiement à la livraison;

– en utilisant un moyen efficace et rapide de diffusion ou de mise à jour des informations bien que nouveaux outils statistiques et d'analyses qui optimisent la disponibilité des soldes d'inventaire, planifient les achats futurs et génèrent une tarification dynamique.

- Avantage de la sécurité juridique et fiscale des entreprises:

– les appels d'offres sont effectués selon des règles strictes de la PEAO;

– l'opérateur vérifie toutes les entreprises participantes;

– la possibilité d'examiner la qualité des matériaux fournis, les équipements et services du vendeur, ainsi que la solvabilité de l'acheteur;

– les soumissionnaires ne sont pas obligés de collecter des documents et des informations auprès des contractants pour prouver leur intégrité et leur prudence financière - cela est fait par l'opérateur de la PEAO.

- Accès aux services supplémentaires fournis par l'exploitant du site.

Les participants à la PEAO ont la possibilité d'utiliser les services supplémentaires suivants:

– l'organisation de séminaires de formation;

– l'accès à des services financiers;

– l'accès à des informations et des analyses;

– la capacité d'intégrer le site Web d'une entreprise dans une plate-forme de négociation pour vous aider à gérer facilement et efficacement les ventes depuis un site Web et une plate-forme de négociation;

– la création possible d'une boutique en ligne avec le concepteur intégré des sites de la plateforme de trading;

– l'accès à des services d'assurance;

– l'accès à des traductions;

– l'accès à un spécialiste en échange de personnel.

- Facile à utiliser, faible coût de mise en œuvre et d'exploitation.

Les spécialistes de la PEAO assument tous les problèmes à la mise en œuvre, ce qui fournit aux participants:

– une mise en œuvre instantanée (quelques étapes simples pour l'enregistrement dans le système);

– l'absence de coûts de démarrage pour la création de l'infrastructure de la plate-forme de négociation électronique (achat d'équipements supplémentaires, organisation de postes de travail supplémentaires);

– un faible coût d'exploitation mensuel;

– une possibilité d'échange d'informations mutuellement bénéfique.

Les études montrent que les entreprises utilisant des plateformes de négociation électroniques peuvent réduire:

– leurs coûts internes de 20% à 40%.

- leurs coûts de revient jusqu'à 5% - 15%,
- le coût du processus de flux de documents - en plusieurs fois, tout en réduisant le risque d'erreur papier de 20% à 1 % [5].

Parlons maintenant des inconvénients. La PEAf - est un outil de recherche pour des acheteurs inexpérimentés. Cela peut être très utile s'il est conçu pour attirer un nouveau client, qui navigue sur Internet à la recherche d'un vendeur. Mais il y a ensuite des entreprises expérimentées qui connaissent déjà le marché et connaissent les vendeurs. Surtout si ces entreprises travaillent depuis de nombreuses années sur le marché. D'un autre côté, elles ne permettent pas à l'acheteur d'évaluer la qualité des produits achetés.

- Inconvénients des appels d'offres électroniques en fonction de l'objet de l'achat:
  - elles ne donnent pas l'occasion d'évaluer la qualité des biens et services proposés;
  - elles conviennent uniquement pour les marchés de masse de produits standard;
  - elles n'excluent pas la corruption parmi ses employés, ce qui signifie finalement encore une «surtaxe de corruption» dans le prix des biens achetés.
- Inconvénients des plateformes électroniques pour les fournisseurs:
  - inadéquation dans le développement de nouveaux marchés pour les produits et services non standard et non en masse;
  - préservation des risques traditionnels liés aux ventes aux affaires en Ukraine;
  - le coût de la connexion à la PEAf ne peut jamais être rentable.

Pour résoudre un problème il est important de pouvoir le formuler, il est donc logique d'utiliser l'analyse du problème. En systématisant les types existants de lacunes dans le commerce électronique, nous avons créé une nouvelle classification du commerce électronique en les divisant en 3 groupes (tableau 1).

Tableau 1

Problèmes d'appels d'offres électroniques

Problèmes normatif-légal	Problèmes d'organisation	Problèmes d'information
1. Le manque de formulaires uniformes de documents pour l'organisation et la participation aux appels d'offres électroniques. Il n'y a que des recommandations. 2. La nécessité de recevoir une signature numérique électronique et de s'enregistrer sur des plateformes de négociation électroniques.	1. La fuite d'informations confidentielles sur les appels d'offres, par l'intermédiaire des employés de plates-formes d'appels d'offres électroniques. 2. La fourniture insuffisante de documentation. 3. L'absence de connexion stable à Internet et, par conséquent, la possibilité de soumettre une offre de prix. 3. L'exigence obligatoire de l'existence d'une licence supplémentaire ne permet pas aux débutants de soumissionner.	Le faible support d'informations d'appels d'offres. 2. Un processus d'inscription complexe. 3. Un grand nombre de documents requis et des délais courts pour leur soumission. 4. Un nombre insuffisant de spécialistes qualifiés dans ce domaine. 5. Un coût élevé des services de conseil, des séminaires.

Les problèmes d'organisation sont étroitement liés aux problèmes d'information. En effet des erreurs d'organisation des achats entraînent, souvent, des informations contradictoires pour le participant aux achats. Inversement, le manque de connaissances et de qualification des employés des sites électroniques entraîne des erreurs d'organisation du processus. Par conséquent, le problème le plus important du commerce électronique en Ukraine à l'heure actuelle est la faiblesse des informations fournies. Si les problèmes de réglementation sont pratiquement indépendants du soumissionnaire, les problèmes d'information peuvent être résolus. Pour ce faire, les organisations doivent soit embaucher un employé hautement qualifié et payer son travail en conséquence, soit faire appel à des services externalisés, qui sont également chers.

Conclusions. Le commerce électronique sous forme des appels d'offres électroniques se développe rapidement. Ceci est facilité par l'augmentation du nombre d'utilisateurs du réseau mondial, la simplicité d'organisation, la possibilité d'utiliser divers modèles de gestion.

Des ventes aux enchères également comme les ventes de multi-produits fonctionnent avec succès en Ukraine. Les préférences des utilisateurs domestiques en matière de produits de base sont stables ces dernières années. Cependant, en raison de la crise économique, les affaires électroniques se déplacent progressivement vers les réseaux sociaux.

Les outils de paiement en ligne aux entreprises sont variés et utilisent des systèmes internationaux et nationaux qui présentent des avantages et des inconvénients. Le développement du commerce électronique sera facilité par des changements positifs dans tous les domaines de l'économie nationale.

Aujourd'hui les avantages du commerce électronique sont évidents. Ce sont des gains du temps pour la conception des documents d'appel d'offres et le développement d'une concurrence saine pour les petites et moyennes entreprises. Et, bien sûr, l'avantage essentiel est l'impossibilité de collusion des candidats.

Selon diverses estimations, le taux d'épargne est en moyenne de 5 à 15% dans le segment B2B et de 25% dans le secteur public (B2G). Les principales raisons qui entravent le développement du marché ukrainien sont les suivantes:

1. l'absence de cadre juridique régissant le processus d'achat / de vente en ligne, effectuant des paiements électroniques pour des biens / services payants, qui fixerait des règles de jeu transparentes sur le marché (pour les vendeurs et les acheteurs);
2. le système de paiement électronique national mal développé;
3. la faible efficacité de la plupart des plates-formes de négociation ukrainiennes existantes;
4. la faible pénétration de l'Internet (surtout dans les petites villes).

Les références

1. Береза А.М. Електронна комерція / А.М. Береза, І.А. Козак, Ф.А. Левченко. – К.: КНЕУ, 2004. – 108 с.
2. Винарик Л.С. Онлайнний електронний ринок: становлення, проблеми. / Л.С. Винарик, Н.Ф. Васильєва, А.Н. Щедрин. – Донецьк: ІЕП НАНУ, 2003. – 176 с.
3. Висоцька В.А. Проектування та реалізація інтелектуальних інформаційних систем інтернет-аукціону / В.А. Висоцька, А.В. Овчаренко, Л.В. Чирун. – Львів: НУ ЛП, 2008. – С. 70–84.
4. Міщук І.П. Теоретичні аспекти формування систем електронної торгівлі в Україні / І.П. Міщук // Науковий вісник НЛТУ. – 2005. – Вип. 15. – № 4. – С. 334–340.
5. Апопій В.В. Організація торгівлі / В.В. Апопій, І.П. Міщук. – К.: Центр учбової літератури, 2005. – 616 с.

References

1. Bereza A.M., Kozak I.A., Levchenko F.A. (2004) *Elektronna komertsiiia*. [E-commerce]. Kyiv, KNEU (in Ukrainian).
2. Vynaryk L.S., Vasyliieva N.F., Shchedryn A.N. (2003) *Onlainovyi elektronnyi ry-nok: stanovlennia, problemy*. [Online Electronic Market: Becoming, Problems]. Donetsk: IEP NANU (in Russian).
3. Vysotska V.A., Ovcharenko A.V., Chyrun L.V. (2008) *Proektuvannia ta real-izatsiia intelektualnykh informatsiinykh system internet-auktsionu*. [Design and implementation of intelligent information systems of the Internet auction]. Lviv, NU LP (in Ukrainian).

4. Mishchuk I.P. (2005) *Teoretychni aspekty formuvannia system elektronnoi torhivli v Ukraini* [Theoretical Aspects of Electronic Commerce Systems in Ukraine]. Naukovyi visnyk NLTU, vol. 15, no. 4, pp. 334-340.

5. Apopii V.V., Mishchuk I.P. (2005) *Orhanizatsiia torhivli*. [Organization of trade]. Kyiv, Tsentr uchbovoi literatury Publ. (in Ukrainian).

ELECTRONIC TENDERING AS A STEP FOR THE FORMATION OF A SINGLE ECONOMIC SPACE

Victoriia Y. Onishchenko, Prydniprovska State Academy of Civil Engineering and Architecture (Ukraine). E-mail: yevgeniia.gl@gmail.com

Yevheniia Y. Holovchenko, Prydniprovska State Academy of Civil Engineering and Architecture (Ukraine). E-mail: yevgeniia.gl@gmail.com

DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-9

Key words: *e-bidding, information system, e-commerce, internet, e-market.*

The state and development of e-business largely determine the pace of the country's approach to building an information society, creates the basis for accelerating the integration of its economy into the world. Therefore, the problem of the development of e-business in Ukraine is timely and definitely topical. That is why the advantages and disadvantages of electronic bidding are systematized via problem analysis in the article. Given the fact that the pace of transformation of the global electronic environment is significant, the topic requires continuous and comprehensive elaboration. The purpose of the article is the definition of terminology of electronic trading and systematization of approaches to classification their advantages and disadvantages.

Methods of research used in the process of writing the article include the use of general scientific and empirical techniques of economic science, that are based on a systematic approach. In addition, generalization and comparison were used in the process of work such general research methods.

The widespread spread and use of the Internet in the world has become the basis of economic interaction at the microeconomic level. Electronic technology is currently the most demanded tool for implementing the potential of business. Internet availability for companies and individuals makes them potential buyers and potential vendors. And the increase in the number of both of them gives a huge effect to growth consumption and production.

Now the benefits of electronic tendering are obvious. Namely the time saving for the design of competitive documentation and the development of healthy competition for small and medium businesses. And most importantly - the impossibility of conspiracy of the contestants. According to various estimates, on average in the B2B segment, the economy is between 5% and 15%, while in the state sector (B2G) it is up to 25%. Among the main reasons that hinder the development of the Ukrainian market, we can distinguish: 1) the absence of a legal framework that would regulate the on-line purchase / sale process, the implementation of electronic payments for paid goods / services, which would establish transparent rules of the game on the market (for sellers and for buyers); 2) weakly developed national system of electronic payments; 3) low efficiency of most existing Ukrainian trading platforms; 4) low level of Internet penetration (especially in the regions).

However, the prospects of e-commerce in Ukraine are enormous; those participants will succeed markets that offer a unique product or service, have found their niche in the market offer the best price-quality ratio-optimal for price and terms delivery.

Activation of the Internet market of Ukraine, in our opinion, possible under such conditions as a deeper penetration of the Internet; development of electronic marketing, improvement of logistics infrastructure; active use of mobile technologies; wide use of mobile devices for online purchasing transactions.

Одержано 12.11.2019.

УДК 65.012.45
DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-10

О.А. ПЕСТОВА,
доцент Західнодонбаського інституту
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна академія
управління персоналом»

А.С. БЕНЗАРЬ,
старший викладач Західнодонбаського
інституту ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна
академія управління персоналом»

ІНФОРМАЦІЯ ЯК ФАКТОР ВИРОБНИЦТВА ТА ІНСТРУМЕНТ ІННОВАЦІЙ В УПРАВЛІННІ ПІДПРИЄМСТВОМ

У статті розглянуто поняття інформації як фактора виробництва та інструмента інновацій в управлінні підприємством. Проаналізовано економічне значення людини у постіндустріальному суспільстві. Встановлено, що знання є інтелектуальною основою управління та функціонування організації, найважливішою складовою інтелектуального капіталу. Доведено, що інформація – один із інструментів інновацій в управлінні підприємством. В інформаційному суспільстві домінуючим типом у структурі суспільної праці є цілісна, переважно інтелектуальна, інноваційна, озброєна науковими знаннями праця.

У результаті проведеного дослідження встановлено, що знання є ресурсом підприємства поряд з іншими факторами виробництва; інноваційний тип економічного розвитку стає тією основою, яка моделює і визначає економічну міць будь-якого підприємства, організації, їхнє визнання та перспективи як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку. А усе це обумовлює підвищений інтерес до теорій інновацій, які постійно обновлюються і збагачуються. Визначено, що монополія на інформацію характеризує діяльність підприємця-новатора, кожен індивід має певні переваги щодо інших, володіє унікальною інформацією, якій можна знайти вигідне застосування; кожне підприємство, яке прагне вижити в умовах жорсткої конкуренції, має постійно шукати шляхи вдосконалення своєї діяльності, тобто приділяти увагу раціональному використанню усіх видів наявних ресурсів, особливо персоналу організації зі своїми навичками, вміннями, кваліфікацією та ідеями.

Становлення ефективного інноваційного типу розвитку як на мікро-, так і на макрорівні в Україні залишається однією з найскладніших економічних проблем сучасності, тому потребує подальшого глибокого наукового обґрунтування й удосконалення нових ідей та пошуків.

Ключові слова: *інновації, інформація, постіндустріальне суспільство, людина економічна, знання, управління, економічні цінності, інформаційне суспільство, персонал.*

В статье рассмотрено понятие информации как фактора производства и инструмента инноваций в управлении предприятием. Проанализировано экономическое значение человека в постиндустриальном обществе. Установлено, что знания являются интеллектуальной основой управления и функционирования организаций, важнейшей составляющей интеллектуального капитала. Доказано, что информация – один из инструментов инноваций в управлении предприятием; в информационном обществе доминирующим типом в структуре общественного труда является целостный, преимущественно интеллектуальный, инновационный, вооруженный научными знаниями труд.

В результате проведенного исследования авторы установили, что знание является ресурсом предприятия наряду с другими факторами производства; инновационный тип экономического развития становится той основой, которая моделирует и определяет

экономическую мощь любого предприятия, организации, их признание и перспективы как на внутреннем, так и на внешнем рынке, а все это обуславливает повышенный интерес к теориям инноваций, которые постоянно обновляются и обогащаются.

Определено, что монополия на информацию характеризует деятельность предпринимателя-новатора. Каждый индивид имеет определенные преимущества относительно других, обладает уникальной информацией, которой можно найти выгодное применение; каждое предприятие, которое стремится выжить в условиях жесткой конкуренции, должно постоянно искать пути совершенствования своей деятельности, то есть уделять внимание рациональному использованию всех видов имеющихся ресурсов, особенно персонала организации со своими навыками, умениями, квалификацией и идеями.

Становление эффективного инновационного типа развития как на микро-, так и на макроуровне в Украине остается одной из самых сложных экономических проблем современности, поэтому требует дальнейшего глубокого научного обоснования и совершенствования новых идей и поисков.

Ключевые слова: *инновации, информация, постиндустриальное общество, человек экономический, знания, управления, экономические ценности, информационное общество, персонал.*

Актуальність теми. Останнім часом як вітчизняні, так і зарубіжні науковці приділяють значну увагу дослідженню такого фактора виробництва, як інформація, що виступає інструментом інновацій в управлінні підприємством та визначає одну з найголовніших ознак економіки і суспільства в цілому. Важливою тенденцією розвитку суспільства, в економіці якого переважає інноваційний сектор економіки, на сучасному етапі виступає процес формування суспільства, базованого на знаннях. Інформація і знання, високі технології, інноваційні можливості є інструментами інновацій в управлінні підприємством. Перехід від індустріального типу економічного розвитку до постіндустріального обумовлює зміни в структурі економіки країни та окремого підприємства, де рушійною силою виступають інформація, знання, інтелект та творчість людських ресурсів. В умовах розвитку інформаційних технологій будь-яке підприємство не зможе успішно функціонувати, якщо не буде поінформованим. Відсутність інформації про конкурентів, можливих споживачів товарів та послуг, постачальників, політичну ситуацію в країні, зміни у законодавстві тощо може призвести до того, що діяльність підприємства фактично стане неможливою. Неточність або відносність інформації обумовлює загрозу втрати підприємством частини своїх ресурсів, недоотримання доходів або появи додаткових витрат у результаті виробничої та фінансової діяльності. І навпаки, володіння інформацією стає найважливішим фактором успіху, тим інструментом інновацій в управлінні підприємством, який значною мірою покриває витрати та стає прибутковим. Тому, інформація і знання стають тими важливими ресурсами, які дозволяють вітчизняним підприємствам знизити всі інші вкладення, необхідні для впровадження інновацій в управлінні підприємством, як інструмента адаптивності до зовнішніх змін, тому дослідження цієї теми є особливо актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження проблематики інновацій як інструмента в управлінні підприємством і впровадження досягнень постіндустріального та інформаційного суспільства проводили вітчизняні та зарубіжні вчені. Значний внесок у дослідження впливу інформації та знань на економіко-суспільний розвиток зробили такі зарубіжні науковці, як Л. Лукічева: «знання – інтелектуальний капітал, що можуть бути перетворені на прибуток» [14], В. Іноземцев: «інформація та знання – специфічні чинники, в межах фірм приймають зовнішність інтелектуального капіталу, а інтелектуальний капітал виступає у ролі колективного мозку» [8], А. Тоффлер: «в новому суспільстві знання є головним фактором виробництва» [13].

У різній економічній літературі з інновацій саме інформація та знання розглядаються як такі чинники, що превалюють (О. Амоша, Ю. Бажал, В. Бабич) [20]. При цьому ставлення до інформації як чинника, що впливає на інноваційну активність підпри-

емств, двоєке. Ряд авторів розглядають позитивний ефект у розробці стратегії розвитку знань (Х. Фасхієв, А. Завлін): «стратегія управління знаннями має відповідати корпоративній культурі і розставляти пріоритети (стратегічні цілі), що визначають правові, економічні та етичні засади управління знаннями» [19]. Інші автори посилаються на межі впливу інформації та знань, пов'язуючи позитивний ефект з інноваційними стимулами менеджерів (Н. Терьошкіна, Л. Мартюшева). [21, 15]. У наукових працях цих учених досліджено систему управління інноваціями на різних рівнях управління підприємством, використовуючи інформацію як інструмент інновацій. Вивчення теоретичних і практичних положень досліджень цих авторів дає змогу стверджувати, що проблема використання інформації як інструмента інновацій в управлінні підприємством потребує подальшого розгляду та наукового розв'язання.

Метою статті є з'ясування ключових проблем, що гальмують визначення інформації як інструмента інновацій в управлінні як на мікро-, так і на макрорівні.

Виклад основного матеріалу. Упродовж історії людства суспільство розвивалось завдяки ускладненню суспільних зв'язків, поділу праці, соціальної структури. Історичні стадії розвитку людського суспільства носять динамічний характер, який безперервно змінюється, спочатку в аграрному суспільстві, згодом після промислової революції – в індустріальному. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. фундаментом зародження нової перспективи розвитку стає постіндустріальне суспільство, яке характеризується піднесенням економічного значення людини, її інтелекту, знань, масового впровадження сучасних інформаційних і ресурсозберігаючих технологій, що радикально знижують енерго-, матеріало-, трудові та інші витрати. Виникає принципово нова структура економіки та, відповідно, продуктивних сил.

У сучасному світі динамічний економічний розвиток може бути забезпечено тільки на основі інноваційної спрямованості як на мікрорівні в управлінні будь-яким підприємством, організацією, так і на макрорівні – в управлінні суспільним виробництвом. Процес створення та нагромадження нових знань про функції управління чи забезпечення діяльності в різних структурах апарату управління організацій, підприємств, установ усіх форм власності; у суспільному виробництві в цілому привів до переходу до якісно нового стану: знання стали самостійною продуктивною силою.

Як зазначає науковець В.А. Савченко, «знання – це перевірений практикою результат пізнання дійсності, правильне її відображення в мисленні людини» [16]. П. Друкер називає знання «ресурсом підприємства» поряд з іншими факторами виробництва – землею, капіталом, працею і підприємницькою діяльністю. І основну цінність, і сутність будь-якого бізнесу він визнає як «процес перетворення знань в економічні цінності». «Знання є інтелектуальною основою управління та функціонування організацій, найважливішою складовою інтелектуального капіталу» [7].

Згідно з даними Всесвітнього економічного форуму «рівень використання знань в економіці України істотно нижчий порівняно із середньоєвропейським, і навіть із середньосвітовим» [17]. Це негативно позначається на конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника на світовому ринку та розвитку людських ресурсів, подоланні кризових явищ в економіці. Тобто необхідно мати інтегрований підхід до управління знаннями, у використанні знань необхідно перестати орієнтуватися на минуле. Як застерігає науковець П. Друкер, «якщо зупинятися в розвитку, то накопичені знання досить швидко забуваються». Наші знання, вважає він, – це «продукт швидкокопсувний, і процес їх накопичення і наступного забування відбувається швидше будь-якого іншого в організмі» [7].

Саме інноваційний тип економічного розвитку стає тією основою, яка моделює і визначає економічну міць будь-якого підприємства, організації, їхнє визнання та перспективи як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку. Усе це обумовлює підвищений інтерес до теорій інновацій, які постійно обновлюються і збагачуються. Цілком природно, що розвиток цих теорій викликає багато спірних положень, породжує нові проблеми теоретичного пізнання, які і ведуть врешті-решт до розвитку економічної на-

уки, бо, як писав ще в XIX ст. відомий німецький економіст К.Поппер, «...найвагоміший внесок у зростання наукового знання, який може зробити теорія, полягає в нових проблемах, які вона породжує...» [11].

Наприклад, практично кожен менеджер мріє, щоб його організація застосовувала нові технології, стала флагманом інновацій. Але в чому причина, що в реальності так не відбувається, що все залишається на рівні мрій? Відповідь лежить на поверхні: більшість із нас просто не можуть зробити перший крок і щось реально змінити, наприклад, відкинути ті продукти, послуги, програми або процеси, у яких вже немає жодної необхідності. Як писав П. Друкер, «кожна організація має навчитися впроваджувати інновації і вважати це нормою життя» [7]. Він зазначає, що «потім, звичайно, наслідки будь-якої зміни стають звичними для співробітників і керівництва, і процес запускається заново. Компанія, яка не оновлює знання незабаром виявить свою недорозвиненість, втратить ефективність, здатність залучати та утримувати висококваліфікованих і освічених працівників, від яких і залежить її продуктивність».

Динамічний стан економіки, базований на інноваціях, унеможливорює врівноважувальну дію конкуренції, а саме: вимагає від вітчизняних суб'єктів господарювання визначати стійкі конкурентні переваги і здійснювати виробничу діяльність більш ефективно, ніж конкуренти. Але, навпаки, ефективна конкуренція веде до розбалансування, перебудови економіки, стрибка у розвитку продуктивних сил. Треба зазначити, що Ф. Хайєк у 1929 р. сформулював ідею ефективної конкуренції, включивши в модель дещо інший чинник – монополію на інформацію, який він пов'язував як з НТР, так і з характеристиками діяльності підприємця-новатора. Ф. Хайєк писав: «Практично кожен індивід має певні переваги щодо інших у тому розумінні, що він володіє унікальною інформацією, якій можна знайти вигідне застосування, але яку можна використати лише за умови, коли рішення, що залежать від цієї інформації, приймає він сам або бере в цьому активну участь» [2].

Кожне підприємство, яке прагне вижити в умовах жорсткої конкуренції, має постійно шукати шляхи вдосконалення своєї діяльності. У такій ситуації слід приділяти увагу раціональному використанню всіх видів наявних ресурсів. Одним із найважливіших ресурсів є персонал організації своїми навичками, вміннями, кваліфікацією та ідеями. Постійний розвиток персоналу, пошук нових підходів до управління ним є необхідними атрибутами успішного функціонування організації.

Сьогодні підприємства докладають серйозних зусиль щодо добору персоналу, адаптації, підвищення кваліфікації та його практичної підготовки до прийняття більшої відповідальності. Для забезпечення ефективної роботи персоналу необхідне створення атмосфери конструктивної співпраці, за якої кожен член колективу зацікавлений у найбільш повній реалізації своїх здібностей. Для створення такої соціально-психологічної атмосфери потрібно грамотно мотивувати персонал щодо досягнення спільної мети.

Часто виявляється, що компанія орієнтована лише на сам процес повсякденної одноманітної діяльності: не існує жодного зв'язку між рутинними обов'язками персоналу і кінцевою метою підприємства, яка полягає в поліпшенні обслуговування клієнтів і рівня задоволеності суспільства в цілому. А це проблема, тому що будь-яка організація, персонал у якій працює лише заради задоволення своїх матеріальних потреб, приречена на провал. Такій організації доведеться зіткнутися із загальнолюдськими потребами і стимулами. Основна причина цього полягає в тому, що діяльність, яка виконується одним фахівцем, не узгоджується з досягненням спільної мети всієї організації.

У книзі «Економічна теорія і цілі суспільства» [5] Дж.К. Гелбрейт зазначає, що корпорації, керовані техноструктурою становлять плануючу підсистему економіки, а дрібні фірми – ринкову підсистему. Саме техноструктура має велике значення для аналізу концепцій інновацій. Він доводив, що мотивація великих корпорацій залежить від впливу «техноструктури» або відомчого управління, і такими корпораціями управляє прагнення до безпеки й розширення, а не гонитва за максимальним прибутком. На

думку Гелбрейта, процеси в сучасній ринковій економіці більшою мірою визначаються великими корпораціями, які випускають складну техніку і мають частковий контроль над ринковою ціною.

Англійський вчений Дж. Бернал у своїй фундаментальній праці «Наука в історії суспільства» зазначив, що «виникає новий період розквіту науки із періодами посилення економічної активності й технічного прогресу як наслідку застосування інновацій» [3].

Одним із найважливіших джерел економічного зростання, економічної активності є поява сучасної науки як основи розвитку технологій – прорив у революційному розвитку науки, що створив потенціал для розвитку технологій у багато разів більший, ніж існував до цього. Крім того, це означає, що матеріальні та речовинні фактори виробництва перестають бути головними, оскільки застарівають кожні 5–6 років. Знаряддя праці, машини, верстати, різноманітна техніка змінюються на очах. Додаткового імпульсу цьому процесу додає розмах інформатизації виробництва і життєдіяльності суспільства. Головним чинником відновлення виробництва та підвищення його ефективності стає людина, її знання, вміння, досвід, творчі здібності.

Формування нової моделі надто складних виробів вимагає наукових пошуків і конструкторських розробок, створення нових технологій і нових матеріалів, а це потребує значного часу. Тому необхідно не тільки ретельно вивчати ринок, а й прогнозувати попит, ціни на сировину тощо. «Не тільки ціни і витрати виробництва, а й споживчий попит стає об'єктом управління». Необхідна для цього інформація може бути тільки результатом колективної діяльності кваліфікованих фахівців (у минулому керівництво в господарській організації персоніфікував підприємець – особа, що поєднувала в собі власність на капітал або контроль над капіталом зі здатністю організувати інші фактори виробництва і мала до того ж у більшості випадків здатність запроваджувати нововведення. З розвитком сучасної корпорації та появою організації, що підкоряється вимогам сучасної техніки і планування, а також у зв'язку з відокремленням функцій власності на капітал від функції контролю над підприємством підприємець у розвинутому промисловому підприємстві вже не виступає як індивідуальна особа. Замість підприємця напрямою силою підприємства вважається адміністрація, яка здатна достовірно визначити, що, як і у яких обсягах виробляти. Саме управління людським капіталом стає одним із різновидів складної професійної діяльності.

Формування інноваційної економіки припускає створення таких інституціональних умов, за яких саме інновації виступають основним джерелом максимізації індивідуального доходу власника. Як помітив нобелівський лауреат Р. Коуз, «оскільки суцільно й поруч люди воліють робити те, що, на їхню думку, відповідає їхнім власним інтересам, щоб змінити їхнє поведіння у сфері економіки, потрібно їх зацікавити» [8]. Виникає нова теорія економічного зростання, яка полягає в тому, що інвестиції в людський капітал, науково-дослідні розробки є необхідною, але недостатньою умовою технологічної динаміки та швидкого економічного зростання: вони залежать від процесу циркуляції знань між академічними установами і фірмами та процесу навчання.

Якщо розглядати сучасну економічну науку, яка ґрунтується на теорії загальної рівноваги, то вона проходить у руслі мейнстріму. Основна частина досліджень мейнстріму відповідає парадигмі, яка включає три передумови «твердого ядра»: індивідуалізм, егоїзм і раціоналізм поведінки економічного суб'єкта, тобто модель «людини економічної». Сучасне тлумачення поняття «людини економічної» можна пояснити висловлюванням науковця К. Брукнера: це «людина винахідлива, така, що оцінює, максимізує користь»[4].

Мейнстрім економічної науки – це концепція, у якій економічна поведінка людей трактується з погляду оптимізації.

Найглибнішу сутність економічних явищ і процесів, у тому числі людини економічної, можна розкрити через категорію суперечності. Дві сторони людини економічної необхідно, у свою чергу, пов'язувати з провідними елементами економічної

системи. Такими елементами є продуктивні сили і виробничі відносини (або відносини економічної власності). Тому двома сторонами людини економічної є її належність до продуктивних сил (людина – головна продуктивна сила як людина-працівник) та до відносин економічної власності (людина-власник).

Саме поведінка індивідів становить комплексну, прикладну науку і сферу практичної діяльності щодо розроблення і впровадження організаційно-економічних, адміністративно-управлінських, правових і особистісних факторів, способів, методів впливу на персонал підприємств для підвищення ефективності діяльності останніх.

Можна зробити висновок, що неокласика намагалася відкрити закони на всі часи, проводячи дослідження моделей поведінки індивідів, організаційних форм при однобічному розгляді впливу на економіку заходів соціально-економічної політики. Постіндустріальне суспільство – суспільство, в економіці якого переважає інноваційний сектор з високопродуктивною промисловістю, індустрією знань, високою часткою у ВВП високоякісних та інноваційних послуг, конкуренцією у всіх видах економічної та іншої діяльності, а також більш високою часткою населення, зайнятого у сфері послуг, ніж у промисловому виробництві.

На думку П. Друкера [12], постіндустріальне суспільство формується у результаті трьох революцій, за якими стоять три етапи підвищення ролі знань: промислова революція (перехід від мануфактурного, ремісничо-ручного виробництва до машинного, фабричного); революція у продуктивності праці (застосування технологій і нових видів продукції для розроблення знарядь праці); революція в управлінні (знання, необхідні для виробництва нових знань).

Перехід від технічних навичок до інтелектуальних є основним чинником становлення постіндустріального суспільства. Зміни, які пов'язані з цим переходом, полягають у тому, що в умовах, «коли знання у своїй систематичній формі залучається у практичну переробку ресурсів (у вигляді винаходу або організаційного удосконалення), можна сказати, що саме знання, а не праця виступають джерелом вартості» [13]. Тобто, ці зміни свідчать про виникнення в сучасних умовах нового основного джерела вартості, яке пов'язане насамперед з інтелектуальним потенціалом, знаннями працівника, а не з його психофізичними зусиллями, як у минулому. У зв'язку з цим у межах теорії постіндустріального, інформаційного суспільства з'явилася принципово нова концепція вартості – інформаційна, згідно з якою домінуючим типом у структурі суспільної праці є не структурно розчленована, а цілісна, переважно інтелектуальна, озброєна науковими знаннями праця. Як підкреслює фундатор цієї теорії Т. Сакайя, «... ми вступаємо в новий етап цивілізації, на якому рухомою силою є цінності, які створюються знаннями» [16]. Як наслідок, економіка перетворюється в систему, що функціонує на основі обміну знаннями та їх взаємної оцінки.

В обігу поряд з терміном «постіндустріальне суспільство» виникає термін «інформаційне суспільство», який було введено американцем Ф. Махлупом і японцем Т. Умесао. Теорія і концепція «інформаційного суспільства» показала зростаючу роль інформації в житті суспільства на постіндустріальній стадії [10]. Інформаційне суспільство виражає ідею нової фази в історичному розвитку передових країн. Тобто не прихід постіндустріального суспільства, а створення нового соціального зразка, що є результатом «другої індустріальної революції», яка в основному ґрунтується на мікроелектронній технології. Зростаюча кількість людей (наукові і технічні працівники) збирають і продукують інформацію, менеджери та фахівці опрацьовують її, викладачі і працівники комунікаційної сфери поширюють її.

Саме інформація дозволяє сучасним фахівцям добре робити свою роботу. Проблема в тому, що навіть у світі надшвидкого передавання інформації, де нескінченні обсяги даних буквально оживають від натискання наших пальців на клавіатуру, дуже багато залежить від тих, завдяки кому ми так легко можемо усім цим користуватися – бухгалтерів, продавців, ІТ-фахівців.

Від цих людей залежить те, яка інформація до нас надійде. Але ж ці фахівці насправді далеко не завжди розуміють суть бізнес-процесів. Наприклад, згідно з дослі-

дженням, проведеним в 2014 р. компанією McKinsey, менш ніж 20% ІТ-спеціалістів вважають, що вони працюють ефективно, приносячи максимум користі своєму роботодавцю. Як писав П. Друкер, «ефективне суспільство, яке існує в розвиненому інформаційному просторі, має вимагати від менеджерів не тільки відповідей на питання, а і вміння їх грамотно задавати. Отже, такі керівники повинні мати чітке уявлення про те, якої саме інформації вони потребують» [7].

Основою розвитку економічної теорії останніх десятиліть є нові досягнення у науці, техніці, технологіях, організації та управлінні виробничим процесом. Сучасне суспільство живе в період становлення суспільства знань, причому не просто знань, які фіксують ті чи інші сторони дійсності, а знань, завдяки яким відбувається становлення нових цивілізаційних вимірів – динамічно стрімких, сповнених несподіваних поворотів, викликів, що потребує енергії інтелекту, інноваційного мислення і, зрештою, інноваційної людини.

Теорія інноваційного суспільства, на нашу думку, є логічним продовженням теорії постіндустріального суспільства. Найбільш науково зріле обґрунтування цієї теорії у своїх працях подає угорський учений Б. Санто: «інноваційне суспільство – це високо інтелектуальне суспільство, до того ж у глобальних розмірах, це шлях тих, хто обрав метою і формою своєї діяльності невинне інтелектуальне пізнання, шлях тих, існування кого характеризується підвищеною інтелектуальною діяльністю і прагненням реалізувати свої ідеї» [1].

Тобто сучасна «нова економіка» – це виробництво і використання нових знань, перетворення їх на повноцінний фактор виробництва, який відіграє провідну роль у системі факторів.

Тому можна зробити висновок, що необхідна модернізація української економіки на засадах інноваційного розвитку має забезпечуватися комплексним застосуванням усіх доступних важелів економічної політики та запобіганням конфлікту між їхніми впливами та між вирішенням стратегічних та поточних завдань. За цих умов інноваційна стратегія базується на тому, що країна є сучасною і розвинутою, коли у ній високий рівень індустріалізації та інформатизації, стійкий економічний розвиток, високий рівень життя населення, розвинуті управлінські та політичні структури.

Сьогодні проблема пошуку ефективних шляхів інноваційного розвитку у сфері науково-інноваційної діяльності набула загального характеру. Інноваційний тип розвитку характеризується перенесенням акценту на використання принципово нових прогресивних технологій, переходом до випуску високотехнологічної продукції, прогресивними організаційними і управлінськими рішеннями в інноваційній діяльності.

Усе перелічене свідчить про наявність широкого поля для продовження теоретичних досліджень. Таким чином, важливою складовою формування національно-господарської системи, зорієнтованої на інноваційний тип економічного зростання, є забезпечення розвитку інститутів інфраструктури інноваційного процесу, що сприятиме якісному оновленню економіки та підвищенню її конкурентоспроможності на світовому ринку. Становлення ефективного інноваційного типу розвитку як на мікро-, так і на макрорівні в Україні залишається однією з найскладніших економічних проблем сучасності, тому потребує подальшого глибокого наукового обґрунтування та вдосконалення нових ідей та пошуків.

Список використаної літератури

1. Гаман М.В. Стратегічне управління інноваційною діяльністю як основа економічної безпеки національної економіки: монографія / М.В. Гаман, О.І. Дацій, М.Х. Корецький та ін. – Донецьк: Юго-ВостокЛтд, 2008. – 281 с.
2. Гесць В. Наука і виробництво: партнери чи конкуренти? Деякі аспекти сучасної інноваційної політики України / В. Гесць // Президентський контроль. – 2004. – № 3.
3. Глазьев С.Ю. Экономическая теория технического развития / С.Ю. Глазьев. – М.: Наука, 1990.

4. Гэлбрейт Дж.К. Новое индустриальное общество / Дж.К. Гэлбрейт [пер. с англ.]. – М.: Прогресс, 1969. – 480 с.
5. Данилишин Б.М. Регулювання розвитку інноваційного потенціалу в економіці: Монографія / Б.М. Данилишин, М.Х. Корецький, О.І. Дацій. – Донецьк: Юго-ВостокЛтд, 2016. – 292 с.
6. Денисюк В. Високі технології і високонаукоємні галузі – ключові напрями в інноваційному розвитку / В. Денисюк // Економіст. – 2014. – №5. – С. 78.
7. Друкер П. Эпоха разрыва: ориентиры для нашего быстро меняющегося общества / П. Друкер [пер. с англ. Б.Л. Глушакова]. – М.: Вильямс, 2007.
8. Новая постиндустриальная волна на Западе: антология / под ред. В.Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – 631 с.
9. Исмаилов Т.А. Инновационная экономика — стратегическое направление развития России в XXI веке / Т.А. Исмаилов, Р.С. Гамидов // Инновации. – 2003. – №1.
10. Калитчак Р.Г. Регіоналізм у європейських інтеграційних процесах / Р.Г. Калитчак. – К.: Знання, 2007. – 303 с.
11. «Капитал» К. Маркса и политическая экономия социализма / Л.И. Абалкин, О.М. Юнь, П.О. Савчук; ред. Л.И. Абалкин; Моск. ин-т нар. хоз-ва им. Г. В. Плеханова. – М.: Мысль, 1967. – 215 с.
12. Кастельс М. Информационная эпоха: Экономика. Общество. Культура / М. Кастельс. – М.: ГУ-ВЭШ, 2000. – 168 с.
13. Кастельс М. Становление общества сетевых структур: сборник / М. Кастельс // Новая постиндустриальная волна на Западе: антология; под ред. В.Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – С. 285.
14. Лукичева Л.И. Управление интеллектуальным капиталом: учебн. пос. / Л.И. Лукичева. – 3-е изд., стер. – М.: Омега-Л, 2010. – 551 с.
15. Мартюшева Л.С. Інноваційний потенціал підприємства як об'єкт економічного дослідження / Л.С. Мартюшева, В.О. Калишенко // Фінанси України. – 2012. – № 10. – С. 61–65.
16. Савченко В.А. Управління розвитком персоналу: навч. пос. / В.А. Савченко. – К.: КНЕУ, 2002. – 351 с.
17. Рівень використання знань в економіці України [Електронний ресурс]: за даними Всесвітнього економічного форуму 2018 р. – Режим доступу: <http://www.werofum.org>
18. Терьошкіна Н.Є. Інноваційні стратегії зарубіжних країн світу / Н.Є. Терьошкіна // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2013. – С. 76–92.
19. Фасхиев Х.А. Интеллектуальный капитал – основа инновационного развития предприятия / Х.А. Фасхиев. // Инновации. – 2011. – №6. – С. 207–219.
20. Цифрова економіка – це реально [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу: <http://chp.com.ua/all-news/item/48511-tsfirova-ekonomika-tse-realno>

References

1. Haman M.V. (2008). *Stratehichne upravlinnia innovatsijnoiu diial'nistiui ak osnova ekonomichnoi bezpeky natsional'noi ekonomiky* [Strategic management as basis of economic security of national economy innovative activity]. Donets'k, 281 p.
2. Heiets' V. *Nauka i vyrobnytstvo: partnery chy konkurenty? Deiaki aspekty suchasnoi innovatsijnoi polityky Ukrainy* [Science and production: partners or competitors? Some aspects of modern innovative politics of Ukraine]. *Prezydents'kyj kontrol*, 2004, no. 3, p.56.
3. Glaz'ev S.Ju. (1990) *Jekonomicheskaja teorija tehničeskogo razvitija* [Economic Theory of Technical Development]. Moscow, Nauka Publ., , pp.12-17. (In Russian).
4. Gjelbrejt Dzh.K. (1969). *Novoe industrial'noe obshhestvo. obshhestvo* [New Industrial Society]. Moscow, Progress Publ., 480 p. (In Russian; abstract in English).

5. Danylyshyn B.M. (2006). *Rehuliuвання розвитку innovatsijnoho potentsialu v ekonomitsi* [Adjusting of development of innovative potential is in economy]. Donetsk, 292 p.
6. Denysiuk V. *Vysoki tekhnologii i vysokonaukoiemni haluzi-kliuchovi napriamy v innovatsijnomu rozvytku* [The high-tech and scientific industries are key trends in innovative development]. *Ekonomist* [Economist], 2004, no. 5, p.78.
7. Druker P. (2007). *Jepoharazryva: orientiry dlja nasheg obystro menjajushhegosja obshhestva* [The Age of Break: Guiding Our Fast-Paced Society]. Moscow, Vil'jams Publ., 320 p. (In Russian; abstract in English).
8. Inozemcev V. L. (1999). *Novaja postindustrial'naja volna na Zapade* [A new post-industrial wave in the West]. Moscow, 631 p. (In Russian).
9. Ismailov T.A., Gamidov R.S. *Innovaconnajaj ekonomika — strategicheskoe napravlenie razvitija Rossii v XXI veke* [Innovative economy - a strategic direction of the development of Russia in the XXI century]. *Innovacii* [Innovations], 2003, no.1, p.23. (In Russian).
10. Kalytchak R.H. (2007). *Rehionalizm u ievropejs'kykh intehratsijnykh protsesakh* [Regionalism in European integration processes]. Kyiv, Znannia Publ., p. 303.
11. Abalkin L.I., Jun O.M., Savchuk P.O.; red. L.I. Abalkin (1967). *„Kapital» K. Marksa i politicheskajaj ekonomija socializma.* [«Capital» K. Marx and the political economy of socialism]. Moscow, Mysl Publ., p. 215. (In Russian).
12. Kastel's M. (2000). *Informacionnaja epoha: Jekonomika. Obshhestvo. Kul'tura* [Information Age: Economics. Society. Culture]. Moscow, GU-VJeSh Publ., p.168. (In Russian).
13. Kastel's M. (1999). *Stanovlenie obshhestva setevyh struktur: sbornik. Novaja postindustrial'naja volna na Zapade* [The Formation of a Networking Society: A Compendium]. Moscow, Academia Publ., p. 285. (In Russian).
14. Lukicheva L.I. (2010). *Upravlenie intellektual'nym kapitalom* [Intellectual capital management]. Moscow, Omega-L Publ., p. 551. (In Russian).
15. Martiusheva L.S. (2012). *Innovatsijnyj potentsial pidprijemstva iak ob'iekt ekonomichnoho doslidzhennia* [Innovative potential of enterprise as object of economic research]. *Finansy Ukrainy* [Finance of Ukraine], 2012, no.10, p. 61.
16. Savchenko V.A. (2002). *Upravlinnia rozvytkom personalu* [Management development of personnel]. Kyiv, KNEU Publ., p. 351.
17. *Riven' vykorystanniaznan' v ekonomitsi Ukrainy* [The level of knowledge use in the Ukrainian economy]. Available at: <http://www.werofum.org>
18. Ter'oshkina N.Ye. *Innovatsijni stratehii zarubizhnykh krain svitu* [Innovative strategies of foreign countries of the world]. *Visnyk Natsional'noho universytetu "Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho"*, 2013, p. 76.
19. Fashiev H.A. *Intellektual'nyj kapital - osnova innovacionnogo razvitija predprijatija* [Intellectual capital is the basis of innovative development of an enterprise]. *Innovacii* [Innovations], 2011, no. 6, p.207.
20. *Tsyfrova ekonomika – tse real'no* [Digital economy – it really]. Available at: <http://chp.com.ua/all-news/item/48511-tsyfrova-ekonomika-tse-realno> 2017.

INFORMATION IS A FACTOR OF PRODUCTION AS A TOOL OF INNOVATION IN ENTERPRISE MANAGEMENT

Oksana A. Piestova. Zakhidnodonbaskyi Institute of Higher Education Institution “Interregional Academy of Personnel Management”, Pavlograd (Ukraine). E-mail: career-zpieu@ukr.net

Anatolii S. Benzar. Zakhidnodonbaskyi Institute of Higher Education Institution “Interregional Academy of Personnel Management”, Pavlograd (Ukraine). E-mail: absoluteastralz16@ukr.net

DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-10

Key words: *innovation, information, post-industrial society, economic person, knowledge, management, economic values, information society, personnel.*

The issues of information production factor as an instrument of innovation in enterprise management are considered. The economic value of a person in a post-industrial society is analyzed. It is established that knowledge is the intellectual basis of the management and functioning of organizations, the most important component of intellectual capital. It is proved that information is one of the tools of innovation in enterprise management; in the information society, the dominant type in the structure of social labour is holistic, predominantly intellectual, innovative, armed with scientific knowledge labour.

As a result of the study, the authors found that - knowledge is the resource of the enterprise, along with other factors of production; the innovative type of economic development becomes the foundation that models and determines the economic power of any enterprise, organization, their recognition and prospects both in the domestic and foreign markets, and all this leads to increased interest in theories of innovation that are constantly updated and enriched.

It is determined that the monopoly on information characterizes the activities of the entrepreneur of the innovator, each individual has certain advantages relative to others, has unique information that can be used advantageously; every enterprise that seeks to survive in the conditions of fierce competition should constantly look for ways to improve its activities, that is, pay attention to the rational use of all types of available resources, especially the personnel of the organization, with their own skills, abilities, qualifications and ideas.

The formation of an effective innovative type of development at both the micro and macro levels in Ukraine remains one of the most difficult economic problems of our time, therefore, it requires further deep scientific substantiation and improvement of new ideas and searches.

Одержано 3.12.2019.

KONDYCJA POLSKIEGO ROLNICTWA I CZYNNIKI WARUNKUJĄCE JEGO KONKURENCYJNOŚĆ

Artykuł poświęcony badaniu obecnego stanu polskiego rolnictwa i identyfikacji czynników zwiększających jego konkurencyjność. Charakterystyczną cechą polskiego sektora rolnego jest, przede wszystkim, jego olbrzymie zróżnicowanie przestrzenne. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest szereg złożonych czynników o charakterze ekonomicznych, społecznym oraz demograficznym, a także szereg innych. Należy również podkreślić niedostateczną liczbę miejsc pracy na wsi. Działania w zakresie zmniejszenia zatrudnienia w tym obszarze gospodarki, jak wskazują doświadczenia innych państw jest zasadniczym elementem nie tylko zrównoważonego rozwoju tego sektora, ale również warunkiem koniecznym dla zrównoważonego rozwoju terenów wiejskich. Jednocześnie duża część użytków rolnych skupiona jest przede wszystkim w małych i średnich gospodarstwach. Wiele z nich nie jest w żadnym stopniu rentowna, co przyczynia się do stalej trudnej sytuacji ekonomicznej wielu rodzin rolniczych. W tym kontekście koncentracja w omawianym sektorze jest niezmiernie istotnym warunkiem pozwalającym na efektywne wykorzystanie potencjału, który może zostać zwiększony, jedynie za sprawą koniecznych działań systemowych oraz instytucjonalnych.

Słowa kluczowe: *rolnictwo, konkurencyjność, wspólna polityka rolna UE, gospodarka żywnościowa.*

Статтю присвячено дослідженню сучасного стану польського сільського господарства та виявленню чинників підвищення його конкурентоспроможності. Характерною рисою польського сільського господарства є, перш за все, його величезна просторова різноманітність. Причиною цього є ряд складних економічних, соціальних та демографічних факторів, а також ряд інших факторів. Слід також підкреслити недостатню кількість робочих місць у сільській місцевості. Заходи щодо зменшення зайнятості в цій галузі економіки, як свідчить досвід інших країн, є важливим елементом не тільки сталого розвитку цього сектора, але й необхідною умовою сталого розвитку сільських територій. При цьому значна частина ріллі зосереджена насамперед у малих та середніх господарствах. Багато з них економічно не вигідні, що породжує постійне важке економічне становище багатьох фермерських сімей. У цьому контексті концентрація в секторі є надзвичайно важливою умовою, що дозволяє ефективно використовувати потенціал, який можна збільшити лише за допомогою необхідних системних та інституційних заходів.

Швидке вдосконалення також має стосуватися відповідних взаємозв'язків між факторами сільськогосподарського виробництва. Без такого процесу великі розбіжності між регіонами, що існують, продовжуватимуть прогресувати. Економічно слабкі сільськогосподарські регіони лише посилюють подальші соціальні та економічні проблеми на селі. З цієї метою важливо сформулювати та впровадити основні структурні зміни та відповідну регіональну

політику. Розвиток польського сільського господарства визначається також пріоритетними цілями, які є частиною Спільної сільськогосподарської політики. Напрями цих заходів спрямовані на формулювання принципів розроблення стійкої моделі сільського господарства, охорони навколишнього середовища та створення відповідних умов для підвищення рівня життя населення, яке проживає у сільській місцевості. Продовольча економіка є одним із найважливіших напрямів державної політики.

Сталий розвиток сільського господарства та сільських територій, базований на пріоритетах Спільної сільськогосподарської політики, дає шанс на стале функціонування сільського господарства, лісового господарства та сільських територій, що є відповідним фактором, який гарантує забезпечення особливо бажаних товарів. Це стосується насамперед відповідного формування просторового порядку, відповідного ландшафту, управління водними ресурсами та ґрунтом, або створення заходів з біорізноманіття.

Ключові слова: сільське господарство, конкурентоспроможність, Спільна сільськогосподарська політика ЄС, продовольча економіка.

Wstęp W strukturze gospodarki narodowej wymienia się trzy zasadnicze sektory: przemysł, usługi oraz rolnictwo. W obecnym czasie nauki ekonomiczne skupiają się przede wszystkim na tych dwóch pierwszych obszarach, traktując rolnictwo w sposób poboczny. Należy stwierdzić, że wynika to przede wszystkim ze stosowanych miar w procesie dokonywania oceny konkurencyjności współczesnych gospodarek.

Szczególne znaczenie dla badaczy ma w tym kontekście określenie poziomu PKB w odniesieniu do sektorów, które mają największy wpływ na jego tworzenie. W tym zakresie rolnictwo pełni tutaj rolę wręcz marginalną. Jednak podejmowanie badań nad rolą tej gałęzi dla gospodarki narodowej ma niezwykle istotne znaczenie. Po pierwsze jest to obszar produkcji, które ma zasadniczy wpływ na zaspokojenie potrzeb żywnościowych społeczeństwa, po drugie wpływa na duży odsetek społeczeństwa, zamieszkujący tereny wiejskie. W ten sposób w sposób pośredni lub bezpośredni wpływa na ich sytuację ekonomiczną, możliwość zarobkowania oraz szeroko pojętego rozwoju.

Po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej polskie rolnictwo uzyskało możliwość wsparcia z tytułu uzyskania dopłat bezpośrednich. Miały one istotny wpływ na polepszenie sytuacji ludności wiejskiej, powstanie szeregu nowych inwestycji, stały się czynnikiem działań prorozwojowych na tych obszarach. Członkostwo w UE stało się również determinantem obligatoryjnego włączenia tego sektora do jednej z polityk unijnych, jaką jest Wspólna Polityka Rolna. Nadaje ona kierunek rozwoju rolnictwa wszystkich krajów członkowskich, zmierza do podniesienia jego konkurencyjności, a za sprawą subsydiowania pozwala na przetrwanie nawet tych gospodarstw rolnych, które charakteryzują się znikomym, bądź nawet zerowym poziomem rentowności.

Polskie rolnictwo boryka się z szeregiem problemów, których nie udało się zlikwidować, pomimo członkostwa w UE, wdrażania unijnych i krajowych programów rozwoju. Wpływ na taki stan rzeczy ma szereg powiązanych ze sobą czynników. Najistotniejsze z nich to przede wszystkim rozdrobnione rolnictwo, gdzie większość ziemi uprawnej oraz środków produkcji znajduje się w małych lub średnich gospodarstwach rolnych, niska skłonność do innowacyjności sektora, trudna sytuacja demograficzna na wsi. Przez lata udało się jednak osiągnąć również wiele sukcesów. Odnosi się to między innymi do kształtowania zrównoważonej polityki rolnej, która łączy w sobie działania na rzecz ochrony środowiska naturalnego z potrzebami rozwojowymi obszarów wiejskich.

Tutaj należy po raz kolejny podkreślić znaczenie Wspólnej Polityki Rolnej, która te cele uznała jako priorytetowe i obligatoryjne. Jest to jedynie pewien wycinek zagadnień związanych z zagrożeniami oraz szansami rozwoju polskiego rolnictwa, jako ważnego sektora gospodarki narodowej. Zagadnienie to zasługuje na szczególne zainteresowanie i dlatego stało się tematem rozważań podjętych na potrzeby niniejszej pracy magisterskiej.

Celem niniejszego artykułu jest próba ukazania kondycji polskiego rolnictwa oraz prezentacja czynników, które przyczyniają się do tworzenia warunków jego konkurencyjności

przede wszystkim w ujęciu makroekonomicznym. Dokonano ogólnej charakterystyki polskiego sektora rolno-spożywczego w oparciu o wybrane dane statystyczne. Natomiast w dalszej części zaprezentowano oraz znaczenie gospodarstw rodzinnych w rodzimym rolnictwie.

1. Ogólna charakterystyka polskiego rolnictwa na podstawie danych statystycznych

Rolnictwo jest nadal istotnym elementem w strukturze gospodarki większości polskich województw. Tereny wiejskie są wciąż atrakcyjnym miejscem do zamieszkania, co potwierdzają wyniki badań prowadzonych od 2000, dotyczące liczby ludności wiejskiej. Należy również podkreślić, że rozkład tego rodzaju tendencji jest wyraźnie nierównomierny. W dziesięciu województwach zaobserwowano wzrost liczby mieszkańców, natomiast w sześciu spadek. Najbardziej „wiejski” charakter posiada województwo podkarpackie, natomiast najbardziej zurbanizowanym jest - co pokazują wyniki badań – województwo śląskie, co wynika, przede wszystkim z jego przemysłowego charakteru.

Wskazać należy również na kryzys demograficzny na wsi, przejawiający się tym, iż rodzi się mniej dzieci, co nie pozwala na rozwój systematycznego procesu zastępowania pokoleń.

Pozytywnym zjawiskiem jest jednak fakt, że wydłuża się długość życia populacji. Zmiany struktury populacji ludności wiejskiej są przede wszystkim wynikiem migracji wewnętrznych. Jednocześnie obserwuje się wzrost aktywności zawodowej na terenach wiejskich, co jest z kolei wynikiem efektywnego wykorzystania środków finansowych oraz instrumentów instytucjonalnych. Nadal jednak plasuje się poniżej średniej w skali całej Unii Europejskiej. Jak pokazują statystyki rolnictwo jest jednym źródłem dochodu dla 10 % populacji pracującej na wsi.

Podkreślić należy również zmniejszenia obszarów ubóstwa na wsi. Liczba osób znajdujących się poniżej minimalnego poziomu egzystencji obniżyła się od 2005 r. z ok 13 % do 5 % w 2018 r. Zmniejszył się również odsetek rolników nie posiadających dostęp do sieci internetowej, ponieważ już w 2017 r. 75 % mieszkańców wsi deklarowało posiadanie stałego dostępu do Internetu¹.

Rodzime rolnictwo od wielu lat absorbuje duży poziom zasobów pracy, co wynika z co najmniej 1/5 pracujących w tym sektorze w skali Unii Europejskiej. Wymiar zasobów pracy zaangażowanych w rolnictwie, bez względu na stosowaną metodologię oceniana jest na 10-16 % krajowych zasobów pracy. Jest to bardzo duży poziom, uwzględniając fakt, że udział rolnictwa w wypracowaniu PKB wynosi obecnie jedynie 2,4 %.

Zauważalny jest również wskaźnik, obrazujący dużą liczbę osób pracujących w rolnictwie na terenach, gdzie dominują małe gospodarstwa. W przeliczeniu na 100 ha użytków rolnych, liczba ta jest spotykana przede wszystkim na terenie województw: lubelskiego, podkarpackiego, śląskiego oraz małopolskiego.

Poziom inwestycji w rolnictwie jest wciąż niewystarczający, co obrazuje fakt, iż stanowią jedynie 2 % w skali całego kraju. Natomiast same nakłady inwestycyjne w rolnictwie są lokowane głównie w województwach, których struktura gospodarstw rolnych daje możliwość na produktywnie wykorzystanie. I tak na przykład ich poziom na terenie województwa zachodniopomorskiego jest 2,5 razy wyższy w przeliczeniu na jedną pracującą w sektorze rolnym osobę, niż w średnim ujęciu w stosunku do całego kraju oraz osiem razy wyższy w odniesieniu do województwa podkarpackiego.

Rośnie także poziom zużycia majątku trwałego w omawianym sektorze, szacowanym na poziomie co najmniej 77 % w 2017 r. Obserwuje się postępującą poprawę w zakresie struktury obszarowej gospodarstw rolnych, jednak proces ten przebiega wciąż powoli. Niemal połowa upraw rolnych w Polsce klasyfikuje się w przedziale 1 – 20 ha. Sukcesywnie jednak znikają z tej struktury gospodarstwa o najmniejszych areale, natomiast rośnie liczba gospodarstw większych w przedziale 50 – 100 ha. Największa liczba małych znajduje

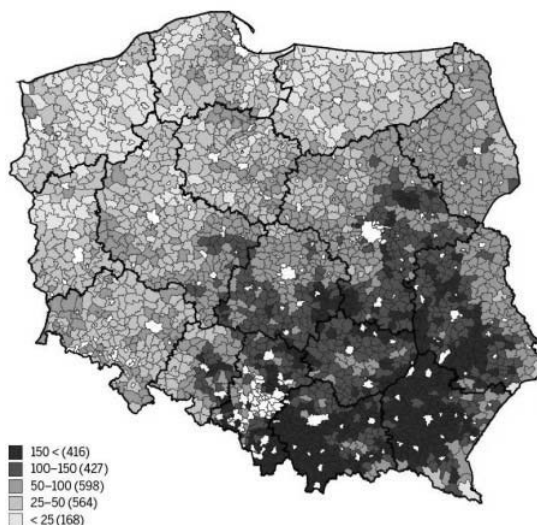
¹ M. Halamska, R. Hoffmann, M. Stanny, *Studia nad strukturą wiejskiej Polski. Przestrzenne różnicowanie struktury społecznej*, Warszawa 2017, s. 21-23.

się na terenie województw południowo-wschodniej Polski i należą do nich małopolskie, podkarpackie, natomiast gospodarstwa stosunkowo duże dominują w województwach północnych oraz zachodnich.

Podkreśla się również, że poziom konkurencyjności gospodarstw oraz poziom generowanych przez nie dochodów zależne są przede wszystkim od ogólnego stopnia produktywności w omawianym sektorze. Niekorzystnie na to zjawisko wpływa niska i niezwykle zróżnicowana struktura regionalna. W województwach północnych oraz północnozachodnich występuje najwyższy poziom produktywności, natomiast skrajnie niski notowany jest w Małopolsce oraz na Podkarpaciu.

Cechą wspólną całego polskiego społeczeństwa, co dotyczy zarówno mieszkańców miast i wsi jest wysoki stopień poparcia i zadowolenia z członkostwa Polski w Unii Europejskiej. Podkreśla się również, że w ujęciu ekonomicznym, społecznym oraz politycznym uzyskanie pełnej akcesji w UE stało się początkiem najkorzystniejszych zmian dla sektora rolno-spożywczego oraz szeroko pojętego rozwoju obszarów wiejskich w historii Polski. Wydaje się, że proces ten nadal będzie przebiegał w pozytywnym i pożądanym kierunku².

Rysunek 1. Liczba działek na 100 ha

Źródło: M. Stanny, A. Rosner, Ł. Komorowski, *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap III Struktury społeczno-gospodarcze, ich przestrzenne zróżnicowanie i dynamika*, Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa 2018, s. 71.

Istotną cechą ale również problemem polskich gospodarstw rolnych jest fakt, że nie tylko wiele z nich posiada niewielki areal, ale równocześnie składają się z wielu działek. Istnieją gospodarstwa hektarowe, które złożone są wręcz z kilkudziesięciu działek, które nawet nie graniczą ze sobą bezpośrednio. Był to skutek podziału ziemi, pomiędzy spadkobierców oraz podziałów realizowanych jeszcze za życia seniora-rolnika. Największe tego rodzaju rozdrobnienie występuje na terenie Polski południowo-wschodniej, gdzie i tak dominuje duża liczba najmniejszych gospodarstw rolnych.

Zupełnie inaczej sytuacja wygląda na terenach zachodnich i północnych województw. Tam na terenie niektórych gmin do 1989 r. ponad połowa arealu ziemi uprawnej należała do Państwowych Gospodarstw Rolnych, a gospodarstwa rodzinne liczyły średnio 10

² M. Stanny, A. Rosner, Ł. Komorowski, *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap III Struktury społeczno-gospodarcze, ich przestrzenne zróżnicowanie i dynamika*, Warszawa 2018, s. 64-69.

ha. Natomiast po likwidacji PGR-ów rolnicy indywidualni kupowali ziemię oferowaną w wolnej sprzedaży przez państwo, niejednokrotnie sąsiadującą z nimi. W ten sposób w krótkim czasie niektóre gospodarstwa rodzinne w krótkim czasie powiększyły się o nawet o 17 ha w przypadku niektórych gmin.

Oprócz gospodarstw rodzinnych powstało również wiele wielkoobszarowych, szczególnie w Polsce zachodniej oraz północnej, których areał wynosi nawet kilkaset, ale również i ponad tysiąc hektarów. Zazwyczaj jest to ziemia pozostająca w dzierżawie³.

Tabela 1

Struktura powierzchni gospodarstw rolnych w Polsce w 2018 roku

Powierzchnia	Liczba gospodarstw (w tys.)	Odsetek (w %)
do 1 hektara	27,6	2
od 1 do 2 hektarów	253,7	18
od 2 do 5 hektarów	453,4	32,2
od 5 do 10 hektarów	322,6	22,9
od 10 do 15 hektarów	145,9	10,3
powyżej 15 hektarów	206,6	14,6
Razem	1 409,6	100

Źródło: *Rolnictwo w 2018 roku. Główny Urząd Statystyczny*, Warszawa 2019, s. 9

Wielu autorów uważa, że w procesie kształtowania polityki rozwoju polskiego rolnictwa istnieje konieczność konstruowania i wdrażania instrumentów rozwoju obszarów wiejskich, które będą kierowane przede wszystkim do obszarów o specyficznej strukturze, a także jednolitym rodzaju typologicznym. Wskazać tu należy na tereny, gdzie obserwuje się dynamiczne zjawiska ujemnego przyrostu naturalnego i wyludnienia wsi, uprzedniej koncentracji Państwowych Gospodarstw Rolnych, a także terenów gdzie dochodzi do intensywnych przemian o charakterze urbanistycznym. W przypadku tego ostatniego procesu istotne jest odpowiedzialne i zamierzone modelowanie rozwoju ładu przestrzennego z jednoczesnym kontrolowaniem ich integracji z terenami miejskimi⁴. W 2018 r. Główny Urząd Statystyczny przedstawił dane na temat polskiego rolnictwa. Wynikało z niego, że na terenie Polski ogólna powierzchnia użytków rolnych wynosiła 18,7 milionów hektarów. Obszary ten obejmują niemal 60 % terytorium państwa polskiego. Jednocześnie z przeprowadzonych badań wynikało, że statystycznie powierzchnia ta nie uległa znacznym zmianom na przestrzeni kilku lat.

Statystycznie na jednego obywatela polskiego przypadało 0,49 hektara. Natomiast w strukturze tzw. dobrej klasy ziemi sumarycznie znajdowało się około 14,5 milionów ha. Wśród ogólnej sumy użytków rolnych łączna suma zasiewów pod zbiory szacowana była na niemal 11 milionów hektarów, natomiast pastwiska i łąki obejmowały nieco ponad 3 miliony hektarów, natomiast pozostałe rodzaje gruntów takich jak obszary ugorowane, ogrody przydomowe stanowiły resztę, co w skali ogólnej stanowiło niewielki odsetek⁵.

Dane statystyczne wskazują, że liczba gospodarstw rolnych w ogólnej strukturze, chociaż w sposób powolny, jednak wykazuje tendencję spadkową. W 2010 r. istniało półtora milionów gospodarstw rolnych, natomiast według danych z 2018 r. ich liczba wyniosła nieco ponad 1,4 miliona. Przeciętne gospodarstwo rolne w Polsce w 2018 r. zajmowało 10,3 hektara, co przyczynia się do stwierdzenia, że areał ten również w powolnym tempie, jednak rośnie, co daje wynik 0,2 ha w stosunku do dwóch poprzednich lat, natomiast w ujęciu pięcioletnim 0,5 hektara. W 2018 r. w ewidencji podmiotów gospodarczych wpisanych było ok 2,1

³ W. Dzun, *Wpływ utworzenia i rozdysponowania Zasobu Własności Rolnej SP na strukturę gospodarstw rolnych*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, nr 344/2015, s. 48–72.

⁴ M. Stanny, A. Rosner, Ł. Komorowski, *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap III Struktury społeczno-gospodarcze, ich przestrzenne zróżnicowanie i dynamika...*, op. cit., s. 271.

⁵ *Rolnictwo w 2018 roku. Główny Urząd Statystyczny*, Warszawa 2019, s. 9-12.

miliona producentów rolnych. Natomiast z danych GUS obrazujących globalną produkcję rolną w Polsce wynika, że rolnictwo wypracowało ok 99 miliardów złotych, z czego 88 % udziału miały gospodarstwa indywidualne. Produkcja rolna polskiego rolnictwa, jak ukazano na poniższym wykresie w 2018 r. niema po połowie podzieliła globalną produkcję roślinną oraz globalną produkcję zwierzęcą⁶.

2. Rola i znaczenie gospodarstw rodzinnych w polskim rolnictwie

Duży stopień zróżnicowania modeli funkcjonujących w Unii Europejskiej gospodarstw rolnych podlega nieustannej ewolucji, która determinowana jest doświadczeniami historycznymi poszczególnych państw członkowskich. Są one wdrażane poprzez wprowadzanie intencjonalnych zmian o charakterze politycznym, których wspólnym mianownikiem jest Wspólna Polityka Rolna. Nie wpływa natomiast w sposób istotny na tradycyjny ustrój rolny, chociaż podkreśla się konieczność oceny społecznej przydatności zastanych modeli gospodarstw rolnych zarówno dla sektora rolno-spożywczego, ale również istoty i szans rozwoju terenów wiejskich.

Działalność gospodarstw wielkotowarowych opiera się przede wszystkim na pozyskiwanej na zewnątrz sektora sile roboczej oraz przewadze celów o charakterze mikroekonomicznym. Przyczyną powstania takich jednostek gospodarczych stały się różnorodne czynniki. W krajach zachodniej Europy były to determinanty rynkowe, natomiast na wschodzie Europy kolektywizacja rolnictwa. Współcześnie działają one jednak w oparciu o te same reguły, prowadząc działalność produkcyjną generując jednocześnie niskie koszty jednostkowych, co jest możliwe do osiągnięcia za sprawą koncentracji kapitału oraz środków produkcji.

We współczesnym sektorze rolno-spożywczym również istotne znaczenie ma zastosowanie nowoczesnych technologii, mechanizacja rolnictwa, które pozwalają na realizację zasadniczego celu, jakim jest zapewnienie społeczeństwu dostępności do żywności, co często odbywa się w oparciu o prymat założeń mikroekonomicznych nad elementami środowiskowymi, przede wszystkim za sprawą mono kultury upraw, co wpływa ujemnie na stan gleby oraz kształt krajobrazu przyrodniczego oraz zbyt dużego stopnia koncentracji produkcji zwierzęcej. Dlatego podmioty będące właścicielami wielkich gospodarstw towarowych, które mają charakter korporacyjny w zasadzie stawiają sobie jedynie cele ekonomiczne, całkowicie bagatelizując stan środowiska naturalnego do, którego degradacji się przyczyniają. Są to podmioty będące swego rodzaju przeciwieństwem rodzinnych gospodarstw rolnych⁷.

Uważa się, że przyczyną takiego stanu rzeczy jest przede wszystkim oddzielenie gospodarstwa rolnego od domowego, dlatego właściciele gospodarstw mających charakter wielkotowarowy eksploatują ziemię bez dbania o stan gleby. Drugorzędne znaczenie ma dla nich stan w jakim przekazają ją kolejnym generacjom, nastawiając się jedynie na osiągnięcie maksymalnego zysku. Natomiast ziemia rolna staje się dla nich jedynie narzędziem, które pozwala na osiągnięcie przychodu. Kwestia ta jest jeszcze bardziej widoczna szczególnie w przypadku spółek prawa handlowego, prowadzące gospodarstwa wielkotowarowe, co determinowane jest przede wszystkim rozdziałem zadań zarządczych od właścicielskich, które potęguje brak własności ziemi za stan, której jak wcześniej wspomniano takie podmioty nie czują się odpowiedzialne. Także osoby zatrudnione w takim gospodarstwie nie są zmuszane, a tym samym nie poczuwają się do uwzględniania czynników wpływających na ochronę środowiska w kontekście wykorzystywanych środków oraz technologii produkcji⁸. Odrębną grupę stanowią drobne gospodarstwa rolne, które posiadając niewielką skalę produkcji nie spełniają kryteriów, które pozwalają na podstawową ocenę przydatności w kontekście realizacji zasadniczego celu, jakim jest zapewnienie bezpieczeństwa żywnościowego. Jednocześnie innym negatywnym czynnikiem staje się fakt, że przyczyniają się wręcz do

⁶ Ibidem.

⁷ A. Sadowski, *Zrównoważony rozwój gospodarstw rolnych z uwzględnieniem wpływu Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej*, Poznań 2012, s. 368.

⁸ Ibidem.

zmniejszenia stopnia tego bezpieczeństwa, przede wszystkim za sprawą nieefektywnego modelu użytkowania ziemi rolnej, bądź nie uprawiania jej w ogóle.

W literaturze przedmiotu stwierdza się jednak, że również istnienie takich podmiotów znajduje swoje uzasadnienie. W sytuacji, kiedy na terenach wiejskich istnieje niedostateczna liczba miejsc pracy poza sektorem rolnym uważane są za swoisty bufor, a jednocześnie uznawane są za typową formę gospodarstw socjalnych. Nie jest to stan pożądany, szczególnie w wielkiej skali, jednak jest to efektywna alternatywa dla kumulacji nadmiaru siły roboczej na wsi. Dodatkowo właściciele takich gospodarstw wykorzystują ziemię w celach hobbystycznych lub rekreacyjnych i dlatego nie można ich kategoryzować w ujęciu ekonomii rolnictwa, czy rolniczych w ogólności. Nie mniej istotne znaczenie ma nastawienie właścicieli gospodarstw rolnych, którzy ich posiadanie traktują w kontekście koniunkturalnych korzyści. Dotyczy to na przykład kwestii ubezpieczenia społecznego lub pozyskiwania środków finansowych z unijnych dopłat bezpośrednich⁹.

Zagadnienie kompleksowego określenia polskiego ustroju rolnego nie znalazła do tej pory spójnego odzwierciedlenia w żadnym akcie prawnym rangi ustawowej. Jest to zdaniem wielu autorów istotny mankament, który przyczynia się do braku wykładni w procesie kreowania działań na rzecz rozwoju rodzimego sektora rolno-spożywczego. Za poważny mankament taką sytuację uważa na przykład A. Lichorowicz, stwierdzając, że niesie to ze sobą przede wszystkim trudności w jednoznacznej klasyfikacji działalności rolniczej w kontekście podmiotów, które prowadzą gospodarstwo¹⁰. Natomiast A. Domańska podkreśla, że podstawą ustroju rolnego stanowią przede wszystkim gospodarstwa rodzinne.

Należy wskazać, że w doktrynie prawa wciąż toczy się dyskusja w tym zakresie, jednak można jednoznacznie stwierdzić, że w strukturze rodzimego ustroju rolnego zasadniczą jednostką produkcyjną w omawianym sektorze jest gospodarstwo, natomiast uwzględniając zapisy Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej jest to gospodarstwo rodzinne. Jest ono w ścisłej korelacji z gospodarstwem domowym.

Ustawa zasadnicza jednocześnie nie podaje definicji gospodarstwa rodzinnego, co jak wspomniano wcześniej jest zagadnieniem problemowym. Należy jednak przyjąć, że w takim gospodarstwie w pracę zaangażowani są członkowie rodziny, a ich działalność produkcyjna wskazuje na powstawanie pomiędzy rozwojem tej jednostki wytwórczej, a rozwojem rodziny. W innym ujęciu gospodarstwo rodzinne generuje dochód, który jest źródłem utrzymania rodziny rolnika. Dlatego jego areał nie może być zbyt mały, aby móc zapewnić odpowiedni poziom zysków.

Wielkość gospodarstwa musi również zapewnić pracę samemu rolnikowi, członkom rodziny oraz ewentualnie pracownikom najemnym, stałym lub sezonowym. Funkcjonowanie gospodarstwa determinowane jest również stosowanymi technologiami produkcji, hodowli oraz wyposażeniem w maszyny rolnicze. Istota i ugruntowana tradycja tego rodzaju gospodarstw w polskim ustroju rolnym oraz przesłanki konstytucyjne przemawiają za stosowaniem preferencji wobec tych podmiotów. Działania takie podyktowane są przede wszystkim dążeniem do ich intensywnego rozwoju i dalszego utrzymywania pozycji podstawy rodzimego rolnictwa¹¹. Oczywiście w strukturze ustroju rolnego możliwe są również inne formy prawne w produkcji rolnej. Dotyczy to przede wszystkim takich podmiotów, które nie są osobami fizycznymi. Jest to z kolei wniosek płynący z konstytucyjnej gwarancji wolności działalności gospodarczej.

Pomimo tego przyjmuje się, że preferencyjna polityka wobec gospodarstw rolnych powinna być priorytetem państwa. Podkreśla się również, że cechą gospodarstwa rodzinnego nie może być jedynie do zaspokojenia podstawowych potrzeb bytowych rodziny rolnika.

⁹ W. Wrzaszcz *Poziom zrównoważenia indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce (na podstawie danych FADN)*, Warszawa 2012, s. 123-126.

¹⁰ A. Lichorowicz, *Status prawny gospodarstw rodzinnych w ustawodawstwie krajów Europy Zachodniej*, Białystok 2000, s. 13.

¹¹ A. Pawłowski, *Aspekty podmiotowe i przedmiotowe ustroju rolnego*, „Gdańskie Studia Prawnicze”, nr 31/2014, s. 1091-1104.

Obowiązujący ustrój rolny traktować bowiem trzeba, jako realizację szerszego dobra wspólnego, którego istotą jest zapewnienie dostępu społeczeństwa do żywności i innych produktów wytwarzanych przez sektor rolno-spożywczy. Kolejnym istotnym zagadnieniem jest fakt, że poprzez mechanizm popytu i podaży, działania w zakresie sprzedaży wytwarzanych produktów rodzinne gospodarstwo rolne stają się uczestnikami rynku. Przyczynia się to do tego, że zaczynają podlegać standardom i uregulowaniom, które prawodawca odnosi do podmiotów prowadzących działalność gospodarczą w ogólnym ujęciu. Jednocześnie sam prawodawca wychodzi z założenia, że gospodarstwo rolne zapewni utrzymanie rolnikowi, jego rodzinie również z uwzględnieniem osób, które nie biorą bezpośrednio udziału w procesie produkcji rolnej¹².

Jak wynika z treści ustawy zasadniczej ustrojodawca wyznaczył jako podstawowy w ustroju rolnym rodzinny model gospodarstwa. Jednocześnie zakłada się, że są one odporne na zjawisko fluktuacji cen i mają większą zdolność do przetrwania nawet poważnych kryzysów, niż ma to miejsce w przypadku podmiotów prowadzących działalność w innych sektorach. Równocześnie zakłada się, że taka sytuacja ma miejsce również bez konieczności uzyskiwania wsparcia z budżetu państwa.

Gospodarstwa rolne o charakterze rodzinnym prowadzą model produkcji rolnej, który jest dostosowany do warunków ekologicznych. Gospodarstwa rodzinne nie mają charakteru anonimowych jednostek produkcyjnych, jednocześnie przyczyniają się jednoznacznie do uwolnienia indywidualnej motywacji ludzi pracujących w rolnictwie, angażują swoją aktywność, czas, talenty oraz zasoby, dążąc do maksymalizacji zysków z tytułu prowadzonej działalności. Również istotne znaczenie posiada także kumulacja elementów narodowych w strukturze gospodarki. Jest to jedynie pewien wycinek czynników, który sprowadza się do tego, że ustrój rolny oparty o gospodarstwa rodzinne, a także korelacja z elementami natury ekonomicznej stanowią ważny element polityki państwa¹³. Z racji istoty omawianego zagadnienia niezmiernie istotne znaczenie ma przede wszystkim sukcesja w gospodarstwach rolnych, która jest elementem zainteresowania ekonomii oraz nauk społecznych w ogólności, ale przede wszystkim ekonomiki rolnictwa, zajmującej się wąsko tą problematyką. Transfer w tych podstawowych jednostkach produkcyjnych na wsi przekłada się w sposób istotny na efektywność wykorzystania ziemi oraz kapitału, a także zasobów pracy zaangażowanych w proces produkcji rolnej. To przede wszystkim sukcesja jest warunkiem charakteru gospodarstw rodzinnych, ponieważ jest determinowane następstwem pokoleń w strukturze ludności wiejskiej. Jest to również bez wątpienia jeden z głównych determinantów przekładających się pozycję konkurencyjną rolnictwa polskiego w skali europejskiej, ale również globalnej. Nie można tu pominąć istotnego aspektu społecznego, jakim jest żywotność obszarów wiejskich. Jest to również przyczynek do szerszej analizy identyfikacji barier rozwoju rolnictwa oraz ich eliminowanie poprzez aktywną politykę krajową oraz unijną. W szerokim wachlarzu instrumentów polityki rozwoju rolnictwa młodzi rolnicy przejmujący sukcesję w rodzinnych gospodarstwach znajdują wsparcie finansowe, logistyczne, doradcze oraz organizacyjne¹⁴.

Zagadnienie sukcesji gospodarstw rodzinnych rodzi również implikacje o charakterze środowiskowym. Na skutek wpływu na klimat oraz całe środowisko naturalne, ale również kształtowanie otoczenia przyrodniczego, co przyczynia się do zwiększenia uwagi na jakość oraz formę produkcji rolnej. W tym zakresie jest to widoczne przede wszystkim w postaci dóbr publicznych, które są w różnych formach dostarczane społeczeństwu. Dlatego szczególne znaczenie posiadają oczekiwania wobec sukcesorów rodzinnych gospodarstw rolnych, ich edukacji, kompetencji oraz otwartości na innowacje, poziom motywacji, a także doświadczeniom, które powinny być nastawione przede wszystkim na wykorzystanie w sposób odpowiedzialny i racjonalny wszystkich zasobów naturalnych¹⁵.

¹² B. Rakoczy, A. Bień-Kacała, *Gospodarstwo rodzinne jako podstawa ustroju rolnego w świetle konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku*, „Przegląd Prawa Ochrony Środowiska”, nr 3/2015, s. 21-24.

¹³ Ibidem.

¹⁴ M. Dudek, *Sukcesja indywidualnych gospodarstw rolnych jako czynnik przeobrażeń strukturalnych w polskim rolnictwie*, Warszawa 2016, s. 1.

¹⁵ J. Wilkin, *Wielofunkcyjność rolnictwa – konceptualizacja i operacjonalizacja zjawiska*, „Wieś i Rolnictwo”, nr 4/2009, Warszawa 2009, s. 9-28.

Wobec przedstawionych czynników w ekonomice rolnictwa dąży się do zidentyfikowania wzorca sukcesji gospodarstw rodzinnych, czego zasadniczą przesłanką jest wspomniana wcześniej konstytucyjna zasada ustroju rolnego, której podstawą jest rolne gospodarstwo rodzinne. Jest to obecny element tego systemu, jak również w przyszłości. Pomimo takiego formalnego stanu rzeczy, wciąż podkreśla się konieczność wielopłaszczyznowych zmian w zbiorowości. Ich celem w sposób naturalny jest zwiększenie konkurencyjności polskiego sektora rolnego oraz zasadnicza zmiana jego struktury. Nie mniej istotne znaczenie posiada również podnoszenie poziomu stopy życiowej ludności wiejskiej oraz zrównoważenie w obszarze środowiskowym tego sektora. Najczęściej postuluje się przede wszystkim konieczność kreowania zmian w strukturze agrarnej, która inaczej tłumaczona jest jako proces koncentracji. Innymi słowy chodzi tu o przejście gruntów rolnych z jednostek o charakterze nietowarowym do posiadania oraz gospodarowania przez wyspecjalizowane podmioty zajmujące się produkcją rolną, mające szansę na ich rozwój. I to właśnie ten proces jest ściśle powiązany z sukcesją.

Zniknięcie z rynku nietowarowych gospodarstw, które nie rokuje możliwości rozwoju, a następnie transfer zasobów pozostałym jednostkom pozwala na pozyskanie majątku o charakterze produkcyjnym, co przekłada się na rynkowy obrót ziemią rolną. Tutaj pojawia się również zagadnienie konieczności dostępności miejsc pracy, które nie są związane z rolnictwem, a są dostępne na obszarach wiejskich, ale również motywacją oraz przyjęciem odpowiednich postaw sprowadzających się do wysokiego stopnia motywacji pracy we własnej nieruchomości rolnej.

Należy również podkreślić, że w odniesieniu do podmiotów towarowych ważnym determinantem ich rozwoju jest możliwość rozwoju powierzchni areałów ziemi uprawnej. Obok czynnika koniunktury w sektorze rolno-spożywczym istotne znaczenie ma również faza życia danej rodziny rolnika, a także możliwością pracy w tym sektorze przez następnego pokolenie, co związane jest z sukcesją¹⁶.

Innym skutkiem procesu sukcesji jest podniesienie poziomu zarządzania w rodzinnych gospodarstwach rolnych. Jest to wypadkowa młodego wieku sukcesorów oraz wyższego poziomu wykształcenia, a także poziomu posiadanych kwalifikacji zawodowych, co przyczynia się do efektywnej i dynamicznej modernizacji rolniczych jednostek wytwórczych. Co również istotne znaczna część sukcesorów rodzinnych gospodarstw rolnych, szczególnie tych, które charakteryzują się małym potencjałem produkcyjnym wyraża gotowość do zasadniczych zmian w strategicznym sposobie zarządzania gospodarstwem, niż miało to miejsce w przypadku ich poprzedników. Przykładem takiego działania są przede wszystkim wspólne przedsięwzięcia, takie jak na przykład tworzenie grup producenckich, zbiorowych systemów handlu hurtowego, budowę wspólnych zakładów przetwórczych, kreowanie instytucji finansowych dla wzajemnego finansowania produkcji i inwestycji rolnych, rozwój agroturystyki i turystyki rolnej, poprzez poszukiwanie nieodkrytych jeszcze nisz rynkowych, ale również wykorzystanie własnych zasobów¹⁷.

3. Konkurencyjność polskiego sektora rolno-spożywczego w ujęciu makroekonomicznym

Zagadnienie konkurencyjności poszczególnych sektorów gospodarki narodowej jest zagadnieniem, które nie posiada jednoznacznej definicji w literaturze przedmiotu. Jedną z nich, sformułowaną przez M. Stankiewicza zakłada, że jest to możliwość sprawnego realizowania wyznaczonych celów rynkowych. Autor przez sprawność rozumie efektywność realizowanych działań, uzyskiwanie maksymalnych korzyści oraz ekonomiczności¹⁸. J. Misala natomiast uważa, że mianem konkurencyjności określa się ocenę sumy działań podmiotów w procesie walki konkurencyjnej z punktu widzenia osiągniętych wyników.

¹⁶ A. Sikorska., *Obrót ziemią a przemiany agrarne w indywidualnym rolnictwie*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, nr 334/2013, s. 8-22.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ M. Stankiewicz, *Konkurencyjność przedsiębiorstwa. Budowanie konkurencyjności przedsiębiorstwa w warunkach globalizacji*, Toruń 2005, s. 36–38.

Mechanizmem dającym taką możliwość jest natomiast rynek, w którym realizowana jest bezwzględna selekcja podmiotów w odniesieniu poprzez ocenę poziomu ich konkurencyjności¹⁹. Poziom konkurencyjności polskiego sektora rolno-spożywczego determinowany jest przez szereg złożonych i oddziałujących na siebie wzajemnie czynników. Należy podkreślić, że dotyczy to w takim stopniu zjawisk identyfikowanych na rynku krajowym, jak również elementów w środowisku międzynarodowym, a szerzej rzecz ujmując również globalnych.

Pierwszą grupą uwarunkowań, które należy wymienić są czynniki makroekonomiczne o charakterze zewnętrznym, mające swe źródło w otoczeniu międzynarodowym, natomiast druga grupa odnosi się bezpośrednio do wewnętrznych, krajowych. Jednak istotne znaczenie ma również fakt, że globalizacja światowej gospodarki oraz integracja europejska, sprawiają, że te dwa obszary bardzo często wzajemnie oddziałują na siebie. Jednocześnie nie wszystkie elementy są łatwe do identyfikacji, a tym samym trudno je zmierzyć²⁰. Do najistotniejszych uwarunkowań wpływających na poziom konkurencyjności polskiego rolnictwa wpływają między innymi:

- okresowe zmiany w strukturze popytu na produkty żywnościowe na rynku regionalnym i globalnym, które są efektem zmian gospodarczych, demograficznych oraz społecznych,
- ciągłe postępujący rozwój wielostronnego handlu światowego, ze szczególnym uwzględnieniem stopniowej liberalizacji wymiany na globalnym rynku rolno-spożywczym,
- swobodny dostęp do wspólnego rynku Unii Europejskiej oraz funduszy europejskich, a także wsparcie finansowe ze środków Wspólnej Polityki Rolnej²¹.

Do elementów krajowych, które wpływają bezpośrednio na powstanie oraz rozwój konkurencyjności polskiego rolnictwa w najistotniejszy sposób wpływają:

- stopień oraz tempo rozwoju wszystkich sektorów gospodarki narodowej,
- poziom stabilności makroekonomicznej kraju²².

Tabela 2

Podstawowe wskaźniki makroekonomiczne Polski w latach 2014-2017

	2014	2015	2016	2017
Wzrost PKB w %	3,3	3,8	3,0	4,6
PKB na 1 mieszkańca	67	68	68	70
Stopa bezrobocia	11,5	9,7	8,2	6,6
Inflacja (HICP)	0,1	- 0,7	-0,2	1,6
Deficyt sektora finansów publicznych (%PKB)	-3,6	-2,6	-2,3	-1,7
Dług publiczny (% PKB)	50,3	51,1	54,2	50,6
Kurs wymiany walut (średnioroczny euro/zł)	4,18	4,18	4,36	4,25

Źródło: I. Szczepaniak, *Przewagi komparatywne w polskim handlu produktami rolno-spożywczymi* [w:] *Konkurencyjność polskich producentów żywności i jej determinanty*, red. I. Szczepaniak, nr 67/2017, s. 55.

Czynniki wewnętrzne, bezpośrednio związane z kondycją polskiej gospodarki na przestrzeni ostatnich lat tworzyły korzystne warunki dla rozwoju rodzimego rolnictwa. Od chwili uzyskania pełnego członkostwa w Unii Europejskiej cała gospodarka narodowa rozwija się nie tylko w sposób stabilny, ale stopniowo rośnie jej pozycja konkurencyjna nie tylko na Wspólnym Rynku, ale również w skali globalnej. Zaliczana jest to najbardziej

¹⁹ J. Misala, *Międzynarodowa zdolność konkurencyjna i międzynarodowa konkurencyjność gospodarki narodowej. Podstawy teoretyczne*, Radom 2007, s. 58.

²⁰ T. Siudek, K. Drabarczyk, *Teoretyczne i aplikacyjne aspekty konkurencyjności – przegląd literatury*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej”, nr 112/2015, s. 137–153.

²¹ A. Nowak, *Konkurencyjność polskiego rolnictwa na rynku Unii Europejskiej*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, nr 361/2014, s. 177-178.

²² Ibidem.

stabilnych i konkurencyjnych w Unii Europejskiej. Jednocześnie, co istotne Polska należy do państw członkowskich UE, które notują najwyższy poziom dynamiki wzrostu. Zobrazowaniem tego jest realny wzrost Produktu Krajowego Brutto, który w latach 2004 -2017 wynosił średnio 3,9 %.

Należy wskazać, że najsilniejszym czynnikiem oddziałującym na dynamiczny wzrost gospodarczy była przede wszystkim konsumpcja prywatna, związana z dobrą kondycją rynku pracy, towarzyszącemu tym zjawiskom wzrost płac. Również tak istotny wskaźnik jak poziom bezrobocia zmniejszał się w tym okresie, spadając z poziomu 19 % do 6,6 % w ujęciu całej ludności aktywnej zawodowo. Także poziom towarów i usług nie był zagrożeniem dla aktywnej działalności podmiotów gospodarczych oraz poziomu konsumpcji gospodarstw domowych. Istotne znaczenie w budowie konkurencyjności polskiego sektora rolno-spożywczego miały również wskaźniki kosztowo-cenowe. Pozytywne znaczenie dla eksportu polskiego rolnictwa miał przede wszystkim kurs wymiany waluty, co powodowała deprecjacja polskiej złotówki wobec europejskiej waluty.

Proces umacniania na stabilnym poziomie relacji kursu wymiany z postępującym zjawiskiem deprecjacji polskiego pieniądza w 2016 oraz 2017 r. powodował wzmocnienie konkurencyjności rodzimego eksportu rolno-spożywczego²³. Kluczowym czynnikiem, wciąż determinującym konkurencyjność polskiego rolnictwa jest członkostwo w Unii Europejskiej. Wynika to z faktu swobodnego handlu na wspólnym rynku, gdzie rynek wewnętrzny UE liczy pięćset milionów potencjalnych konsumentów.

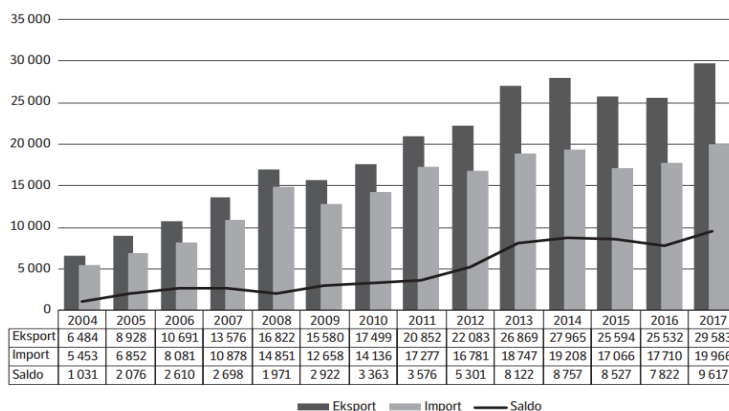
Od 2004 r. notuje się dynamiczny wzrost wolumenu produktów rolno-spożywczych w strukturze polskiego eksportu. Należy również podkreślić, że wymiana handlowa tego sektora z państwami Unii wynosi 80 % całego eksportu rodzimego rolnictwa. Jednocześnie dzięki członkostwu we Wspólnotach Europejskich polskie rolnictwo zaczęło zdobywać silną pozycję na rynkach światowych. Wymogi bezpieczeństwa oraz wysokiej jakości, stawiane wszystkim europejskim producentom żywności są istotnym czynnikiem budującym renomę polskiej żywności. Integracja z Unią Europejską przyczyniła się pozytywnie dla rozwoju wszystkich sektorów gospodarki narodowej, co daje również ogromne możliwości rozwoju dla polskiego sektora żywnościowego. Obecnie polskie rolnictwo znajduje się na ósmym miejscu, wśród państw członkowskich UE eksportujących żywność²⁴.

Od 2004 r., kiedy Polska stała się pełnoprawnym członkiem Unii Europejskiej doszło do wzrostu obrotów w strukturze handlu zagranicznego sektora rolno-spożywczego. Dynamika ta utrzymywała się przez cały okres, oprócz 2009 r., kiedy globalny kryzys gospodarczy przyczynił się do spowolnienia globalnej wymiany handlowej we wszystkich sektorach. Jak już wcześniej wspomniano głównymi partnerami eksportowymi Polski są państwa członkowskie UE, co oznacza, że wymiana ta ma charakter asymetryczny. Poziom dodatniego salda w handlu zagranicznym z tymi partnerami z nadwyżką uzupełniają deficyt w handlu zagranicznym produktami rolno-spożywczymi z państwami trzecimi, nie będącymi członkami Unii Europejskiej. Przyczynia się to do nieustannego dodatniego bilansu handlowego²⁵.

²³ I. Szczepaniak, Ł. Ambroziak, K. Kosior, *Konkurencyjność sektora rolno-spożywczego w Polsce na tle uwarunkowań makroekonomicznych*, „Biuro Analiz Sejmowych”, nr 55/2016, s. 87.

²⁴ I. Szczepaniak, *Przewagi komparatywne w polskim handlu produktami rolno-spożywczymi* [w:] *Konkurencyjność polskich producentów żywności i jej determinanty*, red. I. Szczepaniak, nr 67/2017, s. 55.

²⁵ I. Szczepaniak, Ł. Ambroziak, K. Kosior, *Konkurencyjność sektora rolno-spożywczego w Polsce na tle uwarunkowań makroekonomicznych*, „Biuro Analiz Sejmowych”, nr 55/2016, s. 87.

Rysunek 2. Handel rolno-spożywczy Polski w latach: 2004–2017

Źródło: I. Szczepaniak, Ł. Ambroziak, K. Kosior, *Konkurencyjność sektora rolno-spożywczego w Polsce na tle uwarunkowań makroekonomicznych*, „Biuro Analiz Sejmowych”, nr 55/2016, s. 88.

Wśród najistotniejszych czynników zewnętrznych, które wpłynęły na strukturę produkcji rolnej oraz zmiany w sektorze rolno-spożywczym po 2004 r. wymienić należy między innymi²⁶:

- pełne członkostwo Polski w Unii Europejskiej, a przez to dostęp do unijnego rynku rolno-spożywczego oraz uzyskanie finansowania sektora rolnego ze środków strukturalnych,
- czynniki globalne kreujące konkurencyjność polskiego rolnictwa i możliwości jego rozwoju poprzez: udział w Światowej Organizacji Handlu, pozytywna koniunktura na rynku produktów rolnych oraz surowców o charakterze nierolniczym, koniunktura na rynkach finansowych, ceny energii i paliw,
- koniunktura geopolityczna oraz najistotniejsze zmiany w handlu międzynarodowym żywnością, z uwzględnieniem rosyjskiego embarga, które obejmuje produkty sektora rolno-spożywczego z Unii Europejskiej, a tym samym również z Polski,
- zmienna tendencja w koniunkturze na rynku produktów rolno-spożywczych oraz środków przeznaczonych do produkcji rolnej, z uwzględnieniem kształtowania się nożyc cenowych w sektorze rolnym,
- skłonność zastosowania innowacyjnych technologii, z uwzględnieniem elementów biotechnologicznych, które przekładają się na przemiany w strukturze modelu oraz struktury produkcji rolnej,
- międzynarodowe uregulowania prawne,
- ogólne tendencje kształtujące koniunkturę gospodarczą oraz zmiany demograficzne i społeczne w kraju oraz za granicą.

W Polsce odchodzenie od funkcji rolniczych obszarów wiejskich jest procesem słabo rozwijającym się. Należy również podkreślić, że zróżnicowanie regionalne w tym zakresie są bardzo zróżnicowane. Nadal krajowe zasoby pracy zaangażowane są w rolnictwie w wymiarze 10 % , natomiast w krajach zachodnich kształtuje się na poziomie najwyżej 2 % , co dotyczy równocześnie dużych eksporterów sektora rolno-spożywczego. Jednocześnie naturalnym biegiem rzeczy duża liczba osób zatrudnionych w rolnictwie przekłada się na niski poziom dochodów. Dlatego warunkiem koniecznym wręcz staje się zmniejszenie zaangażowania pracy w sektorze rolno-spożywczym na rzecz aktywizacji zawodowej ludności wiejskiej w sektorach pozarolniczych. Determinuje to konieczność zmian zarówno w strukturze produkcji oraz zmian strukturalnych, szczególnie na obszarach, gdzie identyfikuje się duże rozdrobnienie i dominację małych gospodarstw rolnych²⁷.

²⁶ A. Czudec, R. Kata, T. Miś, *Efekty polityki rolnej Unii Europejskiej na poziomie regionalnym*, Poznań 2017, s. 54.

²⁷ I. Frenkel, *Ludność wiejska*, [w:] *Polska wieś 2018. Raport o stanie wsi*, red. J. Wilkin, I. Nurzyńska, Warszawa 2018 , s. 58.

Zakończenie

Charakterystyczną cechą polskiego sektora rolnego jest, przede wszystkim, jego olbrzymie zróżnicowanie przestrzenne. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest szereg złożonych czynników o charakterze ekonomicznych, społecznym oraz demograficznym, a także szereg innych. Należy również podkreślić niedostateczną liczbę miejsc pracy na wsi. Działania w zakresie zmniejszenia zatrudnienia w tym obszarze gospodarki, jak wskazują doświadczenia innych państw jest zasadniczym elementem nie tylko zrównoważonego rozwoju tego sektora, ale również warunkiem koniecznym dla zrównoważonego rozwoju terenów wiejskich. Jednocześnie duża część użytków rolnych skupiona jest przede wszystkim w małych i średnich gospodarstwach.

Wiele z nich nie jest w żadnym stopniu rentowna, co przyczynia się do stałej trudnej sytuacji ekonomicznej wielu rodzin rolniczych. W tym kontekście koncentracja w omawianym sektorze jest niezmiernie istotnym warunkiem pozwalającym na efektywne wykorzystanie potencjału, który może zostać zwiększony, jedynie za sprawą koniecznych działań systemowych oraz instytucjonalnych.

Szybka poprawa powinna odnosić się również do odpowiedniego stosunku pomiędzy czynnikami produkcji w rolnictwie. Bez realizacji takiego procesu istniejące duże zróżnicowanie, pomiędzy poszczególnymi regionami będzie nadal postępować w niepokojącym tempie. Słabe ekonomicznie regiony rolnicze potęgują bowiem jedynie kolejne problemy społeczne oraz ekonomiczne na wsi. W tym celu nieodzowne jest sformułowanie oraz wdrożenie zasadniczych zmian o charakterze strukturalnym oraz odpowiedniej polityki regionalnej.

Rozwój polskiego rolnictwa determinowany jest również celami priorytetowymi, które wyznaczane są w ramach Wspólnej Polityki Rolnej. Kierunki tych działań zmierzają do formułowania zasad rozwoju zrównoważonego modelu rolnictwa, ochrony środowiska naturalnego oraz tworzenia odpowiednich warunków dla podnoszenia poziomu życia ludności zamieszkującej na terenach wiejskich.

Gospodarka żywnościowa jest jednym z newralgicznych obszarów polityki państwa. Doniosłą rolę pełni również miejsce Polski, jako członka Unii Europejskiej, ponieważ rodzime rolnictwo nie występuje, jako oddzielny sektor, ale korzysta ze wszystkich pożytków, które niesie występowanie w strukturze rolnictwa europejskiego. Odnosi się to przede wszystkim do możliwości efektywnego konkurowania na rynkach światowych, szczególnie w obliczu dynamicznego rozwoju i wzrostu znaczenia rolnictwa państw rozwijających się. Nie można również pominąć faktu, że współczesne koncepcje rozwoju polskiego sektora rolnego mają bezpośredni wpływ na rozwój obszarów wiejskich, promowania rozwoju zatrudnienia poza tym sektorem, a także tworzenia warunków dla ochrony środowiska naturalnego oraz dziedzictwa kulturowego. Pomimo tego, że rolnictwo nie generuje wysokiego poziomu PKB w porównaniu do innych działów, a skala ta jest bardzo niska, to sektor ten ma niezmiernie istotne znaczenie dla gospodarki narodowej. Nie jest to jedynie wynik tradycyjnej funkcji, jaką jest wytwarzanie żywności. Opierając się bowiem na wsparciu Unii Europejskiej oraz działania w oparciu o wytyczne Wspólnej Polityki Rolnej analizowany sektor ma istotny wpływ na zmianę struktury zatrudnienia na wsi, wzrost efektywności produkcji rolnej, ale równocześnie działów gospodarki, które są z nim bezpośrednio powiązane.

Rolnictwu należy również przypisać funkcje w zakresie kreowania dóbr o charakterze publicznym. Jednocześnie wyzwania proekologiczne będą sprawiać, że omawiany sektor będzie miał istotne znaczenie dla szeroko pojętego rozwoju, ponieważ już teraz jest istotnym czynnikiem rozwoju w tym obszarze. Zasoby ziemi oraz pracy, które odnoszą się do rolnictwa nie zostały jeszcze w pełni wykorzystane, co stawia przed rolnictwem zarówno istotne wyzwania, ale również perspektywy wzrostu znaczenia, jako jednego z istotniejszych sektorów prorozwojowych, z jednoczesnym podkreśleniem znaczenia endogennych czynników wzrostu.

Zrównoważony rozwój rolnictwa oraz obszarów wiejskich, opartych na priorytetach Wspólnej Polityki Rolnej daje szansę na zrównoważone funkcjonowanie rolnictwa, leśnictwa

oraz terenów wiejskich, co jest odpowiednim czynnikiem gwarantującym dostarczenie społeczeństwu szczególnie pożądanych dóbr. Dotyczy to przede wszystkim odpowiedniego kształtowania ładu przestrzennego, odpowiedniego krajobrazu, gospodarowanie zasobami wodnymi oraz glebą, czy kreowaniem działań na rzecz bioróżnorodności.

Bibliografia

1. Czudec A., Kata R., Miś T., *Efekty polityki rolnej Unii Europejskiej na poziomie regionalnym*, Poznań 2017.
2. Dudek M., *Sukcesja indywidualnych gospodarstw rolnych jako czynnik przeobrażeń strukturalnych w polskim rolnictwie*, Warszawa 2016.
3. Dzun W., *Wpływ utworzenia i rozdysponowania Zasobu Własności Rolnej SP na strukturę gospodarstw rolnych*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, nr 344/2015.
4. Frenkel I., *Ludność wiejska*, [w:] *Polska wieś 2018. Raport o stanie wsi*, red. J. Wilkin, I. Nurzyńska, Warszawa 2018.
5. Halamska M., Hoffmann R., Stanny M., *Studia nad strukturą wiejskiej Polski. Przestrzenne zróżnicowanie struktury społecznej*, Warszawa 2017.
6. Lichorowicz A., *Status prawny gospodarstw rodzinnych w ustawodawstwie krajów Europy Zachodniej*, Białystok 2000.
7. Misala J., *Międzynarodowa zdolność konkurencyjna i międzynarodowa konkurencyjność gospodarki narodowej. Podstawy teoretyczne*, Radom 2007.
8. Nowak A., *Konkurencyjność polskiego rolnictwa na rynku Unii Europejskiej*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, nr 361/2014.
9. Pawłowski A., *Aspekty podmiotowe i przedmiotowe ustroju rolnego*, „Gdańskie Studia Prawnicze”, nr 31/2014.
10. Rakoczy B., Bień-Kacała A., *Gospodarstwo rodzinne jako podstawa ustroju rolnego w świetle konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku*, „Przegląd Prawa Ochrony Środowiska”, nr 3/2015.
11. *Rolnictwo w 2018 roku*. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2019.
12. Sadowski A., *Zrównoważony rozwój gospodarstw rolnych z uwzględnieniem wpływu Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej*, Poznań 2012.
13. Sikorska A., *Obrót ziemią a przemiany agrarne w indywidualnym rolnictwie*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, nr 334/2013.
14. Siudek T., Drabarczyk K., *Teoretyczne i aplikacyjne aspekty konkurencyjności – przegląd literatury*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej”, nr 112/2015.
15. Stankiewicz M., *Konkurencyjność przedsiębiorstwa. Budowanie konkurencyjności przedsiębiorstwa w warunkach globalizacji*, Toruń 2005.
16. Stanny M., Rosner A., Komorowski Ł., *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap III Struktury społeczno-gospodarcze, ich przestrzenne zróżnicowanie i dynamika*, Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa 2018.
17. Szczepaniak Ł., Ambroziak K., Kosior, *Konkurencyjność sektora rolno-spożywczego w Polsce na tle uwarunkowań makroekonomicznych*, „Biuro Analiz Sejmowych”, nr 55/2016.
18. Szczepaniak I., *Przewagi komparatywne w polskim handlu produktami rolno-spożywczymi* [w:] *Konkurencyjność polskich producentów żywności i jej determinanty*, red. I. Szczepaniak, nr 67/2017.
19. Wilkin J., *Wielofunkcyjność rolnictwa – konceptualizacja i operacjonalizacja zjawiska*, „Wiś i Rolnictwo”, nr 4/2009, Warszawa 2009.
20. Wrzaszcz W., *Poziom zrównoważenia indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce (na podstawie danych FADN)*, Warszawa 2012.

References

1. Czudec A., Kata R., Miś T. (2017), *Efekty polityki rolnej Unii Europejskiej na poziomie regionalnym* [The effects of the European Union's agricultural policy at the regional level], Poznań.
2. Dudek M. (2016), *Sukcesja indywidualnych gospodarstw rolnych jako czynnik przeobrażeń strukturalnych w polskim rolnictwie* [The succession of individual farms as a factor in structural transformation in Polish agriculture], Warszawa.
3. Dzun W. (2015), *Wpływ utworzenia i rozdysponowania Zasobu Własności Rolnej SP na strukturę gospodarstw rolnych* [Impact of the creation and distribution of Agricultural Property Property Stock on the structure of farms], *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, no. 344.
4. Frenkel I. (2018), *Ludność wiejska* [Rural population], [w:] *Polska wieś 2018. Raport o stanie wsi*, red. J. Wilkin, I. Nurzyńska, Warszawa.
5. Halamska M., Hoffmann R., Stanny M. (2017), *Studia nad strukturą wiejskiej Polski. Przestrzenne zróżnicowanie struktury społecznej* [Studies on the structure of rural Poland. Spatial diversity of the social structure], Warszawa.
6. Lichorowicz A. (2000), *Status prawny gospodarstw rodzinnych w ustawodawstwie krajów Europy Zachodniej* [Legal status of family farms in the legislation of Western Europe], Białystok.
7. Misala J. (2007), *Międzynarodowa zdolność konkurencyjna i międzynarodowa konkurencyjność gospodarki narodowej. Podstawy teoretyczne* [International competitive ability and international competitiveness of the national economy. Theoretical basics], Radom.
8. Nowak A. (2014), *Konkurencyjność polskiego rolnictwa na rynku Unii Europejskiej* [The competitiveness of Polish agriculture on the European Union market], *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, no. 361.
9. Pawłowski A. (2014), *Aspekty podmiotowe i przedmiotowe ustroju rolnego* [Subjective and objective aspects of the agricultural system], *Gdańskie Studia Prawnicze*, no. 31.
10. Rakoczy B., Bień-Kacała A. (2015), *Gospodarstwo rodzinne jako podstawa ustroju rolnego w świetle konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku* [A family farm as the basis of the agricultural system in the light of the Polish constitution of 1997], *Przegląd Prawa Ochrony Środowiska*, no. 3.
11. *Rolnictwo w 2018 roku. Główny Urząd Statystyczny* [Agriculture in 2018. Central Statistical Office], Warszawa 2019.
12. Sadowski A. (2012), *Zrównoważony rozwój gospodarstw rolnych z uwzględnieniem wpływu Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej* [Sustainable development of agricultural holdings, including the impact of the European Union's Common Agricultural Policy], Poznań.
13. Sikorska A. (2013), *Obrót ziemią a przemiany agrarne w indywidualnym rolnictwie* [Land turnover and agrarian transformations in individual agriculture], *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, no. 334.
14. Siudek T., Drabarczyk K. (2015), *Teoretyczne i aplikacyjne aspekty konkurencyjności – przegląd literatury* [Theoretical and application aspects of competitiveness – literature review], *Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, no. 112.
15. Stankiewicz M. (2005), *Konkurencyjność przedsiębiorstwa. Budowanie konkurencyjności przedsiębiorstwa w warunkach globalizacji* [Enterprise competitiveness. Building the company's competitiveness in the context of globalization], Toruń.
16. Stanny M., Rosner A., Komorowski Ł. (2018), *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap III Struktury społeczno-gospodarcze, ich przestrzenne zróżnicowanie i dynamika* [Monitoring of rural development. Stage III Socio-economic structures, their spatial diversity and dynamics], *Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN*, Warszawa.
17. Szczepaniak, Ł. Ambroziak, K. Kosior (2016), *Konkurencyjność sektora rolno-spożywczego w Polsce na tle uwarunkowań makroekonomicznych* [Competitiveness of the agri-food sector in Poland against the background of macroeconomic conditions], *Biuro Analiz Sejmowych*, no. 55.

18. Szczepaniak I. (2017), *Przewagi komparatywne w polskim handlu produktami rolnospożywczyymi* [Comparative advantages in Polish trade in agri-food products] [w:] *Konkurencyjność polskich producentów żywności i jej determinanty*, red. I. Szczepaniak, no. 67.

19. Wilkin J. (2009), *Wielofunkcyjność rolnictwa – konceptualizacja i operacjonalizacja zjawiska* [Multifunctionality of agriculture - conceptualization and operationalization of the phenomenon], „*Więś i Rolnictwo*”, no. 4, Warszawa.

20. Wrzaszcz W. (2012), *Poziom zrównowazenia indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce (na podstawie danych FADN)* [The level of sustainability of individual farms in Poland (based on FADN data)], Warszawa.

POLISH AGRICULTURE CONDITION AND FACTORS THAT DETERMINE ITS COMPETITIVENESS

Bogusław Ślusarczyk. University of Rzeszów (Poland).

E-mail: boguslaw.slusarczyk@gmail.com.

Bożena Sowa. University of Law and Public Administration in Rzeszów (Poland).

E-mail: Bozena.Sowa@wspia.eu.

Natalia Kalita. University of Law and Public Administration in Rzeszów (Poland).

E-mail: natalia98k@interia.pl

DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-11

Key words: *agriculture, competitiveness, EU common agricultural policy, food economy.*

The article is devoted to the study of the current state of Polish agriculture and to identify the factors of increasing its competitiveness. A characteristic feature of Polish agriculture is, above all, its vast spatial diversity. This is due to a number of complex economic, social and demographic factors, as well as a number of other factors. The under-employment in rural areas should also be emphasized. Employment reduction measures in this area of the economy, as the experience of other countries shows, is an important element not only for the sustainable development of this sector, but also a prerequisite for the sustainable development of rural areas. However, much of the arable land is concentrated primarily in small and medium-sized farms. Many of them are economically unprofitable, giving rise to the continuing plight of many farming families. In this context, concentration in the sector is an extremely important prerequisite for making effective use of potential that can only be increased through the necessary systemic and institutional measures.

Rapid improvement must also address the relevant linkages between factors of agricultural production. Without such a process, the great differences between the regions will continue to progress. Economically weak agricultural regions only exacerbate further social and economic problems in rural areas. To this end, it is important to formulate and implement major structural changes and relevant regional policies. The development of Polish agriculture is also determined by the priority objectives which are part of the Common Agricultural Policy. These activities are aimed at formulating principles for the development of a sustainable model of agriculture, environmental protection and creation of appropriate conditions for raising the standard of living of the rural population. The food economy is one of the most important areas of public policy.

Sustainable development of agriculture and rural areas, based on the priorities of the Common Agricultural Policy, gives the chance for sustainable functioning of agriculture, forestry and rural areas, which is an appropriate factor that guarantees the provision of particularly desirable goods. This concerns, first of all, the appropriate formation of the spatial order, the appropriate landscape, the management of water and soil, or the creation of biodiversity measures.

Одержано 15.11.2019.